

ČLÁNKY/STUDIE

- (1) podivný hašek (jindřich chalupecký)
 (19) úvahy o divadle/ii (václav havel)
 (28) "já totiž vůbec nevěřím ve smrt" (václav benda)
 (43) alfa aneb moralista (czeslaw milosz)

RECENZE

- (65) problémy dialogu (bn)

OPERNÍ HLÍDKA

- (67) prodaná nevěsta + brněnské/
 překvapení + wagnerovské oslavy (caruso)

FILMOVÝ OBZOR

- (74) stalker aneb de veritate dei (j/böcklein)

TELEVIZE

- (77) vina doktorů/
 leroye a štrosmajera (t/v/schauer)

DISKUSE/POLEMIKY

- (85) ideologická fikce s katastrofickými/
 následky (luboš kohout)
 (94) zapomenutý otazník/
 nad "ineditní" literaturou (-pf-)

KNIŽNÍ ZPRAVODAJ

Č L Á N K Y S T U D I E

Jindřich Chalupecký
PODIVNÝ HAŠEK

(1)

O málokterém spisovateli naší doby víme tak mnoho a tak málo jako o Jaroslavu Haškovi. Byla to fascinující osobnost a brzo po jeho smrti se začaly objevovat vzpomínky na něj, někdy laciné brožurky, někdy celé knihy. Jsou málo spolehlivé; Hašek fabuloval svůj vlastní život, a ta fabule přerostla skutečností. Literární vědci poslední doby věnovali mnoho práce tomu, aby rozlišili, co je z toho pravda a co legenda. Čím dál se však objevuje nezkreslený a úplnější obraz Haška, tím připadá zmatenější a nesrozumitelnější. Nejlepší biografii je kniha, kterou vydal roku 1971 po dlouhé heuristické práci Radko Pytlík pod ne šťastným názvem Toulavé house. (Prý tak Haškovi říkali pražští kočové, když se s ním setkávali na nejružnějších místech Prahy.) Pokusíme-li se rekonstruovat podle Pytlíkových údajů Haškov život, vyjde nám podivný obraz.

Otec nedostudovavší profesor, chronický alkoholik. Umírá, když je Jaroslavovi třináct let. Na gymnasiu má Jaroslav vyznamenání, po otcově smrti propadá, kvartu opakuje, v pololetí školu opustí. Jde do učení do drogerie, pak se zapisuje na obchodní akademii. Tam absolvuje a dostane místo v bance.

Už jako student se vydává na dlouhé pěší cesty po Rakousko-Uhersku. Roku 1903 náhle opustí zaměstnání a znovu se vydá ven. Tentokrát je to dlouhá cesta, až na srbské hranice a přes Rumunsko do Haliče, a ne už studentský výlet, ale tulácké ~~dobbo~~družství. Příští léta bude Hašek trávit po pražských hospodách. Nové tulácké výpravy roku 1904 a 1905 ho provedou po Bavorsku a Švýcarech a až do Benátek. Po cestě žebrá.

Hašek se teď angažuje v anarchistickém hnutí. Agituje, rediguje anarchistický časopis, roku 1907 je odsouzen na měsíc do vězení, že podněcoval při demonstraci k útoku na strážníka. To stačí, aby anarchismus rázem opustil.

Do jeho života vstupuje Jarmila Mayerová. Je o čtyři roky mladší, vede ho k tomu, aby zanechal bohémského života, našel si zaměstnání a soustavně psal. Hašek se vskutku stává redaktorem obskurního Světa zvířat. Vrací se do církve, z níž jako anarchista manifestačně vystoupil, a sňatek je v květnu 1910 v kostele.

K překvapení všech Hašek přestává chodit do bohémské společnosti a doma pilně píše. Po několika měsících začne utíkat z domu a zase pije. Po narození syna manželství ztroskotá.

Roku 1911 Hašek inscenuje velkou perzifláž volebního boje, Stranu mírného pokroku v mezích zákona; zakládá kabaret a sám v něm hraje, potom také v kabaretu Artura Longena. Tehdy také se objevuje ve společnosti jakéhosi Hanušky. Je to člověk z podsvětí a Hašek se s ním toulá po venkově.

Psaní připadalo tehdy u Haška něčím vedlejším, snadným způsobem, jak si vydělat peníze. Vydělal dost, a přece obvykle nic neměl. Celým jeho majetkem bývaly šaty, které měl na sobě, bydlel v laciném podnájmu, nebo přespával u matky nebo u kamarádů. Psal po kavárnách a po hospodách, a třeba uprostřed hlučné společnosti. Spoléhal na svou fabulační pohotovost a bylo mu lhostejné, upadal-li do laciné banality a tiskl-li v bezvýznamných zábavných časopisech.

1915 je odveden, v létě je na karpatské frontě, kde přeběhne k Rusům. 1916 začne působit politicky mezi Čechy v Kyjevě. Je přesvědčeným zastáncem carského režimu a antikomunistou a dostává se do redakce konservativního Čechoslovana. Exponuje se posléze na krajní pravici a publikuje ostrý útok na vedení československého zahraničního vojska. Je postaven před vojenský čestný soud; tam vše odvolá, slíbí, že se vzdá politické činnosti a bude dobrým vojákem. Slib dodrží a za zásluhy v bitvě získá vyznamenání. Znovu začne psát a získává tolik důvěry, že je i přisedícím plukovního soudu.

Roku 1917 ho získá myšlenka ruské revoluce. Píše: "Zde, z prostých a zdravých srdcí, silných vírou a horkých láskou, se jedinečně rodí lepší svět." V dubnu 1918 vystoupí z československých legií. Dostává se do Smaru, té chvíle ovládané bolševiky, pomáhá založit českou komunistickou organizaci, vydává leták, ve kterém prohlašuje legionáře za "zrádce světové

revoluce". Zatím se blíží k Samaře legionářské vojsko, Hašek prchá a v přestrojení se toulá po tatarském venkově. Legionáři vydávají na něj zatýkací rozkaz jako na velezrádce, ale Hašek se dostává do Simbirsku, který je v rukou bolševiků. Tam se přihlásí do českých oddílů Rudé armády.

Sovětské úřady jej posílají do Bugulmy, kde se stává komisařem městečka a rozvine rozsáhlou činnost politickou a novinářskou. Pokračuje v ní v Ufě, Omsku, Krasnojarsku a v Irkutsku. Chce tam zůstat a žení se s prostou rusko-tatarskou dívkou, Alexandrou Lvovou. (V Čechách ji pak vydává za kněžnu Lvovou. Je to krutý vtíp.) Při svatbě prohlašuje, že je svobodný a bezdětný.

Je to docela jiný Hašek, než jakého znali v Praze. Ivan Olbracht se na něj při své cestě do SSSR vyptával a dostal překvapující informace. "Tovaryšče Gašek? Je to jeden z nejlepších lidí, jaké asijské Rusko má!" Všichni pěli chválu na Haška a vypravovali o hrdinstvích, která dokázal v bojích, o jeho moudrosti a organizátorských schopnostech, o jeho úžasné píli, o službách, které prokázal Rusku. 'Nepije?' ptal jsem se. - 'Jaroslav Osipovič? Oh, oh! Co vy to soudruhu, jen mluvíte?'" To potvrdily i všechny další informace.

Dva roky po válce, na konci roku 1920, se Hašek nenadále objevuje i se svou ruskou ženou v Praze. Měl by být stíhán pro bigamii; naštěstí československé úřady neuznávají sňatek v sovětském Rusku. Je to zase docela jiný Hašek, než jakého tam znali. Politicky se neangažuje a hned se vrací k životu bohéma a alkoholika. Ale není to ani ten Hašek, jakým byl v Praze před válkou. "Hleděl vyvolat dojem předválečného bohéma," zaznamenal Longen. "Jeho potutelné úsměvy pozbyly měklosti a vábivé srdečnosti a zraky chytrácky mžouraly s posupným výsměchem. Jeho slova i pohyby nabyly tvrdé hranatosti a v tváři zachvěl se mu občas opovržlivý úsměšek." (Jaroslav Hašek, 1928, 2.vyd. 1947, s. 339.)

Dosud psal Hašek jen zábavné črty a povídky. Na jaře roku 1921 začnou vznikat rozsáhlé Osudy dobrého vojáka Švejka, které se mají zařadit do literatury světové. V létě odejde nečekaně do městečka Lipnice a usídli se tam. Není mu ještě čtyřicet, ale jeho zdraví se hroutí. Diktuje knihu o Švej-

kovi, která zároveň vychází po sešitech. Na Silvestra 1922 ji diktuje naposled. Tři dny potom umírá. Dílo zůstane nedokončeno.

(2)

Život nesouvislý, rozháraný, zmatený. Hašek je postupně a střídavě tulákem a vzorným manželem, hospodským povalečem a houževnatým politickým pracovníkem, konservativcem i radikálem, také výrobcem lidové četby a velkým autorem. Taková duševní dvoupólovost sama není výjimečná; ale u Haška šla do krajnosti. Reagoval jí jednak na obecnou historickou situaci, jednak na své zvláštní psychologické ustrojení.

Rakousko-Uhersko na sklonku své existence vytvářelo prostředí zvláštní nejistoty. Robert Musil nazval tento stát "Kakánií": stát "podle své ústavy liberální, ale vládlo se v něm klerikálně. Vládlo se v něm klerikálně, ale žilo se svobodomyšlně." "Sám se už jenom automaticky účastnil svého života, lidé v něm byli negativně svobodní, měli stále pocit nedostačujících důvodů své vlastní existence." To byl především i svět Kafkův. Těžko říci, zda provokoval víc k smíchu nebo k zoufalství či k obojímu, k černému humoru. Roku 1911 inscenoval Hašek kabaretní výstupy kandidáta Strany mírného pokroku v mezích zákona jako brilantní manifestace zbytečnosti každého politického úsilí v tehdejší jeho vlasti. Chodil tam i Max Brod a přivedl svého přítele Franze Kafku, který se tam skvěle bavil. Když Kafka předčítal přátelům svou Ameriku, teky se smál, a v Haškově humoru zase bylo něco, kde smích přecházel.

To byla historická situace Haškova, původ jeho pocitu bezvýchodnosti, marnosti každého usilování. K tomu přistupovala jeho situace psychologická. Kupodivu dnešním badatelům uniká, že Hašek byl homosexuální. Mně se o tom zmínil jako o něčem samozřejmém Rudolf Šimanovský. Šimanovský byl starý Haškův kamarád z předválečných let. Jiný z Haškovy tehdejší družiny, Gustav R. Opočenský, ve své knížce Čtvrtstoletí s Jaroslavem Haškem (1948) o Šimanovském píše, že v červnu 1942 byl popraven. Já se s ním však čirou náhodou sešel roku

1949 v nemocnici. To byl na tom velmi špatně a krátce potom zemřel.

Probíráme-li se vzpomínkami Haškových přátel a vrstevníků, nalézáme tam dosti zřetelné zmínky, potvrzující Šimanovského sdělení. "Bylo to děvče v kalhotách," řekl Z.M. Kuděj Gustavu Janouchovi (Jaroslav Hašek, Der Vater des braven Soldaten Schweik, Bern 1966, s.8). "K dívčím půvabům byl opovržlivě imunní a ve svém životě se v tanečním rytmu ani na vteřinu neotočil," píše Opočenský (cit.kniha, s. 54). "Jedinkrát jsme od něho neslyšeli dvojsmyslný vtip anebo anekdotu. Usedl rád do společnosti prostitutek, častoval je stejně jak ostatní. Přitom si k nim nejmenšího nedovolil," vzpomínají Franta Sauer a Ivan Suk ve své společné knížce In memoriam Jaroslava Haška (1924, s. 92). Stejně František Langer: "Byla přece leckde v lokálech zcela vábivá ženská obsluha, ale Hašek nikdy obvyklým mužským gestem nezavadil o sukni, pevně obepínající ženské boky." (Byli a bylo, 2.vyd. 1971, s.66.) Odpovídal tomu i fyzický zjev Haškův, jeho dívčí a téměř bezvousá tvář, i jeho záliba v ženském přestrojení. Hašek sám se snažil svou nechuť k ženám si vysvětlit. Za války, již v ruských legiích, prý vyprávěl, že v jedenácti letech viděl souložit staršího kamaráda a že mu to otrávil celý život. "Od těch dob jsem se ženských bál jako čert kříže." (Václav Menger, Lidský profil Jaroslava Haška, 1946, s. 32.) Výrazem toho je postava Mařky v povídce Posvícení v Křivici z roku 1913. Je to obryně, o dvě hlavy vyšší než Hašek (který byl sám vysoký), s mocnými boky, poprsím, nohama a rukama jako zápasník: budí v něm hrůzu. "Nyní si představte, že to děvče přistoupilo ke mně, poklepalo mě na rameno a prostě řeklo: 'Já jsem Mařka, pojďte tančit.'" (Spisy, IV, 1962, s. 271 n.) Když v jednom dopise roku 1908 Hašek - pětadvacetiletý - ujišťoval Jarmilu Mayerovou, že před ní žádnou ženu nemiloval, vysvětluje: "To dělalo to, že jsem dříve měl rád jednoho kamaráda, Slováka, Čulenu, a že jsem s ním pořád chodil a pak s Hájkem a oba tvrdili, že mne mají rádi než svého vlastního bratra." (Menger, cit.kn., s. 210) V celém Haškově díle není erotiky, leda perziflované.

Svou homosexualitu Hašek těžko nesl a snažil se ji přemoci. To je pravděpodobný výklad tragického vyústění jeho prvního manželství s Jarmilou Mayerovou. Byla nepochybně velmi inteligentní a citlivá, sama také psala; Haška milovala, vážila si ho a jako nikdo jiný mu rozuměla. I když ji Hašek opustil, vždy jej důsledně hájila. Vzpomínala na něj jako na "mladé dráče, odvážně pravdivé, hrozné svým jasným smíchem" ("Haškova pravda", Kmen, I, 7, 1927). Stejně tak Hašek měl k ní vztah vřelý jako k nikomu jinému. Psal jí někdy v ženském rodě a ona mu odpovídala v mužském (Radko Pytlík, Lidský profil Jaroslava Haška, 1979, passim). Hašek, jindy odporující všem konvencím, jejímu vedení se podrobuje. Je to z lásky, že se chce vzdát svého bohémství, nebo ji miluje, protože věří, že mu z jeho bohémství pomůže? Asi oboje a možná ještě více to druhé.

Vskutku se po svatbě poctivě snažil změnit svůj život. Výsledkem byl za devět měsíců pokus o sebevraždu. I potom se ještě oba snažili manželství zachránit, Jarmila otěhotněla, ale hned po narození dítěte Hašek definitivně Jarmilu opustil. Co přitom pro něho znamenala, je vidět z toho, že se snažil jejich vztah po válce obnovit. Stýkal se s ní až do útěku do Lipnice.

Ani druhý Haškův pokus o manželství s Alexandrou Lvovou nedopadl dobře: vyústil v ten tajný útěk. Alexandru - "Šuru" - nechal v Praze bez příjmů a docela cizí; ani česky neuměla. Teprve za tři týdny jí sdělil svou adresu a ještě se pak snažil lístek na poště zadržet. Znova byl tu Hašek docela bezohledný. Věnal se do toho nejspíš tím, že sám na sobě požadoval víc, než mohl dokázat.

S rozchodem s Jarmilou se časově shoduje temná epizoda Haškova života: "Můj přítel Hanuška". To je nadpis jedné pozdní Haškovy povídky. Podle ní se měl Hašek s tímto Hanuškou seznámit roku 1907 v policejní vazbě a po létech ho pak potkat znova; byl to řemeslný zloděj. "Měl modré oči, dobrácký pohled, usměvavou tvář": řeklo by se předobraz Švejka. Podle Mengera jejich souvislý styk spadá do roku 1911. Tehdy prý Hašek přišel do Montmartru (to bylo pražské středisko umělecké bohémy) "v průvodu podivného člověka a představil ho slovy: 'Můj věr-

ný přítel Hanuška.' Vyslovoval přitom každé slovo zvláště s důrazem. Znělo to skoro mazlivě a oči se mu jiskřily podivnou vnitřní radostí, skoro hrdostí." (Cit.kniha, s. 289n. Menger tehdy Haška ještě neznal a neuvádí, od koho informaci má.) S tímto Hanuškou také souvisí Haškův návrat k životu anonymního pobudy. Sauer vypráví, že na těchto toulkách Hašek vážně onemocněl; Hanuška ho odnesl do stohu, ošetřoval ho a kradl pro něj jídlo. Kdo vlastně byl tento Hanuška, nepodařilo se zjistit.

(3)

Jako nikdo, ani Hašek si nepřál žít mimo normy své doby. Je to nesmírně obtížné. Byla v něm dobrá vůle se jím podrobit, a jestli nemohl spolehnout na normy tradiční, poctivě se účastnil pokusů o vytvoření norem nových. Všechny se mu ukázaly nedostatečnými. Nadto jeho psychická odlišnost mu bránila dojít obyčejného lidského osudu. Nezbyvalo mu než si život vymýšlet. Uskutečňoval jej v podobě hry.

To byla Haškova teatralizace života. Obvykle se o Haškově mluví jako o bohémovi, který strhoval všecky kolem sebe do svého nevázaného a nezávazného života. Byla to veselá svoboda, a přece šel z ní strach. Nejhlouběji to pochopil ve svých vzpomínkách František Langer. "Skutečný Hašek byl jenom podivná noční bytost, žijící ve svém těžkém ovzduší, napáchlém pívem a zšeřelém tabákovým kouřem. Byl zjevem nějaké, něčí temné fantazie, strašidelným nebo baladicky temným zjevem, který budí zvědavost a strach, vábí a znepokojuje, rozesmává město svými šprýmy, které jsou však maskovaná nenávist a opovržení k němu. Je středověkým přízrakem vystupujícím z Bruegelova nebo Schweigerova obrazu, malovaným v špinavě žlutých a ryšavých barvách, je rozcuchaným tučným pijákem, kterému břicho bujně přetéká přes pás kalhot. Po nocích a hospodách se Hašek toulá jako nějaký žebravý vagant, potulný kejklíř, fahrender Geselle, Paleček, šprýmař na účet velkých a mocných, Enspígl, posmívající se tupým měšťanům, čaroděj Žito, provozující s nimi svá kouzla. Krysař, který je vábí za sebou písničkou své píšťalky." (Cit. kniha, s. 66)

Moderní umění má jeden podobný zjev: Alfreda Jarryho. Jarry hrál celý život svého Ubu, ale nikdy jím nebyl. Ani Hašek nebyl Švejkm, Diderotův paradox o herci platí také tady. Teatralizace života a bohéma byly v tradici moderního umění od počátku. Hned první romantikové si hledí vytvořit vlastní způsob života a pro něj i vlastní umělé prostředí; tím byly už salóny německých romantiků na samém začátku devatenáctého století. Časem nabývá bohéma ostentativní a provokativní podoby, až vrcholí u dekadentů. Robert Shattuck dobře vystižuje charakter této bohémy ve své výtečné knize The Banquet Years. "Nikde neexistují žádné míry, podle nichž by se dala soudit role, kterou Jarry vytvořil, a dekorace, jimiž se obklopil, aby ji uchoval. Nechal za sebou všechny míry, etiku, maximy, zlatá pravidla i tajemství úspěchu. Nakonec jeho hra implikuje nové, třebaže nelidské míry." (Revised edition, 1968, s. 27) "Taková přeměna předpokládá absolutní princip: totalitu lidské svobody. Ale za takovou absolutní svobodu se platí. Jako se to stalo onomu čarodějovu učni, Jarry se stal obětí své vlastní moci. Vzněcování alkoholem se stalo jeho způsobem sebevraždy." (S. 217)

Hašek šel ještě dál než Jarry. Jarry hrál sám. Hašek vedl do své hry ostatní. Bavil je, a bavil je často krutým způsobem. V představeních, která s nimi pořádal, také oni ztráceli život. Šli za ním, protože jim ukazoval cestu k jinému způsobu života, než jaký je jinak údělem současných lidí: k životu svobodnějšímu, fantastičtějšímu, nezodpovědnějšímu. Život se stával hrou, jako jí byly ony svátky, kterým středověcí lidé říkali "festa stultorum", "svátky bláznů". Zakazovány církevními autoritami, udržely se místy do šestnáctého století. O vánocích se převlékli mladí kněží do ženského oblečení, podložili liturgickým zpěvům groteskní a obscénní texty, pořádali na oltáři hody a pitky, místo kadidla pálili staré boty, naposled přivedli do kostela osla v ornátu. Podobné parodie a rozpoutání všeho nedovoleného existovaly i v mnohých archaických kulturách. Byly jimi také řecké kronie a římské saturnalie; jejich duch se zachovává dodnes na karnevalech. Roger Caillois, který jim věnoval velkou pozornost ve své knize *L'Homme et le Sacré* (1939), uzavírá: "Během svého vývoje dospějí společnosti k nerozlišenosti, uniformitě, egalizaci

úrovni, uvolnění napětí. Je to protiklad času dovolené a času práce, který se dá pochopit z dávného střídání svátků a dřiny, ekstaze a sebeovládání, které dávalo každým rokem znovu zrodit se řádu z chaosu, bohatství z rozmařilosti, stability z rozpoutání." Michajl Bachtin sledoval projevy tohoto "karnevalového pocitu života" v evropské literatuře od středověku. Vrchol je u Rabelaise, postupně se tento pocit ztrácí, za preromantismu a romantismu se vrací, ale v nové podobě. "Smích byl sražen do studeného humoru, ironie, sarkasmu. Náš svět se nám stal cizí. Něco děsivého se objevilo v tom, co bylo obvyklé a jisté." (Rabelais and His World, 1965, angl. překlad 1968, s. 38 n.) Takový je celý moderní humor. Dadaisté kdysi začali humorem ještě radostným, ale vzápětí se ten humor stal také zoufalý. Takový je i dnes humor absurdity, je-li to vůbec ještě humor. A takový je i humor Haškův.

Kdo znal Haška zblízka, věděl, že Hašek při všem svém humoru nebyl veselý člověk. "Jarmila (Hašková) říkala, že humorista a satyrik nemusí být člověk veselý. Hašek je v jádru velmi vážný, ba smutný člověk," píše přítelkyně Jarmilina, Vilma Warausová (Přátelé Haškovi a lidé kolem nich, 1963, s.43). Eduard Bass znal Haška dobře: "V Haškovi byli vždy dva lidé. Jeden si dělal blázna a druhý se na to díval. Ten druhý Hašek, jemuž jen málo lidí dovedlo pohlédnout do tváře, užíval se strašnou jistotou nicotnost lidského života, a poznáv je, snažil se ji popřít, umlčet, obejít, obelstít šprýmy, které dal provokovat oním Haškem prvním. Jeho velkolepá komedie byla tragická." (Cit. Pytlík, Toulavé.... s. 223.) Humorista, to byla také úloha, kterou Hašek hrál. Byl to prostředek, jak obelstít lidi a vést démonickou silou k nezodpovědnosti. Nebyla to nezodpovědnost kratochvilné zábavy. Jako ten zmíněný čarodějův učeň byl však sám hnán a štván svou úlohou až do vysílení a do záhuby. Tři dny před smrtí, kdy už byl docela na dně, stěží se ještě vůbec pohyboval a mluvil, snaží se uspořádat pro lipnické přátele oslavu, a když se při ní hrouští, slibuje příští na Tři krále. Byl to sebevražedný život.

(4)

Svátek a všední den jsou ve starých kulturách pevně spjaty. Jestliže ve sváteční době se všechn řád rozvrací a převrací, je to možné jen za podmínky, existence tohoto řádu. Není to jen porušování řádu, nýbrž zároveň jeho obnova. Ten řád příliš těsně svazoval a podvazoval život. Nutno proto periodicky jej uvolňovat, vracet se před něj, tam, kde se ještě všechno smí a má. Rozpoutání svátku není svým vlastním cílem. To má na mysli Caillois v citovaném závěru své studie. Kosmos a chaos se objímají ve vyšší úplnost.

Ani Haškovým cílem nebylo pouhé rozvracení. Také on toužil po tom, aby se mohl podrobit nějakému nadosobnímu řádu. Jako dovedl být rouhačem, jemuž nebylo vskutku nic svaté, dovedl být obětavým služebníkem přesvědčení či víry. Vyplňuje to celé etapy jeho života. Jeho pražský anarchismus, později jeho vlastenectví na počátku pobytu v Rusku se mohou považovat za pomíjivé epizody. Revolučnímu bolševismu však věnuje několik let. Změnil tehdy celý život; byl asketickým, houževnatým a váženým pracovníkem. Z toho Haška-bohéma tam na Sibiři nic nepoznali. Dodnes existuje spor, proč vlastně odtamtud odešel. Byl prý vyslán Kominternou, aby posílil komunisty na Kladně. Když se však sejde znovu se svou první ženou, píše jí, že z Ruska utekl. "Na přímé dotazy o poměrech v Sovětském státu odpovídal vždycky vyhýbavě, vypomáhaje si vtipem, po němž obratně sklouzl na docela odlišné téma rozmluvy," píše Longen (cit.kniha, s.136). Bezprostřední svědek, Alexandra Lvová, svěřila Janouchovi: "Byl vždycky na straně slabších. To se těm mocným nelíbilo. Měl proto občas nesnáze. Začali tajně sbírat proti němu materiály. Jaroslav-čik se to dověděl. Proto chtěl pryč. Nechtěl se dostat před válečný soud. Byl to útěk legální cestou." (Cit.kniha,s.266) Tomu by nasvědčoval obsah seriálu o tom, jak byl sovětským velitelem Bugulmy, a o konfliktech, které měl s tovaryšcem Jerochymovem, i když jeho smysl je zastřen humorem. Hašek jej napsal roku 1921 pro Tribunu.

Když usiloval o svůj odchod z Ruska, psal českému komunistickému funkcionářovi v Moskvě, Jaroslavu Salátu-Petrlíkovi, že domů pojede "namazat celé slavné české vládě s takovou

energií, jaké jsem přivykl v zápase naší páté armády se sibiřskou reakcí nebožtíka admirála." Myslel to opravdu? Když přijel do Prahy, nenavázal ani spojení s českými komunisty a první příspěvek dal do Práva lidu. To byl orgán sociálně demokratické strany, odkud právě komunistická levice odešla a založila vlastní stranu s vlastními novinami, Rudým právem. Následovalo zábavné povídání na pokračování o tom, jak se přes Estonsko a lodí vracel z Ruska; dává je do národně socialistického Večerníku Českého slova, listu ostře antikomunistického. Pohoršení, které tím vzbudil u literární levice, vyjadřuje noticka, kterou otiskl už 13. ledna 1921 S.K. Neumann ve svém Kmeni: "Švandista se vrátil z Ruska, kde měl sovětský úřad, protože tam neměl alkohol" (roč. IV, s. 502).

Byl to vskutku podivný pohled na nedávného vysokého bolševického funkcionáře v Rusku, který teď vystupuje v kabaretu Červená sedma s jejími idylickými písničkami a krotkým humorem. Navrátilší se Hašek byl rozvrácený člověk, který nevěděl kudy kam. Antikomunisté i komunisté stejně jím pohrdali jako zrádcem. Hašek nereagoval.

Rudé právo má jeho první příspěvek až čtvrt roku po jeho příchodu do Prahy, 20. března 1921. Nejvíce tiskl Hašek v Tribuně, deníku rozhodně antikomunistickém; za Kodíčkovu vedení měl vysokou literární úroveň.

Nebyl to politický obrat, z komunisty Haška se nestal antikomunista. Bylo to jenom, jako by opustil roli, kterou v Rusku poctivě hrál. Když nechal anarchismu nebo vlastenec-kého konservativismu, bylo tomu stejně. Vysloužil si proto odsouzení jako bezcharakterní člověk. Neprávem. Snažil se ve své době nalézt mravní hodnoty, kterými by mohl utvářet svůj život. Ale když se jimi začal řídit, poznával, že mu nepomohou. Na život nestačily. Jako nedokázal být pozitivním občanem rakouským, nedokázal být ani občanem československým, ani sovětským. Mohlo to být vždy jen hraní úlohy. A jako herec není bezcharakterní, když svou úlohu opouští, nebyl bezcharakterní ani Hašek.

Haškov svět zůstával světem fikce. Jeho humor se pohybuje ve světě hry - ve světě neskutečném, pomíjivém, zdánlivém. Ale fiktivní se ukazuje i ten vážný svět okolo něho. Je to také jen divadlo, a za jeho rolemi a kulisami skutečnost

chybí. Všechnen svět je proměněn v zdání bez podstaty. Sváteční a všední, hra a vážnost kdysi souvisely a navzájem se doplňovaly. Oboje dohromady vyjevovalo skutečnost. Tady už je jen dvojí perzifláž. Hra perzifluje vážné a vážné perzifluje hru. Hra nevede do vážného; vážné zmizelo. Je to marná hra. Hašek je tragickým bardem evropského nihilismu dvacátého století.

(5)

Hašek "neměl vůbec literárních záměrů a ambicí," míní F.X. Šalda (O t.zv. nesmrtelnosti díla básnického, 1928). To se dá říci o Haškově předválečném psaní, ale vůbec ne o jeho tvorbě poválečné a zvláště ne o Osudech dobrého vojáka Švejka za světové války. Úvodem k tomuto poslednímu dílu Haškovu je text, který napsal ještě v Irkutsku (rukopis je datován 23. srpna 1920) a který Hašek otiskl hned po svém prosincovém návratu do Čech: "Dušička Jaroslava Haška vypravuje: Jak jsem umřela". Haškovi se tenkrát v Irkutsku dostal do ruky exemplář deníku Venkov z 19.ledna 1920, kde básník a novinář Jaroslav Kolman-Cassius na zprávy o Haškově smrti otiskl nekrolog. "Zrádce. Hašek byl šašek, který svému umění obětoval život. Gestikuloval svou dětskou rukou a bavil společnost svými vtipy na sebe sama i na celý svět. I z nejstrašnější velezrady vyšrouboval nevinný opilý žvást. Byl umělcem, a ne z posledních; zrazoval tedy jen sebe a jeho konec to potvrzuje." (Pytlík, Toulavé..., s. 340). Byl to podrážděný útok nacionalisty. Ale nedotkl se Haška tak hluboko proto, že v něm byly pravdy, které mu ještě nikdo neřekl? Hašek podržoval před sebou pevně svou masku humoru: vždyť i svůj vlastní pokus o sebevraždu kdysi zesměšnil (Psychiatrická záhada, 1911). Ale humor této Haškovy repliky je spíše bolestný než směšný. Dušičky Haškovy se vyptávají v nebeské bráně na nacionále. "Čím byla?" Zarděla jsem se, sklonila hlavu a řekla jsem: 'V 35 letech měla jsem za sebou 18 let pilné, plodné práce. Do roku 1914 zaplavovala jsem světy satirami, humoreskami a povídkami všechny české časopisy. Měla jsem velký okruh čtenářstva. Vyplňovala jsem celá čísla humoristických časopisů tím způsobem, že jsem užívala nejružnějších pseudo-

nymů. Ale moji čtenáři mne v tom většinou poznali. Myslila jsem si tedy naivně, že jsem spisovatelem.' 'Nedělej tady dlouhé výklady. Čím byla doopravdy?' Zarazila jsem se. Nahmátla jsem v kapse nekrolog a vyhrkla jsem zmateně: 'S odpuštěním, opilcem s baculatýma rukama.'"

Na jaře příštího roku se dá Hašek do práce na Osudech dobrého vojáka Švejka. Postava Švejka se zrodila v Haškovi už roku 1911; tehdy si poznamenal první nápad: "pitomec u kumpanie". Hned pak napsal na toto téma povídku; potom v Kyjevě Osudy dobrého vojáka Švejka v zajetí. Ale cítil, že se se svým tématem zdaleka nevyrovnal. To všecko bylo zábavné čtení. Teď chtěl a potřeboval víc. Alexandra Lvová vzpomíná, jak jí Hašek říkal, že co teď napíše, "bude něco docela jiného, tohle že bude skutečná literatura" (Pytlík, cit.kn., s. 348). Své první ženě řekl tehdy o Švejkovi: "Celá léta mne to drželo. Víš, na frontě, v Rusku, všude. Začalo to ve mně hned, jak vypukla válka. Cítil jsem, že se něco ve mně rodí." (Pytlík, Lidský profil Jaroslava Haška, 1979, s.66) Zde je možná hlavní důvod, proč se vrátil do vlasti, a útok Cassiův k tomu ještě přispěl. Autostylizace v politického pracovníka Haškovi znemožnila uměleckou tvorbu. Celá ta ruská léta zůstala neplodná. Pochopil, že jediné vytvoří-li skutečné literární dílo, zachrání se ze svého nihilismu.

Dosavadní Haškovy prózy zůstávaly v rámci realismu devatenáctého století. Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války jsou jiné. Román nemá zápletku ani konstrukci. Je to pouhý sled epizod. Dílo je proudem řeči, a ta čtenáře uchvátí vlastní mocí. Je to moderní próza. Hašek knihu diktoval, pak už text nekorigoval a po částech jej dával do tisku. Neměl ani plán pro toto rozsáhlé dílo. Nepotřeboval ho. Celé dílo jako by bylo hotovo v něm napřed a stačilo, aby je vypověděl. Když kniha vyšla, připadala její dikce tehdy vulgární. Není to pravda. Její řeč je složitý útvar, kde se podivuhodně prostupuje vysoce stylizovaná řeč literární a rudimentární řeč lidová. Hašek hojně používal složitých souvětí a tvarů, které mluvená řeč vůbec nezná, jako zvláště přechodníků. "Tak nám zabili Ferdinanda," řekla posluhovačka panu Švejkovi, který opustiv před lety vojenskou službu, když byl de-

finitivně prohlášen vojenskou lékařskou komisí za blba..." To není hovorová řeč. Ta má u Haška docela jiný rytmus. Převládá parataxe. "Když ho vytáh z almary, popad bejkovec a hnál ho dolů a hnál ho a už ho hnál dolů v kašatech Čelakovského ulicí a ten ječel, jako když šlápneš psovi na vocas, a na Havlíčkovy třídě skočil do elektřiny a domovníka chyt strážník, sepral se s ním" a tak dál.

Švejk sám je taky především řeč. Ne románový charakter. Švejk jsou příběhy, které vypráví, a to vyprávění samo. Kým vlastně je, nedá se zachytit. Je hloupý a hrubý, je vychytralý a něžný, přizpůsobí se čemukoli a zůstává pořád svůj. Do naší mysli vstoupila postava Švejka, jak ji vytvořil ve svých ilustracích Josef Lada. Jsou to výtečné ilustrace, ale to je Švejk Ladův, nikoli Haškův. Hašek Švejka nikde nepopisuje, nedovídáme se ani, jak je starý. Ostatní postavy Hašek výrazně charakterizuje, ale Švejk sám je mnoho lidí. Není to Ladovo připitomělé dobrotisko. Milan Jankovič upozorňuje ve své práci Umělecká pravdivost Haškova Švejka (1960), že autor "necháává čtenáře na pochybách o určitějším společenském zařazení Švejkově. Jednou se nám představí jako obchodníček se psy, po druhé mluví o tom, že 'pracoval v Ostravě', zřejmě mezi horníky, jindy jej vidíme sešlého, 's dírami na zadnici', jak se marně snaží dostat se do veřejné čítárny, podezříván, že tam jde krást zimníky, je jako doma v pražském polosvětě, ale má blízko i k venkovskému člověku" (s. 46). Bloudí mezi ostatními postavami, podivně cizí a nezranitelný, spíše znepokojivý fantóm než člověk. "Švejk byl stále usměvavý, líbezný ve svém chování, a proto snad byl také stále zavřen", psal Hašek ve své povídce Dobry voják Švejk roku 1911. "A když vyšel z vězení, s úsměvem odpovídal na všechny otázky, s naprostým klidem opět šel se dát zavřít, spokojen ve svém nitru, že před ním mají strach všichni důstojníci celé posádky v Tridentu. Ne strach pro jeho hrubost, naopak, strach z jeho uctivých odpovědí, z jeho uctivého počínání a laskavých, přátelských úsměvů, z nichž jim bylo úzko."

Důstojníci okolo Švejka jsou směšní, protože věří v nesmysl: v Rakousko-Uhersko. Jen jednu postavu mezi nimi nemůžeme chápat jako směšnou, feldkuráta Katze: je to kněz a ne-

věří v nic. Katz nikomu neubližuje, a nejméně Švejkovi. Přitom je v něm něco ohavného a strašidelného. Je symbolem světa, který ztratil všechnu víru v cokoli. Ani náboženství už neplatí. To je téma, které prochází moderní literaturou od romantiky: "Bůh je mrtev." Katz je knězem mrtvého Boha.

U Dostojevského a Nietzscheho bylo to výzvou člověku, aby sám se stal Bohem. U Haška je už veta po takové hrdosti. Co zbývá, je jen ubohost; ubohý život v ubohém světě. A Švejk? Není nikterak Katzovým protihráčem. Když je jeho vojenským sluhou, chová se k němu podivně. Je to pohrdání? jízlivost? smích? lhostejnost? Nekřiká ho a nechává ho v jeho zkáze.

Švejk nenapravuje svět. Tady se nedá už nic napravit. Švejkova postava se vynořuje ze samé propasti nihilismu. Nic neplatí a není tu žádný systém. Všechny instituce naší společnosti jsou marné. Neplatí rozum, neplatí mravnost. Dobro a zlo, blbost a moudrost, čest a ubohost se už nerozeznává. Není podle čeho. Všecky tabule hodnot se rozpadly. Má-li se svět zachránit, nezbývá než si už nic nepředstírat a začít znova v troskách a z trosek. Švejk také není než troska starého světa, ubožák, který se sám prohlašuje za blba. A přece právě on a jehom on přináší naději. Na konci svého úpadku se pohasínající bytí znova začíná rozsvětlovat. Je nutno dojít až do konce, je nutno zbavit se všech iluzí, je nutno přijmout dokonanou prohru, aby se svět mohl zachránit.

(6)

Hašek nespolehal na nic, ani na literaturu - na to, čím se stala literatura v tomto světě. Píše se o něm vždy jako o bohémovi, ale ve skutečnosti nechtěl patřit do literárního a uměleckého světa ani v té jeho bohémské podobě. Chtěl zůstat mezi obyčejnými lidmi. Měl-li svůj život zachránit v literárním díle, musel literaturu pochopit novým způsobem. Až na výjimky, Haškovo dílo, včetně Osudů dobrého vojáka Švejka, čeští spisovatelé odmítali; nepokládali je ani za opravdovou literaturu. Ale Hašek sám se vědomě a záměrně odvracel od jejich měřítek. Mohlo se zdát, že píše povrchně a lajdácky, že jen improvizuje. Hašek psal jistě velmi snadno, ale svou uměleckou odpovědnost cítil přesně. Nebyla to však odpovědnost

vůči dané literární tradici a jejím normám. Nepokoušel se ani vyrovnat se s literární situací, s tím, co vystupovalo právě jako aktuální problematika. Začínal odjinud.

Sauer a Suk v několikaleté už vzpomenuté knížce In memoriam líčí, jak Hašek pracoval na Švejkovi. "Hašek v něm totiž viděl vskutku své vrcholné dílo, a proto na něm pracoval nesmírně vážně. Nebylo kapitoly, nebylo jediného příběhu, který by byl předem nevypravoval. Nikoli snad ve společnosti uhlazených literátů či mezi svými žárlivými literárními přáteli, nýbrž v hospůdkách mezi malíři pokojů, zedníky, truhláři, zloději a nevěstkami. A jeho malinká očka těkala přitom z jednoho dělníka na druhého, pozorující, jaký dojem jeho vyprávění udělá. A nazítří vyprávěl tentýž příběh jinde, s jinými okolnostmi. Pak pečlivě vybíral podle dojmu, který vyprávění udělalo." (S.101) Autoři možná přepínají. Nicméně je jisté, že Hašek do svého díla začleňoval svá hospodská vyprávění i vyprávění jiných. V jakém přitom vnitřním napětí knihu psal, prozrazují jeho reakce na negativní kritiku. Knihkupci vraceli sešitové vydání Švejka, že je sprostý. Sauer, který byl zpočátku spoluvydavatelem, na Haškovi chtěl, aby aspoň vytečkovával sprostá slova. "'Člověče, blázníš?' odpověděl mi Hašek. 'Viděl jsi někdy vytečkované hovno? Já ještě ne, ty blbče!' A dal se do pláče, běhaje po pokoji." (Tamtéž, s. 113) Přesto byl rozhodnut oželeť literární uznání. Chtěl být spisovatelem neliterárního obecenstva.

Tomu odpovídal také způsob vydávání a prodeje Osudů dobrého vojáka Švejka za světové války. Vycházely v laciných sešitech a kolportovaly se po hospodách. Náklad byl obrovský: prodalo se 27 000 výtisků. Kniha musela pohoršit všechny, kdo doufali ve starý svět a chtěli jeho hodnoty zachránit - Šaldu, Dyka, Durycha. Ale Hašek viděl mravní i fyzickou katastrofu tohoto světa. Odvrací se od něho do světa malých lidí a lidí deklasovaných, docela uzavřeného vůči světu vzdělanců a jeho tradicím, a proto imunního vůči této zkáze civilizace. Hašek je mluvčím těchto lidí a pro ně také psal. Je to periferní literatura pro periferní lidi. Je to Haškově poselství naděje; mělo jim přinést posilu, aby důvěřovali sami v sebe, když vše okolo nich se hroutí. Nemohou spoléhat na nic než na svou

nezkrotnou vůli žít, a nezbyvá-li nic jiného, tedy žít mimo všechny normy své civilizace. Ten lid je věčný; vždycky žil takhle a při všech katastrofách dějin vždy znovu přežil. Radko Pytlík ve své citované monografii - ostatně populárně zaměřené - zastívá do velké míry Haškovu tragiku a líčí jej raději, jako by byl zůstával po celý život dítětem. Ale jeho závěr platí: "Švejk ztělesňuje poslední lidskou naději. Člověk je nezničitelný." (S. 382)

Stejnými slovy ukončil už roku 1922 Max Brod svůj referát o Longenově zpracování Švejkových příběhů, které uvedl tehdy na scéně svého Revolučního divadla Longen. Brod ostatně znal i knihu samu, jak tehdy vycházela po sešitech. Zatímco česká kritika nechtěla o Haškovi slyšet, pražský Němec Brod jasnozřivě uhodl hlubší smysl i světový význam Haškova díla. "Neznám nic více osvěžujícího než Švejkovu vyrovnanost, tuto naprostou lhostejnost vůči vší politice. Jak konejšivě působí tato lidová perspektiva! Nemohla by opravdu jednou, když teoretický pacifismus zdá se selhávat, být působivým korektivem vůči přehřáté politické vášni oněch státníků, kteří omylem se domnívají, že vše, co je zajímavé, musí zajímat celý národ? Něco jako hluboká moudrost národní povahy, неотřesitelný fundament prosvírá skrze všechny Švejkovy řeči, žertovně uzavřené do jeho malého horizontu. 'Je člověk dobrý?' Ne, to zní nepravděpodobně. Ale člověk opouští divadlo s krásnou jistotou: 'Člověk je nezničitelný.'" (Sternenhimmel, 1923, s. 213 nn.)

Haškovi lidé jsou docela konkrétní lidi, mezi kterými byl Hašek zvyklý žít a ti se také v jeho knihách poznali. Švejk má vskutku zvláštní české charakteristiky: racionalismus, nedůvěřivost, individualismus, ironii. Hašek dílo nedopsal; poslední část se měla nazývat "V zajetí" a Švejk by tam byl možná vystupoval ještě v jiné podobě. Brod první poznal, jaký má tatáž Švejkova česká význam. "Co Hašek dokázal - i když sám třeba o tom neví -, má nejvyšší hodnotu. Více umělec nemůže chtít: dal vystoupit postavě z nejtemnějších hloubek ducha národa a ta postava byla téměř bezprostředně od národa uznána za pravou a přešla do jeho vědomí. Téměř s jistotou se musí připustit, že takový obraz nejen naznačuje pro

vlastní národ něco nevýslovného, nýbrž že vedle toho souvisí nějak s nejtajemnějšími existenčními základy všeho lidského." (Tamtéž, s. 212)

Svým předválečným dílem zůstal Hašek lokálním zjevem. Jeho humor a satira nemířily daleko - na měšťácké zvyky, provinční politický život, podřadnou literaturu. Zkušenost frontového vojáka světové války jím tak otřásla, že ho vyburcovala k velkému literárnímu dílu. Velké téma z něho udělalo velkého spisovatele. Jak již bylo mnohokrát konstatováno, toto dílo patří do souvislosti s tehdejšíím německým a středoevropským expresionismem a zvláště s dada. "Nad jeho popisem války se vznáší řeřavé světlo apokalypsy, což sbližuje Haška s německými malíři a spisovateli apokalypsy," poznamenal A.M. Ripellino (Praga magica, čes. překl. 1978, s. 303). Ale zatímco dada ztroskotalo posléze na svou literárnost a literátskost, Hašek je přesáhl. Jiný italský bohemista, Sergio Corduas, píše v doslovu k své antologii Haškových povídek, Švejk contro Italia: "O Haškovi se dá rovnou říci, má-li se definovat, že to je un maudit, prokletý. Prokletý dadaplebejec (dadaplebeo), to by asi byla nejpřesnější definice. Má plebejský rozměr v tom smyslu, že není zkulturněn a ani se zkulturnit nedá. Jeho kultura se neshoduje s tou 'vysokou', která je téměř vždy příznačná pro literáta." (S. 432, 445 n.) To je asi nejpřesnější charakteristika Jaroslava Haška. Dotkl se tím něčeho, čeho význam a naléhavost si ještě ani neuvědomujeme.

(15.3.1983)

Václav Havel

ÚVAHY O DIVADLE (II)

Následujícími úvahami, které Václav Havel napsal v dopisech z vezení své ženě Olze, doplňujeme ukázky, které KS přinesl v č.4/82

13.II.1982 Myslím, že to, co jsem psal minule o divadelní hře, resp. o její zvláštnosti, má svůj konkrétní důsledek - byť někdy patrnější a tak či onak přiznaný a jindy méně patrný nebo tak či onak skrytý - hlavně (i když nejen) v tom, že každá hra, zvlášť srovnáme-li ji s jinými literárními žánry, se vyznačuje určitou zesílenou "významovostí": událost, příběh, situace, konflikt atd., zkrátka to, co se v ní konkrétně děje, bývá přímočařeji orientováno k tomu, aby to něco víceméně určitého, nějak důležitého, obecně zajímavého a každého se dotýkajícího řeklo, znamenalo, postihlo či vyvolalo. Onen "vryp" pod povrch života je u hry jakoby náhlejší, a prudší, závoj zdánlivosti jako by byl rychleji, nápadněji a programověji protrháván (hra je oblíbenou doménou všech druhů demystifikací), skryté bytí věcí jako by se ve hře daleko agresivněji vyjevovalo. (Opět bych to ilustroval srovnáním s televizí: zatímco tam si lze klidně představit hru rozvíjející nějaký zajímavý nebo dojímavý příběh prostě jen proto, že je zajímavý nebo dojímavý, nebo orientovanou jen k tomu, aby nás seznámila s nějakým konkrétním lidským osudem nebo historickým dějem nebo společenským či pracovním prostředím - zatímco tedy v televizi lze vystačit s "informovaností", byť v nejlepším a nejširším slova smyslu - do divadla by na takto koncipovanou hru - aťsi je jakkoli dobrá - asi málokdo přišel; tu cestu člověk váží, nic naplat, s poněkud jinak založeným nárokem. Což platí ovšem i v opačném směru: divadelní hry málokdy v televizi vyzní tak jako na jevišti.) Tato zesílená "významovost" (nejde jen o to, co uvidíme, ale daleko více i o to, proč to uvidíme) se snoubí u hry s její přirozenou a bytostnou zkratkovitostí, koncentrovaností, určitou schematičností, jednostranností či jednostrunností, ba přímo "znakovitostí": spíš než o postižení takzvané širší témat a otázek usiluje o pokud možno rychlý

výpad směrem k jejich podstatě. A až už to, co posléze "řekne", nejvlastnější jádro její "zvěsti", je jakkoli mnohoznačné, rozostřené, neurčité, provokující, nedořečené a nepřevoditelné beze zbytku do žádného pojmového vzorce, přesto už sama tato "zvěst" jaksi rychleji a viditelněji vyrůstá ze všeho, co se na jevišti děje, resp. vše, co se na jevišti děje, děje se tak, aby tato zvěst (či oslovení, či apel) z toho co možná rychle a nápadně vyrůstala. Což přirozeně souvisí se zesíleným významem "umělosti" světa hry: máloco z běžných dějů, které nás obklopují, má samo o sobě - tak jak se to jevově nabízí - takovou strukturu, aby to nějakou "zvěstí" (tj. vyjevujícím se bytím) ihned a zřetelně vyžářovalo; k tomu je skutečně třeba strukturu buď "uměle" tvořit, nebo příslušný děj velmi svérázně "rozmáznout" (extrémní příklad: Beckettovo "rozmáznutí" běžné situace - paní se na pláži zahrabala do písku - v Happy Days). Tato věc, to bych zvlášť zdůraznil, platí obecně, tedy stejně o antickém dramatu jako o alžbětínské tragédii, stejně o Čechovovi či Ibsenovi jako o Ioneskovi. Snad nemusím znovu dovozovat, jak tyhle vlastnosti dramatu přímo vyplývají z té jeho zvláštnosti, kterou jsem se pokusil popsat minule. Jsou to ovšem zároveň i vlastnosti, které způsobují, že moderní drama tak často - až už programově, nebo bezděky - propadá tezovitosti, didaktičnosti, ideologičnosti. Taková dramatika většinou - aspoň jak mně se to jeví - vylévá s vaničkou i dítě: místo aby si dala tu práci, že vybuduje na jevišti takový svět, který by sám - silou své vlastní logiky - rychle a zřetelně umožnil bytí, aby se vyjevilo (způsobem autorem sice pochopitelně od počátku tušeným, avšak všechno jeho původní tušení z podstaty věci dramaticky přesahujícím), dělá pravý opak: nejdřív se pokouší bytí kompletně znovustvořit (mimo-dramaticky) a pak svět hry podrídí jedinému cíli: aby beze zbytku rekonstruoval to, co už bylo stvořeno předtím. Vlastní akt "znovustvoření světa" je tak vlastně divadlu uzmut a předsunut jinam - do kabinetu ideologova. (Jak víš, ctím Brechta, ale je to účta jen chladná a zdvořilá; upřímně se mi v něm líbí jen to nebrechtovské, kdy mu tak říkajíc věc přeroste přes hlavu.) Jiné nebezpečí, k němuž bytostná "umělost" světa hry svádí (např. občas i v tzv. absurdním dramatu ne-

bo aspoň v jeho druhém nálevu) je alegoričnost a symboličnost. I ty se mohou (i když nutně nemusí) míjet s nejvlastnějším tajemným posláním divadla: totiž opět s onou mnohoznačností, kterou "zvěst" hry vždy přesahuje autora. (Jde vlastně jen o jinou verzi téhož omylu, kterého se dopouští tezovitá hra: svět hry není světem o sobě a pro sebe, který má svůj vlastní život a "sám" něco vyjevuje, ale pouze mechanickým opisem či prepisem něčeho, co bylo kompletně jasné už předem.)

Aristoteles napsal, že každá hra má mít svůj začátek, střed a konec a že následující v ní má vyplývat z předchozího. Myslím, že tím - pokud to nebereme příliš doslovně - s geniální prostotou postihl další veledůležitý důsledek zvláštnosti divadla, totiž význam, který má stavba hry. Časoprostorové kontinuum, toto vlastní prostředí divadla, klade v tomto směru zcela nemilosrdné nároky, které mají určitou - byť jen vzdálenou - obdobu pouze v hudbě: když jsem po léta a téměř každodenně sledoval v divadle představení (nejen svých her), znovu a znovu jsem si uvědomoval, jak nesmírný a málokým, kdo to nezažil na vlastní kůži, docenovaný význam má kompozice hry - a že to můžou být i docela malé chyby v rytmu, timingu či rozložení motivů, které mohou z hry, která by jinak byla výborná, udělat hru špatnou; viděl jsem dokonce, že malé rytmické rozdíly v různých představeních téže inscenace téže hry mohou jednou vést k úspěchu a podruhé k neúspěchu, totiž jednou vytvořit (nebo spoluvytvořit) z hlediště to skvělé a neopakovatelné společenství a jindy jen mechanickou sešlost lhostejných jednotlivců. Skladba a rozvíjení motivů, jejich střídání, vracení, připomínání, kombinování, proplétání, spojování, gradace a pointování, jejich přesné umístování - to všechno jsou věci, které - ať už jsou zdůrazněné nebo zamaskované, ať už jsou víc dílem vědomého úsilí nebo naopak "jen" citu pro věc - dělají hru hrou.

Jak jsi zajisté postřehla, to, co říkám o dramatu obecně, prozrazuje - úhlem pohledu i rozvržením důrazů - dost zřetelně i toho, kdo to říká. Nepopírám to, podtrhuji naopak, že jde o mé osobní vidění tématu a že toto vidění zcela vědomě směřuje k poznámkám už docela konfesijního rázu, totiž o tom,

oč já sám - jako autor - v dramatu usiluji nebo co mne- jako takového a takového člověka - na něm vždy znovu a nejvíc vábí.

27.II.1982 Myslím, že téma lidské identity je odvědycky a zcela bytostně spjata s fenoménem divadla. Příčin je jistě víc, zmíním se jen o dvou:

1) Sama tajemná mnohoznačnost, kterou je konstitutivní účast lidské existence v divadle provázena, musí k tomu nevyhnutelně vést: jako existence ze sebe vystupující a tím k sobě samé poukazující tu člověk není jen tím, kdo "je a zároveň ví, že je", ale bytostí, která způsobem svého a sobě vědoucího bytí představuje či zastupuje jinou jsoucí a o svém bytí vědoucí bytost (či mocnost), čímž zprostředkovává vyjevení "bytí vůbec", a tedy zpětně i bytí svého. Už z této samotné prapodstaty divadla (je to vlastně v jistém smyslu opravdová - tj. existenciální - "autoreference" existenciálního) vyplývá, že nad divadlem se vždy znovu, od jeho dávných prvo počátků až do dneška, od prvního okamžiku představení až po jeho poslední větu, vznáší otázka "kdo to je?", čili otázka identity. Ta otázka v něm přitom není přítomna jen "obecně ontologicky", totiž jako vždy přítomný a trvale zneklidňující podtón jeho celkové harmonie, resp. jako neodmyslitelná "atmosférická komponenta" jeho inter-existenciálního bytí, ale i konkrétně, totiž "dramato-tvorně": lze to ilustrovat bezpočtem odkazů - od dramatického "rozpoznání" v antickém divadle (Iokasté poznává, že Oidipus je Oidipus, Oidipus poznává, že Iokasté je Iokasté atd. atd.) přes postupné dramatické vyjevování "who is who" v shakespearovské tragédii (Lear poznává pravou identitu svých dcer, my poznáváme Leara; Hamlet jako hra o otázce, kdo je Hamlet a čím se stane, když pozná, kdo je Gertruda a Claudius a čím se stali atd. atd.), přes všechny ty alžbětínské, molièrovské, goldoniovské, nestroyovské a jiné a jiné komedie převleků, dvojníků, záměn, nepoznání, rozpoznání, od-poznání (to jsem kdysi zkusil i já v závěru Zahradní slavnosti) až třeba - abych volil náležitě odlehle příklady - k nedávno mnou vzpomenuté Prodané nevěstě

na jedné straně (všechno se točí kolem skrytosti a vyjevení Jeníkovy identity) a k Pinterově Správci na straně druhé (hře o ztracené a marně hledané identitě Davisově) či jeho Návratu domů (vrcholícím šokujícím vyjevením prostitutčí identity té hlavní dámy, jejíž jméno jsem zapomněl).^{x)} Když to člověk vezme kolem a kolem, zjistí, že vlastně každá hra je tak či onak ^{nějakým} postupným vyjevením něčí pravé identity a rozbitím identity zmyšlené, nebo obecněji: mnoho-
vrstevnatým zpřítomněním otázky identity jako základní otázky existence vůbec.

2) Tohle všechno je v divadle posilováno a zdůrazňováno i těmi jeho zvláštnostmi, o nichž jsem už psal: "významovostí", zkratkovitostí, demystifikační energií, z vázanosti na časoprostorové kontinuum vyplývající přímočarostí, k sobě se přiznávající strukturovaností, názorností, spádem apod. Svět divadla je světem zabydlených lidmi a jako svět rychle spějící ke svému rozkrytí musí se logicky vždy znovu točit kolem rychlého "odhalení", "svlečení" či dramatického usvědčení lidské identity či identit - samozřejmě proto, aby se tímto usvědčováním a usvědčením vyjevilo vždy i cosi víc, něco z "bytí vůbec". Přitom i onen "tah", jemuž je autor - jako médium - podřízen, ho nemůže táhnout jinam než tímto směrem: sama logika světa hry, tj. logika situací, vztahů, dějů, zájmů, tlaků, společenských sil atd. atd., jak se v tomto světě uplatňují, žene hru nezadržitelně k tomu, aby konfrontovala posléze to, čím se lidé legitimují, s tím, čím opravdu jsou; aby protrhla všechny závoje zdánlivosti, do nichž jsou zahaleni a do nichž se halí; aby úkoly, zkouškami a vším, do čeho je žene, "dělala z nich" to, čím je jim dáno se vposledku stát nebo co z nich "svět" musí vposledku udělat.

Netvrdím, že mě divadlo začlo zajímat pro tuto svou vazbu s otázkou identity; netvrdím ani naopak, že mne otázka identity začla zajímat proto, že mne kní přivedlo divadlo. Celé to bylo přirozeně složitější, jedno mi pomáhalo - aniž jsem si to třeba uvědomoval - objevovat druhé a v celém roz-

x) Hlavní ženská postava hry se jmenuje Ruth. (pozn.red.)

sahu tu vazbu vlastně nazírám až v tuto chvíli, kdy jsem si ji stanovil jako téma tohoto dopisu.

V širším a neurčitějším slova smyslu moderní umění vůbec a v užším a určitějším smyslu pak moderní drama zvlášť jsou - mimo jiné - velkým otevřením tématu "krize lidské identity". Proč tomu tak je? Zajisté nikoli proto, že by se na tom byli dramatičtí autoři navzájem domluvili či se pro to rozhodli, ale prostě proto, že toto téma (jiní je ovšem pojmově vyjadřují jinak) stojí před dnešní "kolektivní duší" lidstva jako téma zcela centrální, jako základní úkol její "autoreference", úkol, který se prostě svou vlastní vahou (silou vůle bytí ke svému vyjevení) naplňuje - skrze autory a tak říkajíc přes jejich hlavy. A že se tak děje nezřetelněji právě v divadle, není opět náhoda: jako "nejprůchodnější kanál" (tj. žánr disponovaný k rychlému vyjevování centrálních věcí) a jako žánr nejsociálnější, tj. bezprostředně svázaný systémem "výměny látkové" s tím, čím soudobá "kolektivní duše" je, i s tím, jak sama sebe reflektuje, přímo musí právě toto dělat. Je to tak říkajíc "silnější než my". A jestli tu a tam čtu v novinách zoufalé stesky, že v dnešním dramatu je tak málo velkých "kladných hrdinů", celistvých, identických, odpovědných a zároveň - jak říkají "plnokrevných" či "šťavnatých" (fuji!) dramatických postav, vítězících nad zlým světem (jak tomu bývalo dřív), že všechny pokusy v tomto směru jsou bledé a neživotné "papírové" figuríny a že se to v něm naopak hemží jen samými "karikaturami", rozvrácenci, úhybáři, maloměšťáky, podrazníky, prohrávajícími snílky atd., a jestli zároveň čtu, že by dramatici měli "zmobilizovat své rezervy" a zjednat nápravu, musím se tiše usmívat. Jako by ti (často tak snaživí) nešťastníci za to mohli! Jako by tomu vůbec mohlo být jinak! Jako by za naši podobu, kterou nám zrcadlo soudobého dramatu ukazuje, mohli výrobci zrcadel! Vždyť tu přece vůbec nejde o to, zda kolem nás jsou či nejsou hrdinové či zbabělci, kterých je víc a které z nich by bylo záhodno předvádět, ale o něco absolutně jiného: o strukturu současného lidství, jeho možností, nebezpečí a perspektiv, o jeho principiální otázky a pravý stav! A nikoli úmysly autorů, ale jen hloubka jimi zprostředkovaného

vyjevení těchto věcí určuje, co působí pravě, autenticky (a posléze očištěně) a co je naopak jen faleš, zdání, pohádka a ideologický tlach.

O krizi lidské identity v dramatu jsem kdysi dost podrobně psal ve svém komentáři ke "Spiklencům". Už proto (ale nejen proto) setrvám jen u tohoto zcela obecného konstatování (snad jen s malým upozorněním, že moderní krizí identity v dramatu nerozumím nějaké tartuffovské přetvařování - to je pouze projev identity poklesle zapletené v "řádu věcí" - ale její skutečný rozklad). O krizi identity jako dramatickém tématu bych ostatně beztak mohl jen stěží psát, aniž bych psal o ní nejdřív jako o stavu (či potenciálním nebezpečí) soudobého lidství. A o to se chci pokusit příště.

13.III.1982 Sice jsem se kdysi - ještě v Heřmanicích - toho tématu letmo dotkl, mám však pocit, že bych se měl přeci jen u něho ještě trochu zdržet. Jde o rozpor, který - jak jsem si už dávno všiml - mnozí spatřovali nebo spatřují mezi mými rozmanitými snaženími na jedné straně, prozrazujícími prý nenapravitelného "idealistu", ochotného vždy znovu jít hlavou proti zdi a vždy znovu se naivně domnívat, že změní svět, a mým psaním na straně druhé, prozrazujícím prý naopak pesimistu, skeptika, ne-li přímo nihilistu, nevěřícího, že vůbec může někdy něco dopadnout dobře.

Nuže, tuhle věc bych rád uvedl trochu na pravou míru.

1. Když člověk ke všemu nemlčí, řekne tu a tam nahlas, co si myslí, a počíná si prostě tak, jak mu jeho odpovědnost velí, neznamená to nikterak, že je "idealista" či "snílek", že má jakékoli iluze o čemkoliv, ani že se zpupně domnívá, že tím či oním počinem změní svět (naopak: veselou sebeironií se vyznačují spíš tuto lidé, než různí "realisté", pro něž bývá příznačnější spíš jen zatrpklý škleb), ale znamená to pouze, že se snaží chovat "normálně", tj. důstojně a svobodně, v souladu sám se sebou, a že základním stavem jeho ducha je víra a jeho základní životní potřebou pocit smyslnosti. (Čím víc se tohle jeví jako pošatlost, tím hůř pro pozadí, na němž se to tak jeví.)

2. Když v jedné z kritik na Horský hotel stálo, že ta hra vychází až ze samého dna mého zoufalství, musel jsem se tomu usmát. Protože se mi píše těžce a psaní se mi málokdy daří, bývám při něm často popuzený, deprimovaný, nešťastný i zoufalý; když se mi práce naopak - ve šťastných chvílích daří a pokračuje tak, jak jsem si to představoval nebo dokonce ještě líp, raduji se a jsem šťastný jako dítě. Mé pocity při psaní se tedy, jak patrně, vztahují výhradně k tomu, jak mi psaní jde či nejde, a nemají celkem nic společného s tím, o co v tom psaní jde. Neumím si představit, že by zdrojem mého psaní či pohnutkou k němu bylo zoufalství, nevím ostatně, proč a z čeho bych měl být právě já zoufalý. Já prostě jen zaujatě a s hlubokým zájmem pozoruji svět kolem sebe; vybírám si z něho motivy, které mne nějak osobně oslovují a v nichž cítím onen zvláštní vnitřní náboj, díky kterému z nich může - jsou-li určitým správným způsobem uchopeny a rozvinuty - lépe než z čehokoliv jiného vyzařovat nějaká důležitá "zvěst", související s tím, co rozumím "centrálními tématy"; a z takových motivů posléze s veselým zaujetím konstruuji své hry jako takové umělé stavbičky. Čím lépe mi to jde, tím víc jsem zřejmě tažen "vyjevujícím se bytím" a tím mám větší radost. Jsou-li mé hry tak zvané absurdní, depresivní, zneklidňující, šokující, nebo dokonce - jak se říká - "bezvýchodné", pak rozhodně nikoli proto, že bych při jejich vymyšlení a psaní propadal takovýmto náladám, ale prostě proto, že takto se mi to zdá být správné, takto jsem věci samou "tažen", takto se mi to zdá autenticky dotýkat "centrálních témat" a sugestivně je otevírat, takto to zřejmě koresponduje mé celkové zkušenosti světa - takto se mi to prostě líbí, takto mě to baví a považuji to za "ono". A pokud se mi něco povede, odmyslím si, že jsem to napsal, a představím si, že na to jdu jako divák do divadla, pak mám dojem - byť to bylo jakkoli absurdní, tragické, depresivní či kruté -, že by mne to určitě - přes všechno zneklidnění a právě skrze ně - nakonec jaksi očištně povzneslo a třeba až k slzám rozradostnilo: radostí z toho, že věci byly opět jednou nazvány pravým jménem, že se bytí svrchovaně vyjevilo, a že tedy nemůže být ještě vše ztraceno. Opravdu: taková věc mi přece nemůže být důvodem k depresi, ale naopak velkým posílením jistoty, že

přeci jen má všechno nějaký smysl: náš život, naše plahočení, náš zhovadilý svět; zkrátka že tu ještě skutečně je nějaká naděje. Co mne na jevišti hluboce deprimuje, je něco úplně jiného: slizce vtíravá, obratná, koketní, vyčuraná mravoličná lež.

3. Po tomto zpřesnění je snad už celkem zřejmé, proč mezi tím, co je (zcela chybně) považováno za "naivní idealismus", a tím, co je (zcela chybně) považováno za "pesimismus", ve skutečnosti nejen není žádný "rozpor", ale že to jsou jen dvě bytostně a v mém osobním pocitu od sebe neoddělitelně spjaté stránky či aspekty téhož existenciálního směřování: jen proto, že věřím ve smysl bytí a potřebuji se ho stále znovu dotýkat osmyslňováním svého vlastního pobytu ve světě, mohu a musím se znovu a znovu angažovat proti nesmyslu a znovu a znovu se vší radostnou důkladností o něm psát; jediné tím, že se takto - svým psaním i tím ostatním - neustále vyrovnávám s trvale vítězícím nesmyslem a trvale jeho trvalému vítězení nastavuji zrcadlo, upevňuji sám v sobě zkušenost smysluplnosti a naplňuji svou víru. A jestli na začátku mého "marného" angažmá a mého psaní o "marnosti" je víra, pocit smysluplnosti a radost, na jejich konci pak je víra prohloubená, smysluplnost posílená a radost svrchovaná: totiž radost těch, kteří okusili "život v pravdě".

=====

" J Á T O T I Ž V Ů B E C N E V Ě Ř Í M V E S M R T "

=====

Z dopisů, které psal Václav B e n d a své ženě
z NVÚ Libkovice
v období od května 1981 do května 1982,
tedy ve třetím roce věznění

Dnešní doba nemá už skoro žádný smysl pro hodnotu odloučenosti. Podle obecně přijatého mínění současný svět se údajně mění takovou rychlostí, že ten, kdo se z nějakého důvodu ocitl mimo jeho každodenní provoz, ztrácí nevyhnutelně schopnost porozumění a komunikace, pokud jde o časové problémy doléhající na obec, kterou fyzicky opustil. Samozřejmost tohoto úsudku je však jen zdánlivá. Z odstupu sice nejsou tak zřetelně vidět detaily, zato tím plastičtěji vystupují celkové kontury situace. A co se týče oné domněle závratné proměnlivosti světa: není to do značné míry jen optický dojem krátkozrakého člověka, který se dívá z okna jedoucího vlaku?

Václav Benda svými listy dokazuje, že dokonce i z nuceného odloučení (v němž nadto člověk postrádá samotu a soustředění ještě víc než na svobodě) může zaznít pronikavé a inspirující slovo k otázkám nejaktuálnějším. Jeho poselství je v nejhlubším smyslu poselství naděje. Naděje ovšem není možná tam, kde není víry. Bendova víra je vírou katolického křesťana, a zde je tedy ukotvena i naděje, kterou nabízí. Není to naděje snadná, natož laciná, neboť je proniknuta vědomím, že "není jiné cesty do království než skrze Golgotu".

-mp-

Napřed malou poznámku o utrpení. Nemluvím teď o nějakém náhlém, nesporném nárazu (třeba zubař, bojíš-li se ho), tam je mechanismus účinků převážně psychický, nejnebezpečnější je první šok, popřípadě animální strach z pokračování či opakování. Jde mi teď o dlouhodobý, úporný tlak, něco jako to, v čem žijeme. Tam je totiž nesmírně důležité (mám to, prosím, experimentálně ověřeno) věci správně pojmenovat, ujasnit si, že se skutečně jedná o utrpení a jaký je jeho smysl. Kdo to nedokáže, začne se dříve nebo později cítit nesvůj, nespokojen

se svou domnělou neúspěšností hledá příčinu svých nesnází v sobě, reviduje svá hodnotová kritéria a hromadí si miněráky - až nakonec oslabí svou osobnost a její obranné schopnosti natolik, že tlaku podlehne. Je-li si naopak povahy skutečnosti přesně vědom, nejenže se nesmírně raduje z každé přečkané minuty a každé překonané nástrahy, ale může ekonomicky hospodařit se svým zdravím, se svými silami, zužítkovat každou chvíli oddechu atd.

Ještě jednou k pyšce a trestu. Máš svatosvatou pravdu, služebníci neužiteční jsme a nádoby hříšné. Dobrá. Jenže ono je to složitější a lze prasnano zaměnit pýchu s věrností, a pokoru s pokořeností. Zpívá se "věřili jsme na pokoru...", a přece náš Pán, ten nejpokornější z pokorných, Beránek vydávající se, odmítl se, padna, před ním klaněti. A je velmi svatá pýcha na velikost našeho Boha a skutky jeho, pýcha služebníků bezmezně věrných, pýcha Davidova, který zaštitěn Hospodinem v boji pevně stál, pýcha Lotova, který chtěl raději vydat k zmrhání své děti než zradit zákon pohostinství. Tisíckrát ke mně promlouval Satan a služebníci jeho úlisně i hrozebně, ve dne i v noci, v tichu srdce nebo uprostřed shluku. A ani jednou jsem neslyšel: buď pyšný na svého Boha, na ochranu a sílu, kterou ti skýtá, na světlo Pravdy a Naděje, které v tobě nechává planout, pyšni se věrností a vytrvalostí své služby. Zato vždy jen: kde je tvá pokora, vyznej se ze svých vin a přestaň pyšně a opovážlivě spoléhat na Boha i lidi, bylo ti přece uloženo prosit za odpuštění a bezpodmínečně odpouštět každému, jen tvé zvrhlé sobectví a pýcha si může myslet, že se Bůh vůbec stará o tak nehodné služebníky, že by tě někdo z lidí mohl milovat a neopustit pro svůj neprospěch; kdybys byl jen trochu pokorný, pochopil bys, jak vgruntu špatní lidé jsou, že tvá pravda i naděje stojí na písku, že jen tichá povolnost může zachránit aspoň tebe samotného. Nuže, nevěřím otci lži ani jediné slůvko a vůbec mu nehodlám odpouštět. I kdybych za to měl od svého Otce vytrpět trest služebníků přespříliš horlivých.

Nežít se lží (beru teď v úvahu jen tato slova bez celého kontextu či kontextů, v nichž byla vyslovena) nelze, protože je psáno, že až do konce časů poroste koukol mezi pšenicí, a protože všechny pokusy to změnit skončily a skončí hrůzně. Jenže to je pravda Jeho, pravda života, a pro jakoukoli filosofii je nanějšvýš nešťastné, jestliže začne toto stanovisko obhajovat a stavět na něm, protože tím jasně vybočuje z mezí svého poslání daného logem a chybí ji už jen malý a lákavý krok k tomu, aby se mu úplně zpronevěřila. Tento krok se v učených knihách nazývá krokem od moudrosti k vychovanosti, ale my se zde snad neobejdeme bez odborné terminologie.

O jaképak ráně nadějím ve vítězství Pravdy mají právo hovořit ti, kdo se v té které osudné srážce nebili po jejím boku: jak správně díš, Pravda je živá a my s ní buď jsme, nebo nejme - vyjdi si po dobrém pátečním obědě procházkou na Golgotu, popřípadě i s pečlivě tajenými sympatiemi, popřípadě i s ochotou zatleskat eventuálním překvapivým událostem to znamená v tu chvíli zatraceně nebýt s Pravdou. Dokud v tom nelze zabránit mocí, budou se bázlivě vracet do svých domovů, budou-li se však přitom dovolávat Krista, nechť je jim připomenuto, že se hanebně rouhají, že se sice Kristus šel dát ukřižovat, ale že do Jeruzaléma šel, že odmítá návrat do bezpečí Nazareta a té krajiny. Jenomže zůstává skutečností, že argumenty jsou sice výborná věc, a Pravda víc než věc, protože je sám život, většina lidí však při zaslechnutí triumfálního řevu lvů raději zapře a nemůžeme jim to mít ani příliš za zlé. Vždyť bylo odpuštěno Petrovi, který v zahradě samojediný tasil meč proti mnohým, aby se o hodinku později třikrát odřekl svého Pána. Tohle je ostatně více záležitost pastýřů, jen špatný pastýř povede své stádo stezkami, které jsou evidentně nad jeho síly (a kvalita stezek i sil je záležitostí povýtce his-

torickou). Myslím, že všechny další úvahy závisí na mé premise, že pravým Pánem tohoto světa je náš Pravý Pán, že všechno ostatní jsou jen stíny stínů či zlé klamy toho, jenž se rád za pána tohoto světa označuje. Protože pak mohu bez hanby a rouhání tvrdit, že mé (samozřejmě ve smyslu přináležitosti k němu, ne vlastnictví) království je z tohoto světa, že jsem byl lvem i beránkem z kmene Davidova povolán shromážďovat lid k jeho obraně, ne do chrámu. Budu se ovšem vytrvale modlit, aby mi nezůstalo odepráno požehnání těch, jimž jsem povinován úctou a synovskou poslušností ve věcech víry a mravů - dobytí Jeruzaléma však není věcí víry ani mravů, nýbrž života či smrti pro všechny, a ve jménu Toho, jemuž jsem povinován poslušností absolutní, nehodlám couvnout před žádnou nutností.

/.../ je-li něco zaručeně nerealného, je to představa o povlovném posvěcování neosféry od jejího stvoření-vzniku až do poklidného vplynutí do bodu omega. Byl pád, byla potopa, zemřel Beránek a s ním naděje prvotního Izraele a do Jeho příchodu bude nepochybně ještě mnohé, každopádně situace na ostří. Jedno vím: rozhodně to není nějaký stále nerozhodnutý svár dvou rovnocenných principů, to ostří je spíš ostřím naší svobody - ale jinak je to vše zahaleno velikým tajemstvím /.../

Apokalypsa je tedy pravděpodobná (ne nutná, to jsou všechno jen obrazná proroctví, která se stejně již mnohonásobně vyplnila, a jak jsem jinak ostře proti zpochybňování doslovného významu písem, tohleto chtít brát doslova by znamenalo determinismus a zoufalství a popření Boha v jeho hlavních podstatách, všemohoucnosti a lásky) a asi také blízka. Jak se k tomu máme my a naše usilování, jak se k tomu má cesta do Jeruzaléma? Především pro nás blbě, protože tak jak byla nastoupena, zaručuje, že v ohni případné apokalypsy shojíme jako první a bez časné naděje. /.../ I dále pro nás blbě, protože cesta do Jeruzaléma sice směřuje jaksi napříč apo-

kalypse a teoreticky je poslední nadějí na její odvrácení, jenže apokalypsa má tu vlastnost, že propukne při přílišném vzdálení stejně jako při přílišném přiblížení se Jeruzalému (je buď zpupným ovocem pýchy, nebo domnělým východiskem zoufající si slabosti): osobně se proto bojím, že naším maximálním úspěchem může být lokalizovat apokalypsu, přivolat ji na sebe a zhynout v jejích hrůzách pro naději a záchranu mnohých. Když na počátku tohoto tisíciletí Džingischánovy armády podrobily a zničily většinu tehdejšího kulturního světa, stanuly na jedné polské říčce poprvé proti rytířskému vojsku. Rytíři Řádu Marie Panny podlehli a vesměs padli, znechutili to však vítězům natolik, že ti změnilí směr svého pochodu a odbočili do krajin obávaných a drsně násilnických Čechů, kde byli celkem podle očekávání pod Olomoucí drtivě poraženi (podle pověsti Jaroslavem ze Šternberka a asi právě zde padl i Bahadur, miláček velikého chána a světlo mongolských vojevůdců): západní Evropa tím byla definitivně uchráněna před apokalypsou, která pozměnila tvář Asie i ruské tabule. Chci tím jen říci, že ti rytíři splnili svou povinnost a došli Jeruzaléma, že jejich los je jim třeba závidět. Chápu, že mé výhledy nezní zrovna útěšně, zvláště vzhledem k dětem (ale je psáno běda těhotným a mrňavcům v čase apokalypsy, navíc to již brzy přestanou být děti a mohou zemřít jako rytíři). On je totiž asi tak nejbližší pravdě i nejbližší jádru tajemství vtip o tom, jak radio Jerevan odpovídá na otázku, jestli bude apokalypsa. Kromě toho se otázka neklade tak, zda se nám apokalypsa líbí nebo nelíbí, protože jsou opravdu podstatně důležitější věci: Jeho příchod a konec časů. Odvrátíme-li apokalypsu tím, že se vlastními silami (a hojným působením milosti) přiblížíme Jeruzalému, bude to dobré. Apokalypsa sama je však předznamenáním Jeho brzkého příchodu a v tomto smyslu je i ona dobrá a těhotná nadějí, byť obstat je nesnadné a mnozí z těch, kdo zemřou, zemřou smrtí věčnou.

Častoval jsem Vás v poslední době apokalypsou, smrtí a vůbec všelikým značně dialektickým veselím, tož zkusím dneska něco jednoznačněji povzbudivého. Především chci upozornit na existenci kontextu, v němž je dokonale zpozdlé vzdychat, že nás ubývá, že čas je nedohledný a nepříznivý, že horký pouštní vítr vysušuje naše hlasivky a prudký víchř z pohoří Libánského nám rve slova od úst a odnáší je do pustiny. Pokud totiž vedeme jen marné světské řeči, žádná škoda. A pokud opravdu hlásáme Slovo Boží (jakože jsem o tom až do toho hrdla přesvědčen), pak dobře víme, že jestliže si On umane, nikdo a nic nedokáže toto Slovo umlčet. Vždyť známe z proroků Izaiáše a Jeremiáše, že sotva se opuštěný hlas zalkl v prázdné studni kdesi za městem, již nový zvukně zazněl před branami paláce. Tedy žádné strachy a neželť tolik sebe, jsme jen trouby Boží a byli bychom troubové, kdybychom o Jeho slově pochybovali (nebo o sobě: trouba je proto, aby zněla, na ostatní se tolik nekouká) nebo se je báli vyslovit - ostatně zase víme z proroka Jonáše, že takové zdráhání bývá zdraví škodlivé.

Druhá úvaha se týká apoštolátu, respektive mých setrvalých pochybností o tom, zda Tvůj široce koncipovaný apoštolát útěchy a důvěry, založený na seznámení s Dobrou zvěstí a celým příslušným kulturním zázemím, je tím pravým nebo spíše jediné možným řešením. /.../ Pro různé doby se hodí různé věci, teď je však věk děsivé inflace slov, věk zoufalství a marného, vždy znovu zklamávaného hledání: protože se neumí hledat a protože jen jedna z tisíce hub není záludnou, jedovatou prašivkou. Na rozdíl od vžitého názoru začínám být přesvědčen, že současný svět je plný víry, plnější než kdy v minulosti - ovšem víry v podstatě smrtónosné, protože nezformované (ještě častěji deformované), nedoprovázené nadějí a láskou. /.../ Domnívám se (a mám zčásti odzkoušeno), že většina lidí neprahne po dalším přívalu nejistých slov, o to toužebněji však po výslovném povolání k činné službě, se vši absolutností a militantností takového nároku. Neboť jen v takovéto bez-

podmínečné službě mohou nalézt ztracenou důvěru a naději, jen v ní může jejich víra poznat samu sebe a posléze se potkat i s příhodnými slovy a zamilovat si Slovo jediné. Pastýřů je ovšem naléhavě zapotřebí, těch, kdo povolávají a ostříhávají v pochybnostech, kdo svým vlastním příkladem předem vyvracejí každý poukaz na bědy a nebezpečí služby. Přemýšlejte o tom, ale přemýšlejte rychle, času stále ubývá.

A zde Ti vážně předkládám k posouzení, co je pro nás momentálně důležitější: pohádka, nebo pochyby? Komunikace plná pochopení a nutně trochu amorfni, nebo značně tvrdá výzva? Podotýkám, že pochyby a kompromisnické pochopení pro odlišný názor, to bylo vždycky moje, opak je mi habituelně cizí. Jenže dobude Jeruzaléma slabost maskovaná za pokoru, dobudou ho rozpolcení intelektuálové? Již našemu Pánu bylo vyčítáno, že mluví tvrdou řečí a tvrdá slova, takže samo o sobě to rozhodně nemusí být hanba ani chyba. Všechno svědčí pro to, že je nutno naučit se mluvit mečem a řečí rytířů a že je třeba oslovovat především ty, kteří jsou schopni této řeči se naučit.

Hájíš (hájíte), že je třeba skoncovat s rozkazováním, mocí a poslušností, že přišel čas osobní odpovědnosti. Zvláštní to pastýři, kteří začnou kázat ovcím, že se před vlky musí uchránit každý sám, nejlépe vyšplháním na vysoký strom. Ne, bez ironie, ale vždycky jsem si myslel a myslím, že zrovna tohle zavinilo současné zlo a pád, že je to náramně ušlechtilá a elegantní cesta do pekel: říci těm, kdo na to nemají (tedy drtivé většině), ale přitom jsou ochotni poctivě bojovat a třeba umřít (tedy ještě pořád slušné většině), že teď přišel čas osobní odpovědnosti, že se musejí nadále rozhodovat sami a vydržet v ranních tramvajích a u piva to, co my ve svých vilách a mezi svými knihovnami. Říci to hlavně pro-

to, že nevíme jak dál a bojíme se vyřknout rozhodné slovo. Jenže nezapomínej, že odpovědnost vždy znamená různá odpovědnost, a podle vlastní míry a stavu věcí; že potrestán bude ten, kdo nedostál své odpovědnosti vůči ostatním, třeba sám zůstal čestný, ne ten, kdo ponechán bez pomoci selhal. Stavím tedy kontratezi: je čas tažení do Jeruzaléma, válečného tažení, tedy také čas rozkazů a moci a poslušnosti. Ostatně abych byl práv ducha předchozí věty, nestavím to jako tezi, ale jako velmi důrazné konstatování. Pokud jde totiž o to, zda jsou to naše starosti - my zajisté můžeme přebírat brambory nebo ledacos jiného, jenže Bůh si nás po žních přebere podle našich srdcí i podle našeho ovoce.

Když bijí pastýře, ovce se možná rozutečou, ale vůbec nic není ztraceno - ale když pastýř zapře sebe i je, co si chudáci ovce proboha mají počít a na koho asi dopadne pokuta za jejich skutky? Vědomí role je irelevantní, stejně tak její případné nechtění: je-li pro bohatce bohatství automaticky břemenem a závazkem, proč by neměly být výhody místa na výsluní stejným břemenem pro pastýře a toho, na nějž jsou upřeny oči mnohých?

Běda totiž tomu, kdo ve jménu odpuštění opustí vdovy a sirotky a vydá je na smrt, běda tomu, kdo dá průchod pohoršení a ze samé laskavosti nechá hubit lásku, běda i tomu, kdo pozvedne svůj hlas proti zákonu spravedlnosti a pravdě a řekne "není viny" tam, kde náš Pán zůstal o unoho "kdo bez viny, ať hodí kamenem". Dobrý pastýř miluje ztracenou ovci a učiní pro ni vše - vlkem a horším vlka je však ten pastýř, který zaváhá při obraně svých oveček a pln pochopení pro vlčí žízeň po krvi se o ně bude s vlky ochotně dělit. Nechť je vydán meči a neobtěžuje nás svou uslintaností.

Takže jsem se nenásilně dostal k červené niti obou Tvých dopisů a k tématům Mefisto a osobní odpovědnost - poslušnost rozkazů, které si schovávám jako bonbónek. Je těžké navázat na něco, co jsem neviděl a u čeho ani nenaznačuješ póly a výsledek konfliktu, leč o to mohu být obecnější a kategoričtější. Nejprve tedy stroze odmítnu podléhání davovým psychózám vůbec a údajný konflikt postavit se proti národu kontra postavit se proti fašismu: je-li na národu páchan zločin (jakože fašismus zločinem nejspíš byl) či páše-li národ zločiny (jakože nesporně páchal), pak je už pouhé tiché koncedování tohoto stavu (nad sebou plačte a nad svými syny!) zločinem a zůstávalo by jím i tehdy, kdyby takový konsensus byl naprosto všeobecný. To je prosím zásada, o níž nelze diskutovat, nic zde nelze slevit a odpustit: prostě, jak se praví ve Švejkovi, "každej Maďar může za to, že je Maďar" - pokud se náhodou jménem a rukama maďarského národa páší hanebnosti. Že mohou nastat časy a situace, kdy neexistuje jiné než sebevražedné řešení, to víme z případu našeho Pána a z jeho nezlomného odhodlání jít do Jeruzaléma, aby tam byl zabit. To se tak stává a díky zákonitostem lidské pospolitosti tím často děti platí za hříchy otců, bezmocní za hříchy mocných - platit ale musí jedenkaždý a není omluvy (a už vůbec není omluvou, že není možné postavit se proti národu, vždyť to zároveň znamená uznání kolektivního podílu na vině). Klíčovou otázkou enormní důležitosti (už dávno o ní v různých souvislostech mluvím) ovšem zůstává, že prohlásit každou situaci, kde se čestné řešení jeví sebevražedně, za předem neřešitelnou, chtít se vyhnout každému vážnějšímu rozhodování, protože s sebou nutně nese rizika, vyhlásit zásadu "nic není cennějšího než život, jakýkoli život, raději špatně žít než čestně umřít, lepší živý pes než mrtvý lev" není dovoleno ani národu, ani jednotlivci: železná logika lidských vztahů totiž ukazuje, že si tím na sebe onen národ či jednatel takřka automaticky přivolá situaci, kdy už skutečně nejsou žádná jiná čestná řešení než sebevražedná. Ostatně co bychom dlouho kecali: Kdo chce život

svůj zachránit (neřkuli za každou cenu), ztratí jej. Ale je to neméně platné a nahlédnutelné i pro nevěřící. Fašismus aniž co jiného není jen trestem Božím, není projevem antihumánních tradic německého národa či neobvyklé síly jeho spodiny: vinu na něm nese ta většina slušných lidí, kteří sami (alespoň zpočátku) nikomu neubližovali a aktivně se projevovali jen strachem, jen nadějí, že se dokáží před hnědým morem skrýt nebo že ho zastaví někdo jiný. Troufám si dokonce tvrdit, že nesou většinu viny, protože teprve oni naučili ty druhé, kam až mohou beztrestně zajít, co všechno lze s člověkem a z člověka udělat. Summuji tedy: běda tomu, kdo ubližuje, tomu, kdo ubližování mlčky podporuje, i tomu, kdo se proti němu nepostaví na život a na smrt, běda mu až do pátého pokolení.

Napřed bych se rád pozastavil nad onou v poslední době velmi oblíbenou zaklínací formulkou o morálním nátlaku. Co ten slavný morální nátlak (nezaměňovat prosím s vydíráním, kde se našich citů k někomu nebo něčemu pod hrozbou zneužívá) vlastně znamená: že máme něco udělat, protože je to správné a protože nám to bezpodmínečně přikazuje naše svědomí. Že bychom se tomu z těch či oněch důvodů tuze rádi vyhnuli, pozapomněli na to, své svědomí umlčeli a slušnou výmluvu si pro sebe našli. A že se nám to nepodaří, protože jsme z ničeho nic byli postaveni před živoucí výzvou, z otázky se už nelze vykroutit, musíme dát před sebou i před celým společenstvím jasnou odpověď: ano, ano - ne, ne. Ať již rozhodneme tak, nebo tak, soptíme hněvem proti strůjci této nepohodlné výzvy - a ergo na kříž s ním. Neboť klasickým a úhelným případem morálního nátlaku je Kristus, je apoštolát, který je buď planým kecáním, nebo takovou palčivou (a vždycky nevčasnou a nepohodlnou, o to už se stará otec lži) výzvou, nikdy něčím mezi.

Ale mně jde teď hlavně o to, že v obou Tvých dopisech převažují takřka zálibné a hodně pochmurné úvahy o smrti (popřípadě velmi rozumné důsledky, které z těchto zvrácených premis vyvozuješ). Toho jsem si vědom a také toho, že dosti zoufale a z posledních sil hledáš oporu a orientaci v situaci, kdy všechno jako by se rozpadalo a kdy i já před Tebou zdánlivě predestírám jen samé chmurné výhledy (za chvíli si ukážeme, že aspoň v tomhle punktu je tomu právě naopak) - proto se vlastně ani nebudu pouštět do polemiky, nadávat Ti či se s Tebou přít o slovíčka, pouze se pokusím vnést do těch věcí jiný tón a přeorganizovat je podle odlišné hodnotové stupnice. Napřed snad předešlu, že nevěřím v predestinaci ani v kismet, třebaže obé se dá podepřít řadou nevyvratitelných citátů a úvah (v tom se mýlíš, v jistém smyslu rozhodujeme o své spáse stejně málo jako o délce svého života), jenže víra je cosi, čeho je schopen je svobodný tvor a co se svobodou bytostně souvisí, nemůže tedy být jejím obsahem nesvoboda, popření svobody. A protože mě zajímají žité, a nikoli logické konsekvence, věřím raději, že naše víra nás uzdraví, že na naše tlučení nám bude otevřeno, věřím ve svobodu děti Božích, pro niž díky Jeho milosrdenství není nic nemožného. Tento plán mé naděje je velmi silný a úporný, snad také proto (jak jsem již několikrát psal), že se hlásím k civilizaci, jíž je fatalismus cizí a jejíž příslušníci "nikdy nepoznají, že už nemají vůbec žádnou naději - leda až po smrti, a to již je pozdě". Ale půjdu v polemice s Vašimi morovými vizemi ještě dále: já totiž vůbec nevěřím ve smrt. A to dokonce hned ze dvou důvodů: první je pro křesťana evidentní, druhý možná i Tebe lehce překvapí. Ďábel, prach, smrt nepochybně jsou (psobně s nimi mám svým způsobem vykazatelnější zkušenosti než s Bohem), jenže věřit v ně nemohu a nesmím (věřím v pána a dárce života, ve vzkříšení, v život vůbec), to by znamenalo uznat ty stíny, tyto bastardy nicoty za jakési rovnocenné principy. Ale ani s tou nevyhnutelností, jíž nikdo neunikne, se mi to nezdá být už takové jednoznačné (a v existenciálním

prožitku už vůbec ne). Vždyť přece na Bílou sobotu se cosi stalo, Kristus je nad smrtí vítězitel, vláda smrti byla nějakým způsobem podlomena. Ano, impérium smrti je ještě mocné, ale zdale již ne univerzální, objevují se viditelné známky dezorganizace a únavy. Kromě toho je naší povinností věřit, že se už brzičko a ještě při plném pozemském žití dočkáme onoho Dne, kdy moc smrti pomine definitivně a nastoupí Jeho vláda. Mimochodem mi vždy činilo takřka nepřekonatelné obtíže uchopit rozdíl mezi životem časným a věčným, stejně jako mezi smrtí časnou a věčnou - a domnívám se, že to není příznak mé tuposti, nýbrž odlesk velikého tajemství, k němuž bychom měli přistupovat jen po špičkách, tajemství Života, jímž je Kristus. Ano, jsem připraven na smrt, ale jako na zlou nepřítelkyni, jíž nic nevydám dobrovolně, s níž chci do posledního dechu bojovat - a do posledního dechu také doufat ve vítězství (totéž v bleděmodrém platí o utrpení, nejsem tak perverzní, abych v něm viděl něco lákavého). Kéž se mi dostane té veliké milosti, abych zemřel smířen s Bohem, raději však té ještě větší, abych nezemřel vůbec - se smrtí se ale zcela určitě smiřovat nehodlám. Protože žádný majestát a absolutní spravedlnost, ale obludnost sama, potupná pokuta i krutá nespravedlivost před tváří Boží - to je ta smrt, která nám dočasně vzdálila našeho Pána, která nám jednomu každému dočasně bere život a našeho Pána. /.../ Píši-li Ti, že jde o všechno, že musíme být připraveni na smrt, že stojíme na prahu apokalypsy, pak Ti nepíši o nějakých nevyhnutelných věcech, to bych zbytečně kazil náplně i náladu. Prostě já bláhový člověk (jak mě zdvořile tituluješ) pevně věřím, že je možno vybojovat život i Jeruzalém, že naše vítězství může zmařit apokalypsu. Já prostáček Boží беру totiž větu "Kdo chce život svůj zachránit..." úplně doslova: nasadíme-li svůj život zcela a bez kliček, můžeme zvítězit nad smrtí (ale žádné až potom, žádné třepotání se na druhý břeh v doprovodu "světelné bytosti",^{x)} dám přednost triumfálnímu defilé ulicemi Jeruzaléma, eventuálně včetně orgií, při nichž nám posvítí hořící chrámy Satana a jeho věrné přítelkyně smrti).

*) Narážka na zkušenosti lidí resuscitovaných z klinické smrti, jak byly popsány v knize R. Moodyho Život za životem. Světelná bytost, s níž se pravidelně tyto lidé setkávají, bývá věřícími ztotožňována s Kristem. (Pozn.ed.)

Jestliže bude nutno volit mezi nekontrolovatelným výbuchem vášní a hněvu a jen částečnou kontrolou nad postupnými kroky a kompromisy, je třeba dát bezpodmínečně přednost první alternativě. I při riziku snížené manévrovací schopnosti v rozhodných chvílích, přemrštěností a morálně pochybených výměn kabátů, i při riziku, že znovu právem upozorníš, jak vypadal dobytý Jeruzalém. Druhá alternativa totiž znamená, že opět neodvratně prohrájeme. Tohle není obecný postulát a v obecné rovině má nejspíš pravdu ona většina, která s ním z rozličných morálních či rozumových důvodů nesouhlasí: to je závěr z mnoha empirických zjištění a z té podstatné skutečnosti, že máme co činit s dosud nejčistší sublimací vůle k moci, po svém způsobu naprosto dokonalou a velmi adaptabilní. Kartágo bylo zničeno do základů, obyvatelstvo prodáno a země posypána solí, aby již nikdy nerodila. Víím, že spolu s mnohými nechceš něco takového za žádnou cenu připustit a že je to nejčastější zdroj našich nedorozumění, ať již vystupuje přímo či v pozadí. Chápu, že jako žena nemůžeš jinak a že se vždycky budeš přimlouvat i jinak plést do železné logiky. Jenže problém je v něčem jiném: v tom, že se málokdo vyznačuje mou skálopevnou nadějí a optimismem; že některé věci nejsou domýšleny prostě proto, že se od počátku kladou jako pofidérní cíle, na které se stejně vážně nevěří. Ale vést válku bez sázky na vítězství je zoufalství a sebevražda. Dokonce obecněji (neboť jsme se shodli na tom, že Pravda je živá a živě s námi a že každá pravda bez tohoto podstatného určení se na poslední stránce jmenuje lež): o cokoli opravdově usilovat, stát v Pravdě znamená úplně spolehnout na její triumf, neklást si již otázku, co je pravda, a jednat bez pochybností. Bez Vzkříšení by nebylo naší víry. Dobrá zvěst není dobrou proto, že nám slibuje nevyhnutelné utrpení, ale protože hlásá neméně nevyhnutelný triumf Kříže a skrze Kříž. Řečeno řečí této doby postní: vstupujeme na poušť proto, abychom se očistili a znovuzrodili, abychom se lépe připravili na dny radosti a příchod do země zaslíbené. Přísný půst jen tak, utrpení vyhledávané bez naděje je hrozný hřích a těžká urážka Stvořitelova díla a Jeho úmyslů.

Oč vlastně jde, se dá velmi nepřesně přiblížit k oním sporným a hojně diskutovaným výroky, že jsou důležitější věci než pokoj, či jeho správnější a evidentnější variantou, že kde-koli běží o život a věci životně důležité, jsou nutně ztraceny, nedokážeme-li je nasadit, nejsme-li zjevně odhodláni je obětovat. Nebo lze také mluvit o tom, že vláda hloupé a neprozřetelné zbabělosti je u konce (snad). Jelikož ovšem stávající odvaha je nutně odkázána na zdroje předchozí hlouposti a nepředloženosti, je a bude počátek její cesty lemován omyly a těžkými debakly- to je normální a naprosto nedůležité, a souboj nerozhodují první škrábnutí. Zkusme se nyní na věc nezaujatě a s jistou dávkou věštebného zaujetí podívat a posoudit, kdo vlastně "splakal nad vejždělkem", zda jsme se nemýlili v tom, co jsme chtěli, zda se nyní cítíme zaskočení právem, nebo jen z určité nevhodné setrvačnosti. Naši značně nespolehliví a také značně zkušenější partneři jsou pochopitelně ovlivnění resentimentem a neschopností překročit svůj vlastní stín, v podstatných věcech je však jejich diagnóza bezesporu správná (samozřejmě jde o diagnózu naší a okolostojící situace): prag-ma a pravda byly náhle odděleny hlubokou propastí, podmínky pro všechno dosavadní se nekonečně zhoršily (a ještě zhorší!), stát v pravdě bude stále pošetilejší a smrtonosnější. Opravdu jsme něco takového chtěli? Se vši vervou odpovídám: ano, chtěli! Souvisí to přece se základními pravdami naší víry: že kos-mos není místem dvou principů a jejich smíru či sváru, že je jenom jeden zdroj života a síly (silný a živý Bůh). A že není jiné cesty do království než skrze Golgotu. V praxi a konkre-tizováno to znamená, že apokalypsa není jedinou alternativou života se lží, jejího neúnavného vykrmování v nikdy nenaplně-né naději, že tím bude proměněna ve své vlastní podstatě - naopak (a to je nejen metafyzická, ale i stará a osvědčená historická zásada), jakmile pravda a lež stanou proti sobě zbrojně a nesmiřitelně, pak království lži, oddělené od zdro-jů života, brzy vyschne a zhroutí se v sobě (může se ovšem ještě pokusit zoufalým skokem setřást svou sudbu). Těm, kdo

stojíce v jeho moci, odmítají stát v jeho službách, nebude ovšem nijak veselo: oč budou jejich perspektivy slibnější (jakože perspektivy partnerů nikdy reálné nebyly - přes svou líbivost), o to tvrdší rány na ně budou dopadat. Budiž, budeme tedy stát v pravdě - a jak jsem již vícekrát konstatoval, lhostejno, zda na život a na smrt, a lhostejno, zda sami. Protože jsem však sčasně i člověk značně pragmatický a také připravený dokázat, že dlouhodobě naopak zmíněný obrat znamená pokorný návrat pragmatu k pravdě, nehodlám obětovat svůj mladý život jen tak zbůhdarma (i pro věci vznešené lze zemřít zbůhdarma, tj. bez vydání ovoce): uvědomuji si, že pro tento plodný čas platí (respektive že jen za splnění této podmínky může být plodným učiněn), že musíme být připraveni vskutku na každou hodinu a také každé hodiny využívat všemi prostředky, energií a důmyslem.

Kdo neví a nechce vědět, co obnáší Golgota a Kříž, co to znamená ztékát přepevné hradby Jeruzaléma (a co to znamená probouzet se pod nimi v mrazivém jitru pouště, za posměchsy-
tých nepřátel a bez naděje, že toto obléhání někdy skončí) - ten ať raději jde a ať se žel nenazývá křesťanem, poněvadž křesťan je ex definitione ten, kdo si za svůj úděl zvolil Kříž a Golgotu a dobývání Jeruzaléma. Nedočkají se zázraku nehodní a nedočkají se ho ani pošetilí, kteří proplýtvají svůj olej, nepočítají s délkou a hloubkostí noci před Jeho příchodem.

Czesław Miłosz

ALFA ANEB MORALISTA

(IV. kapitola z knihy Zotročený duch)

Historie střední a východní Evropy posledních dvou desetiletí oplývá situacemi, v nichž veškerá epiteta i teoretické úvahy ztrácejí svou váhu. O lidském osudu rozhoduje úsilí být na výši těchto situací. Řešení jsou různá v závislosti na oněch nepostižitelných faktorech, z nichž je složena lidská osobnost.

Protože tyto spleťté stezky osudu miliónů jsou nejpatrnější u těch, kdo změny, k nimž dochází v nich i u druhých, zaznamenávají profesionálně, tedy u spisovatelů, za příklad mi poslouží jejich osobní historie. Pokusím se načrtnout několik portrétů spisovatelů východu.

Člověk, jehož pojmenuji Alfa, je jedním z nejznámějších prozaiků na východ od Labe. Byl mi velmi blízkým přítelem a spojují nás vzpomínky na mnohé těžké chvíle, které jsme spolu prožili. Nemohu se ubránit vzdušení, když si ho připomenu. Ptám se dokonce sám sebe, zda právě jeho musím podrobit analýze. Ale udělám to, neboť přátelství by mi nezabránilo publikovat o jeho knihách článek, v němž bych řekl více méně totéž co zde.

Před druhou světovou válkou byl Alfa vysoký, štíhlý mladík v kostěných brýlích. Své povídky uveřejňoval v jednom pravicovém týdeníku, jenž se netěšil v literárních kruzích příliš dobré pověsti, poněvadž varšavské literární kruhy sestávaly především z Židů a lidí, kteří jeho rasistické a totalitní stesky sledovali s nechutí. Redaktor časopisu byl tak trochu Alfovým objevitelem a měl důvod si ke své volbě blahopřát, protože jeho talent se rychle rozvíjel. Zanedlouho začal týdeník otiskovat Alfův román. Vyšel pak knižně v jednom z největších nakladatelství a způsobil značný rozruch.

Alfu zajímaly především tragické morální konflikty. V té době podléhalo mnoho mladých prozaiků kouzlu prózy Josepha Conrada. Alfa měl pro Conradův styl zvláštní cit, měl totiž sklon své hrdiny stavět hieraticky a majestátně. Fascinovala ho noc. Drobní lidé s velkými vášněmi noci, jejíž impozantní rozměry i tajemnost obklopovaly osud těchto lidí mohutnou drapérií: tak vypadala obyčejně scéna jeho divadla, ačkoliv nepsal

dramata, ale jen povídky a romány. Majestátnost, mlčení, dosah nadlidského, lhostejného světa - v tom se jeho první síla shodovala s Conradem. Alfův postoj byl metafyzický a tragický. Trápila ho otázka čistoty - čistoty morální i čistoty tónu toho, co psal. Svě věty destiloval. Chtěl, aby každá z nich byla nejen popisem, ale zároveň i částí hudebního díla, aby byla nezastupitelná a působila už zvukem samým. Tato potřeba čistoty řekl bych nadpozemské byla charakteristickým rysem Alfovy povahy. V kontaktu s druhými lidmi se s oblibou choval povýšeně a chodil na koturnech. A honba za čistotou spisovatelské práce a povýšenost se spojovaly - byly sublimací jeho samého, druhým já, k němuž obracel všechny naděje. Čím víc se trápil pro neuspořádaný soukromý život, tím výše si cenil vykupující práce, jakou pro něho bylo psaní, a tím více mu dodával váhy slavnostního obřadu. Kdosi o něm řekl, že předtím než vezme pero do ruky, obléká dlouhý háv mága. Důstojnost kardinála byla důstojností, jež by mohla uspokojit jeho ambice. Pomalé pohyby, purpur, podání prstenu k políbení - to je čistota gesta, vybití se v lepší já; jsou komici, kteří sní celý život o co nejvážnější, důstojné roli; jistě u nich působí podobné motivy. Alfa, v rozhovoru vynikající výjimečným smyslem pro humor, se při psaní úplně měnil - najednou prodléval výlučně v nejvyšších rejstřících tragédie. Jeho ambice sahaly mnohem výš než k dosažení pověsti autora dobře napsaných knih. Chtěl se stát spisovatelem s morální autoritou.

Román, o kterém jsem se zmínil a který byl jeho prvním velkým úspěchem, se všeobecně propagoval jako román katolický a díky tomu získal Alfa sám pověst nejnadanějšího katolického spisovatele, což v zemi tak katolické jako Polsko není málo. Zda byl skutečně spisovatelem katolickým, je těžko rozhodnout. Počet katolických spisovatelů ve dvacátém století je zanedbatelný. U intelektuálů jsou takzvané obrácení na víru obvykle dost podezřelé a neliší se od efemérních obrácení na surrealismus, expresionismus, existencialismus atp. Nemohu rozhodnout, jestli byl Alfa katolík, i když jsme se často setkávali a vedli ty nejopravdovější rozhovory. Byl takovým katolíkem, jakých byla tehdy mezi námi spousta - bylo to období zaujetí tomismem a odvolávání se na Jacquese Maritaina v literárních

diskusích. Nebylo by správné tvrdit, že u všech těchto "intelektuálních katolíků" šlo jen o literární módu - gesto tonoucího, který se chytá stébla, nelze redukovat jen na módu. Ale stejně nesprávné by bylo považovat literární diskuse operující pojmy tomistické filozofie za příznaky katolicismu; k jeho přijetí do všech důsledků měly dost daleko. "Intelektuální katolíci" však dávali zabarvení určitým literárním kruhům. Sehrávali zvláštní politickou roli, svým odporem k totalitě a rasismu se lišili od katolických literátů a novinářů tout court, jejichž politické smýšlení nebylo prosto kultu "zdravých forem státního zřízení" (tedy Itálie a Německa) a schvalování antisemitských výtržností. Komunisté se dívali na vliv Jacquese Maritaina s ašklivostí jako na známku degenerace, ale "intelektuální katolíky", nepřátelsky naladěné vůči ideám krajní pravice, nenapadali. Alfa se po vydání románu začal pohybovat v kruzích "intelektuálních katolíků" i levice. Citlivý na mínění svého prostředí a pojímaje velice vážně otázku morální autority spisovatele, rozešel se s pravicovým týdeníkem a připojil podpis pod společný dopis proti antisemitům.

V katolicismu hledal každý něco jiného. Alfa se svým tragickým cítěním světa hledal formy: slova, pojmy, prostě tkaninu; tragický pocit je jako Wellsův Neviditelný, který, aby se mohl objevit mezi lidmi, musil si nasadit papírový nos, zafáčovat obličej a na neviditelné ruce navléci rukavice. Katolicismus poskytl jazyk: v pojmech jako hřích a svatost, temnoty duše a milost bylo možno zachytit prožitky hrdinů, ale co bylo nejdůležitější, tento jazyk v sobě přinášel Alfovi tolik potřebný vznosný tón - uspokojoval touhu po kardinálském purpuru.

Hřidonu jeho románu byl kněz - nepochybný vliv francouzských katolických romanopisců, v první řadě Bernanose, ale zároveň to byl výraz Alfova sklonu k tvoření čistých a silných charakterů. Děj se odehrává na vesnici; a zde se projevíly slabé stránky Alfova talentu: plně zaujat výstavbou konfliktů, měl málo cvičené oko - nedokázal odpozorovat detaily, konkrétní lidi; vyrostl ve městě a nikdy neměl co dělat se sedláky. Ves, již popsal, byla vesnicí univerzální - mohla to být stejně dobře ves bretaňská nebo vlámská, ale právě proto to nebyla

skutečná vesnice. Postavy působily dojmem, že jsou převlečeny do kostýmů jim cizích (v periodě bukolické literatury převlékali panoše za pastýře), a mluvily všechny stejně, a tak se celé drama odehrávalo mezi sotva načrtnutými dekoracemi. Bylo však pevně konstruované a kritika přijala knihu téměř nadšeně. Nejen první vydání bylo rychle rozebráno. Alfa dostal státní cenu, která mu vynesla slušnou peněžní částku. Nelze vyloučit, že porota, jež cenu udělovala, vzala v úvahu kromě uměleckých kvalit i to, že z Alfaova ocenění vyplynuly i určité politické výhody. Vláda v té době zjevně koketovala s krajní pravicí, odměnit katolického spisovatele se zdálo být chytrým tahem, pravice musela být spokojena, přitom však ani liberálové a levice neměli důvod rozhodnutí napadat, tehdy konečně každý mohl věřit a psát ve shodě se svou vírou.

Přes slávu a peníze Alfa v hloubi srdce nepovažoval svůj román ani sbírku povídek, již vydal, za dobré knihy. Dosažená pozice mu poskytovala záminku k povýšenosti, jakou měl tolik rád: byl pasován na tvůrce hluboké a ušlechtilé literatury, kdežto knihy jeho přátel se mohly k širší veřejnosti dostat snad jen jako senzace ne právě nejlepšího druhu; holdovalo se v nich křiklavému naturalismu, který se projevoval popisy jevů z oblasti fyziologie, nebo to byly psychologické traktáty zahalené do formy románu. Literáti žili v intelektuálním ghetu svých kaváren a čím více trpěli izolací od širokých lidových mas, tím byl jejich styl výstřednější a nesrozumitelnější. Hořká sedlina, která v něm zůstala po vydání prvních knih, byla i pro něho samého těžko definovatelná, avšak okamžik, kdy si uvědomil, že s jeho psaním není něco v pořádku, byl rozhodující pro celý jeho další život. Přepadly ho veliké pochybnosti. Jeho literární přátelé rovněž pochybovali o hodnotě svých děl, visících v prázdnotě, ale Alfovy pochybnosti nabývaly většího rozsahu. Chtěl dosáhnout čistoty morálního tónu - ale čistota, aby byla pravá, musí být pozemská, pevně opřená o zkušenost a pozorování, jinak je vylhaná. Alfa si uvědomil, že upadl do falše, protože žil mezi idejemi o lidech, a ne mezi živými lidmi. To, co věděl o člověku, zakládalo se jen na jeho vlastních niterných prožitcích mezi čtyřmi stěnami pracovny. Katolicismus nebyl nic víc než maska, které použil.

Pohrával si s ním jako ve dvacátém století mnoho jiných intelektuálů, snažících se zahalit vlastní nahotu do důstojného starosvětského hávu. Hledal způsob, jak u čtenáře vyvolat žádoucí emocionální odezvu: čtenář, když najde slova známá z dětství, jako milost nebo hřích, pochopitelně reaguje. Ale takové použití slov a pojmů autorem je tak trochu jejich zneužíváním. Alfa zapochyboval o reálnosti konfliktů, jež sám vytvořil. Všeobecně označován za katolického spisovatele věděl, že jím není, podobně jako malíř, který po určitý čas maloval kubisticky, zjišťuje s údivem, že ho stále mají za kubistu. Oklamáni zdáním, kritikové zařadili jeho tvorbu do zdravé a ušlechtilé literatury v protikladu k tvorbě jeho kolegů, poznamenané dekadencí. On sám však pochopil, že není o nic zdravější než tito kolegové, kteří alespoň svéji žalostnou nahotu neskrývají.

Vypukla válka, naše město i naše vlast se staly součástí Hitlerova impéria. Pět a půl roku jsme žili ve zcela jiných dimenzích, než jsme mohli znát z jakékoli zkušenosti či literatury. Řekl bych, že to, co nám bylo dáno spatřit, pokračovalo nejmělejší a nejhrůzostrašnější představy. Popisy ohavností známé z dřívějška vzbuzovaly teď jenom smích jako naivní a dětinské povídačky. Německý režim v Evropě byl krutý, ale nikde nebyl tak krutý jako na východě, neboť zde na východě žily rasy, jež podle nacionálně socialistického hlediska měly být buď úplně vyhubeny, nebo měly být použity k těžké fyzické práci.

A přesto jsme žili a (protože jsme byli spisovatelé) snažili jsme se psát. Pravda, co chvíli někdo z nás mizel, odvezen do koncentračního tábora nebo zastřelen. S tím se nedalo nic dělat. Byli jsme jako lidé na kře, která taje. Myslet na chvíli, kdy roztaje, se neslušelo. Zprávy z bojiště byly meta-mi našeho závodu se smrtí. Museli jsme psát: byl to jediný způsob ochrany před zoufalstvím. Kromě toho celou zemi pokrývala síť konspirace a fakticky v ní existoval "podzemní stát"^{1/}; proč by tedy neměla existovat i podzemní literatura? Tisknout časopisy a knihy v jazyce porobeného národa bylo zakázáno. Avšak kulturní život se nedal udusit. Podzemní publikace se

^{1/} V polštině "państwo podziemne" (pozn.překl.)

rozmnožovaly na cyklostylu nebo ilegálně tiskly jako časopisy, brožury a knihy v malém formátu, který se snadno kolportoval. Organizovala se řada přednášek a autorských večerů. Konala se i podzemní představení divadel. To vše pozvedalo morálku porobeného, ale stále ještě bojujícího národa. Morálka to byla dobrá, až příliš dobrá, jak měly ukázat události konce války.

Alfa v těch letech úspěšně uskutečňoval svůj ideál spisovatele a morální autoritou. Jeho počínání bylo počínáním vzorného spisovatele i občana. Alfovy úsudky o tom, jaké skutky jsou správné a jaké ne, se v literárních kruzích považovaly za něco jako věštby a mnozí se na něho často obraceli s prosbou, aby rozhodl, zda někdo nepřekročil nepsané zásady vlasteneckého kodexu. Byl mlčky uznáván za svého druhu vůdce všech spisovatelů v našem městě. Jeho rukama procházely peníze z podzemních fondů a on je rozdělával mezi potřebné kolegy; byl dosti hluboce zasvěcen do konspiračních tajemství; staral se o začínající autory; odvážil se veřejně nepodat ruku jednomu ze spisovatelů, který ve Varšavě vstoupil do služeb německého nakladatelství a spolupracoval s Němci. Byl iniciátorem a spoluredaktorem podzemního literárního časopisu, jehož na stroji přepsané kopie kolovaly mezi tajně se scházejícími kluby, kde se nahlas předčítaly. Jeho postoj charakterizoval skutečný humanismus. Už před válkou se rozešel se svým pravicovým patronem, který hlásal potřebu zavést v zemi vlastní totalitarismus (patrona samého zastřelilo Gestapo v první roce války). Když německé úřady přikročily k systematickému vyvražďování třímilionové židovské populace žijící v Polsku, nepovažovali antisemité za nutné lámat si tím příliš hlavu, nahlas sice tento bestiální čin odsuzovali, ale mnozí z nich si tiše mysleli, že není tak zcela bezdůvodný. Alfa patřil mezi ty obyvatele našeho města, kteří na masové vraždy reagovali bezprostředně; ve svých člancích bojoval proti lhostejnosti druhých a sám pomáhal skrývajícím se Židům, přestože za pomoc Židům hrozil trest smrti.

Byl rozhodným odpůrcem nacionalismu, jenž našel v Německu tak strašlivé vtělení. Nijak to však neznamenal, že měl komunistické sklony. Počet komunistů byl v Polsku vždy nevýznamný,

ale spolupráce Rusů s Německem po paktu Molotov - Ribbentrop vytvořila zvláště nepříznivé podmínky pro činnost přívrženců Moskvy. Komunistické podzemí bylo slabé. Naděje lidových mas se obracely k Západu a "podzemní stát" byl závislý na londýnské emigrační vládě. Alfa, vždy citlivý na morální postoje okolí (jeho citlivost lze přirovnat k citlivosti barometru), nemohl vzhlížet se sympatií k zemi, jež nevzbuzovala přátelské city takřka u nikoho. Jako většina jeho přátel si přál dalekosáhlé sociální reformy a vládu lidu.

Často jsem se s ním scházel. Nebudu ani příliš přehánět, řeknu-li, že jsme válečná léta strávili spolu. Pohled na Alfu povznášel ducha; navzdory všem protivenstvím se usmíval, choval se nonšalantně, a aby zdůraznil své pohrdání k okovaným botám, uniformám a výkřikům "Heil Hitler", nosil deštník. Jeho vysoký vzrůst, vyzáblost, ironické blýskání očima pod brýlemi a důstojnost, s jakou si vykračoval ulicemi města, ve kterém zuřil mor teroru - dávaly dohromady profil, který odporoval zákonům války. Jednou se stalo, že jsme se vraceli z návštěvy u společného přítele, jenž bydlel na vesnici. Přeli jsme se, pokud si vzpomínám, kterého vlaku použít; rozhodli jsme se odjet ihned, přestože nám hostitelé doporučovali vlak jedoucí o půl hodiny později. Přijeli jsem do Varšavy a spokojení se životem jsme kráčeli ulicemi města; bylo poklidné letní ráno roku 1940. Netušili jsme, že tento den má být v historii toho roku zaznamenán jako den černý. Sotva jsem se vrátil domů a zavřel za sebou dveře, uslyšel jsem výkřiky z ulice. Vyhlédl jsem oknem, venku probíhala razie. Byl to první velký lov pro Osvětim. Později zahynulo v Osvětimi několik miliónů lidí z různých evropských zemí, ale tehdy koncentrační tábor teprve vznikal. Z prvního velkého transportu lidí pochytaných toho dne v ulicích nikdo, jak se zdá, nepřežil. Alfa a já jsme prošli ulicemi pět minut před začátkem štvance. Jeho deštník a bezstarostnost přinášely štěstí.

Ty roky byly zkouškou pro každého spisovatele. Reálná tragika událostí zastíňovala imaginární tragédie. Kdo nedokázal vyjádřit společné zoufalství a naději, ten se za své povolání styděl. Přetrvaly už jen elementární city: strach, žal nad ztrátou blízkých, nenávist k tyranům, soucit s umu-

čenými. Alfa, jehož talent hledal tragédii skutečnou, a ne imaginární, pocítil, že má v rukou materiál, a napsal řadu povídek. Sestavil z nich knihu, kterou pak vydal po válce; byla přeložena do mnoha jazyků. Námětem všech povídek byla loajalita. Ne nadarmo si v mladých letech oblíbil Conrada. Byla to loajalita vůči čemusi v člověku, co je bezejmenné, ale mocné a čisté. Před válkou měl sklon tento morální imperativ identifikovat s katolicismem. Nyní se obával falše, tvrdil jen, že tento imperativ existuje. Když jeho umírající hrdinové zvedali oči k mlčícímu nebi, nemohli tam vyčíst nic kromě naděje, že jejich věrnost se snad opírá o nějaký univerzální princip a že tento princip není úplně nesmyslný ani cizí morálním tužbám člověka. Morálka Alfových hrdinů byla laická, s otazníkem, s pomlkou, ale ta pomlka nebyla ještě vírou. Myslím si, že v těchto povídkách byl Alfa poctivější než v předválečných dílech. Zároveň s velikou silou vyjadřoval stav ducha nespočetných bojovníků podzemí, kteří umírali v boji s nacismem. Proč vrhali svůj život na misku vah? Proč přijímali mučení a smrt? Co je k tomu vedlo? Nemohli se opřít o lásku k Führerovi jako Němci, ani o Novou víru jako komunisti. Je nejisté, zda většina z nich věřila v Krista. Tedy pouze věrnost - věrnost tomu, co nazývali Vlastí nebo ctí a co bylo silnější než jména. V jedné z Alfových povídek chlapec mučený policií, jenž ví, že ho zastřelí, prozradí přítele, poněvadž se bojí umírat sám. Setkají se před popravčí četou a zrazený mu odpouští, že ho prozradil. To odpouštění nelze omluvit žádnou utilitární etikou: není důvodu odpouštět zrádcům. Kdyby tuto povídku psal sovětský autor - zrazený by se s pohrdáním odvrátil od toho, kdo podlehl podlé slabosti.

Alfa odpadl od katolicismu, a stal se ještě křesťanštějším spisovatelem než dříve (předpokládáme-li, že etika loajality je pokračováním etiky křesťanství a že je antipodem etiky společenských cílů).

V druhé polovině války došlo v "podzemním státě" k vážné krizi společenského vědomí. Podzemní boj s okupantskou mocí s sebou nesl značné oběti, množství zastřelených a zlikvidovaných v koncentračních táborech stále vzrůstalo. Rozum motivující nezbytnost obětí pouhou věrností byl pod tlakem pochyb. Věrnost může být základem individuálního rozhodnutí,

ale tam, kde půjde o rozhodnutí týkající se osudu statisíců, věrnost nepostačuje a hledá se racionální účel. Jaký to mohl být účel? Z východu se blížila vítězná Rudá armáda. Západní armády byly daleko. Ve jménu jaké budoucnosti, ve jménu jakého pořádku denodenně umírali mladí lidé - tuto otázku si kladl nejeden z těch, jejichž úkolem bylo udržovat morálku druhých. Odpovědět nedokázal nikdo. Nerozumné snění, že se stane něco, co zadrží postup Rudé armády a současně zničí Hitlerův režim, se spojovalo s apelem na čest "země bez Quislinga". Nebyla to příliš jistá opora pro střizlivější hlavy. Tehdy se začaly aktivizovat podzemní komunistické organizace, ke kterým se připojili někteří představitelé levého křídla socialistů. Program komunistů byl mnohem lépe podložen než program "podzemního státu", závislého na Londýně: země, jak už bylo dosti zřejmé, měla být osvobozena Rudou armádou. S její pomocí bylo třeba provést revoluci.

Mezi intelektuály podzemí se projevovala obzvláštní alergie na iracionální nálady, šířící se v hnutí odporu. Tyto nálady neměly daleko k hysterii. Konspirovat se stalo cílem samo o sobě. Umírat a ohrožovat životy druhých - málem sportem. Alfa, jenž ve svých vzpomínkách hlásal etiku věrnosti, mohl kolem sebe snadno nalézat její karikaturu. Vlastenecký kodex jeho kruhů mu zakazoval přibližovat se k nemnohým seskupením závislým na Moskvě. Stejně jako mnoho jeho přátel nabyl Alfa pocitu, že se ocitl v pasti. Tomu je jistě nutno připsat charakter povídek vzniklých v tomto období. Poprvé v nich sáhl ke svému smyslu pro humor. V povídkách popisoval dobře mu známé typy maniáků konspirace. Jeho satira také odhalovala spošlečenské pozadí konspirační hysterie: není pochyb, že "podzemní stát" byl především výtvozem "intelligence", té vrstvy, která je už neznámá v zemích západní Evropy, o anglosaských ne-mluvě. Zvláštní znaky této intelligence, v mravech i náklonnostech dědičky šlechty (dokonce i tehdy, jde-li o inteligenci selského původu), nejsou intelektuálům příliš milé: de facto po několik posledních desetiletí probíhaly v Polsku neustálé pokusy o revoltu intelektuálů proti inteligenci, jejíž součástí sami byli: byla to - kupříkladu - obdoba vzpoury intelektuálů proti middle class v Americe. Představitel inteli-

gence, jakmile začal doopravdy přemýšlet, zaznamenal, že je ve skutečnosti izolován od širokých mas národa; pokusil-li se kontakt s masou získat, stával se z něho radikál, neboť si uvědomil vadnost státního zřízení. Alfa, když psal satiru na konspirativní inteligenci, přesvědčoval se, že tato vrstva se svými četnými aberacemi je tím nejhorším příslibem do budoucna, mají-li se z ní rekrutovat příští vládcí - což se v případě návratu londýnské emigrační vlády do vlasti zdálo nevyhnutelným.

Právě v průběhu tohoto procesu hořkého a bezmocného rouhačství propuklo povstání. Dva měsíce stál nad Varšavou několik kilometrů vysoký sloup dýmu a plamenů. V pouličních bojích padlo na 200 000 lidí a čtvrti, které nezbořily bomby ani palba těžkého dělostřelectva, vypálila komanda SS; město, jež mělo před povstáním víc než milion obyvatel, se po něm stalo pouští trosek, obyvatelstvo bylo deportováno a vozovky s vytrhanou dlažbou se proměnily ve hřbitovy. Alfa bydlel na vzdáleném předměstí, ve čtvrti končící v polích. Díky tomu přežil a podařilo se mu projít pásmem, v němž chytali uprchlíky pro nucené práce a do koncentračních táborů.

V dubnu roku 1945, už po vyhnání Němců Rudou armádou (boje tehdy probíhaly před branami Berlína) jsme s Alfou přijeli do Varšavy a chodili jsme spolu mezi hromadami rumu, které se tyčily tam, kde byly kdysi ulice. Několik hodin jsme strávili v zákoutí města, jež jsme kdysi dobře znávali. Teď jsme ho nemohli poznat. Vyšplhali jsme po svahu z červených cihel a vešli do fantastické měsíční krajiny. Panovalo tam úplné ticho. Balancovali jsme, abychom neupadli, spouštěli jsme se do strží a před námi se vynořovaly stále nové scénérie prázdnoty a zkázy. V jedné soutěsce jsme našli destičku přidráťovanou ke kovové tyči. Na destičce jsme přečetli hnědý nápis (barva vypadala jako krev). Nápis zněl: "Cesta utrpení poručíka Zbyszka". Alfa tenkrát jistě myslel na totéž co já. Přemýšleli jsme o stopě, jaká zůstane po životě člověka. Ta slova zněla jako výkřik z rozdrcené země, určený jenom nebi. Bylo to volání o spravedlnost. Kdo byl poručík Zbyszek? Jaká byla jeho muka, o nichž se nikdo z živých nedozví? Představovali jsme si, jak se plíží po stezce, kterou nápisem

označil jeden z jeho přátel, později jistě také padlý. Jak silou vůle udržoval ubývající síly, a věda o svém zranění, myslel pouze na jedno: na splnění úkolu. Proč? Kdo změřil jeho rozum či šílenství? Byla to Leibnizova armáda, mající své předurčení v kosmu, nebo to byl jen syn poštovního úředníka, jdoucí za příkazem cti, jejž mu vštípil otec, pamětlivý ctností zemanského dvora?

Šli jsme dál a narazili na vyšlapanou pěšinku. Pěšinka nás zavedla do prolákliny mezi vrchy. Na jejím dně stál neuměle sbitý kříž a na něm přilba. Pod křížem čerstvě zasazené květy. Ležel tu čísi syn, matka k němu našla cestu a každodenními návštěvami vyšlapala pěšinku.

Náhle se ozvalo jakoby hřmění divadelního hromu. To zaval vítr a zohýbané plechy na zdi, která vypadala jako skalní útes, začaly o sebe tlouct. Vyšli jsme z rumiště na téměř netknutý dvorek. Mezi plevem tu stály zrezivělé stroje a na schodech vyhořelé vily jsme našli knihu se saldy zisků a ztrát.

Varšavské povstání se začalo na rozkaz emigrační vlády v Londýně, vypuklo, jak známo, ve chvíli, kdy se k hlavnímu městu blížila Rudá armáda a ustupující německá vojska bojovala na předpolí města. Temperatura konspirativních nálad se tehdy blížila bodu varu. Podzemní armáda chtěla bojovat. Cílem povstání bylo vyhnat Němce a obsadit město, aby v něm Rudá armáda zastihla již fungující polské orgány. Když bitva ve městě začala a když se ukázalo, že Rudá armáda, stojící za řekou, se nehýbá z místa, bylo již pozdě zvažovat: tragédie proběhla až do samého konce přesně podle všech pravidel. Bylo to povstání mouchy proti dvěma obrům. Jeden obr stál za řekou a čekal, až druhý obr mouchu zamáčkne. Moucha se sice bránila, ale její vojáci byli ozbrojeni většinou jen pistolemi, granáty a lahvemi s benzínem. A obr zatím po dva měsíce posílal v několikaminutových intervalech nad město bombardéry, které svůj náklad shazovaly z výšky padesáti metrů. Útoky svých jednotek podporoval tanky a používal nejtěžšího dělostřelectva. Nakonec mouchu rozmáčkl a zanedlouho byl sám rozmáčknut druhým, trpělivým obrem.

Nevidím žádné logické důvody, pro něž by byli Rusové měli Varšavě pomáhat. Přinášeli Západu osvobození od Hitlera

i osvobození od dosavadního pořádku, který chtěli nahradit pořádkem dobrým, tedy svým vlastním. Překážkou svržení kapitalismu v Polsku byl "podzemní stát" a londýnská emigrační vláda, zatímco v týlu Rudé armády už úřadovala jiná polská vláda, připravená v Moskvě. Zničení Varšavy mělo nepochybná pozitiva: v pouličních bojích hynuli právě ti, kdo by režimu mohli působit největší obtíže, inteligentská mládež, vy-
cvičená v podzemním boji s Němci a bezmezně fanatická ve svém vlastenectví. I město samo se v průběhu okupace proměnilo v pozemní pevnost plnou tajných tiskáren a skladů zbraní. Toto tradiční centrum vzpour a povstání bylo určitě nejne-
poslušnějším městem v prostoru, který se měl dostat pod vliv Centra. Pro poskytnutí pomoci by tedy mluvil jen soucit s mi-
liónem umírajících obyvatel. Soucit je však cit luxusní tam, kde hovoří Historie.

Alfa tedy chodil se mnou po rozvalinách Varšavy a cítil hněv jako všichni, kdo přežili. V mělkých hrobech, jakých se v té měsíční krajině dala nalézt spousta, leželi jeho blízcí přátelé. Básník Krzysztof^{1/}, kterému bylo něco přes dvacet, hubený astmatik, fyzicky ne silnější než Marcel Proust, padl v palebném postavení, když ostřeloval z okna tanky SS. Tak byla zmařena největší naděje polské poezie. Jeho žena Barbara zemřela v nemocnici na zranění s rukopisem manželových veršů v ruce. Básník Karol, syn dělnické čtvrti, autor dramatu o Homérovi, a jeho nerozlučný přítel, básník Marek, vyletěli do povětří na barikádě, pod níž Němci položili dynamit. Alfa také věděl, že osoba, kterou miloval nadevše, byla po potla-
čení povstání deportována do koncentračního tábora Ravens-
brück. Dlouho po válce na ni ještě čekal, ale nakonec se mu-
sel smířit s myšlenkou, že už nežije. Alfův hněv byl namířen proti těm, kdo porážku způsobili: byl to příklad, kam až vede věrnost, jež na nikoho a na nic nehledí, setká-li se s histo-
rickou nutností. Stejně jako kdysi zapochyboval o svých kato-
lických textech, tak se mu teď i optika loajality z jeho tra-
gických válečných povídek jevila jako krásně znějící prázdno-
ta. I on byl zajisté jedním z odpovědných za to, co se stalo.

^{1/}Krzysztof Ignacy Baczyński (Pozn. překl.)

Což neviděl oči mladých lidí na něho zahleděné, když předčítal své povídky na tajných autorských večerech? A právě tato mládež v povstání umírala: neznámý poručík Zbyszek, Krzysztof, Barbara, Karol, Marek a tisíce jiných, stejných jako oni. Věděli, že není naděje na vítězství a že jejich smrt je pouhé gesto před tvářím lhostejného světa. Souhlasili s ní a ani se neptali, zda je nějaká váha, jež zvaží jejich činy. Mladý filozof Millerand (Heideggerův vyznavač), kterého jeho nadřízení využívali pro práci v tisku, požádal, aby ho poslali do bojové linie, protože věřil, že největším darem, jaký člověk má, je okamžik svobodné volby: za tři hodiny na to už nežil. Toto šílenství dobrovolných obětí bylo bezmezné.

Rusy Alfa neobviňoval. Nebylo by to k ničemu. Vystupovali jako síla Historie. Komunismus bojoval s fašismem a mezi obě mocnosti se dostali Poláci se svou etikou neopírající se o nic, jen o věrnost. Joseph Conrad, ten nenapravitelný polský aristokrat! Ale ve 20. století, jak dokazoval příklad tohoto města, už nebylo místa pro imperativ vlasti a cti, nepodepřený žádným účelem. Pro Němce povstalci nebyli ani nepřitelem; byli nižší rasou, již je třeba hubit. Pro Rusy byli "poslky-mi fašisty". Moralista epochy - přemýšlel Alfa - musí obrátit pozornost k sociálním cílům a sociálním následkům. Varšavské povstání bylo labutí písní inteligence i koncem státního zřízení, jež bránila. Bylo to jako šílené útoky konfederalistů v americké občanské válce, jež nezabránilly vítězství Severu. Revoluce se ve skutečnosti dokonala okamžikem pádu povstání: cesta k ní byla otevřena. Nebyla to, jak ve snaze uklidnit obyvatelstvo psal tisk nové vlády, "klidná revoluce". Její cena byla krvavá. Důkazem bylo největší město v zemi ležící v troskách.

Bylo třeba žít a pracovat a neohlížet se na to, co minulo. Země byla zničena, nová vláda se energicky pustila ho obnovy, do uvádění továren a dolů do provozu; statkářská půda se rozdělovala sedlákům. Spisovatel stál před novými povinnostmi. Na jeho knihy čekalo lidské mraveniště, vytržené z apatie, zpřevracené velkou holí války a společenských reforem - vnucených sice shora, nicméně efektivních. Nelze se tedy divit, že Alfa, stejně jako většina jeho kolegů, okamži-

tě prohlásil, že chce sloužit novému Polsku, jež právě vznikalo na troskách starého.

Nepříteliš početná skupina polských komunistů, která strávila válečná léta v Rusku a nyní se z východu vrátila, aby tu organizovala Stát podle zásad leninismu-stalinismu, ho přijala s otevřenou náručí. Tehdy, to je v roce 1945, byl radostně vítán každý, kdo mohl být užitečný; dokonce se ani nepožadovalo, aby byl rudý; v zemi bylo ve skutečnosti neobyčejně málo Stalinových přívrženců a tomu je třeba přičíst masky, pod kterými Strana vystupovala, i zdrženlivost jejích hesel. Nebylo pochyb: pouze trpělivé ordinování postupně zvyšovaných dávek doktríny může přivést pohanské obyvatelstvo k pochopení a přijetí Nové víry. Od doby, kdy se Alfa rozešel s pravicovým časopisem, těšil se v kruzích nyní nejvlivnějších dobré pověsti. Nikdo mu nepředhazoval, že se za války držel stranou od marxistických skupinek. Autory s podobnými kontakty bylo možno spočítat na prstech jedné ruky. Teď se spisovatelé chovali trochu jako panny: svolně, ale bojácně. Jejich první veřejná vystoupení byla opatrná a pečlivě odměřená. Nebylo však důležité, co říkali. Potřebná byla jména na stránkách časopisů. Vláda tak vytvářela vnější znaky svědčící o tom, že získává podporu celé kulturní elity. Program postupu vůči různým kategoriím obyvatelstva vypracovali polští komunisté ještě za pobytu v Moskvě a byl to program rozumný, založený na podrobné znalosti domácích podmínek. Úkoly, které před nimi stály, byly neobyčejně obtížné; země jejich vládu nechtěla; Strana se musela znovu zorganizovat^{x)} a bylo třeba se smířit s faktem, že v přírůstku nových členů tvoří většinu chytráci využívající konjunktury; do vlády bylo třeba přijmout levou frakci socialistů; stále je ještě čekala komplikovaná partie s rolnickou stranou, protože západní spojenci žádali po Jaltě alespoň náznaky koaliční vlády. Nejdůležitější tedy bylo pokusit se vybudovat most mezi skupinkou komunistů a zemí a při tom mohli nejvíce pomoci spisovatelé slavných jmen, známí jako liberálové, ba i jako konzervativci. Alfa těmto požadavkům zcela vyhovoval. Jeho článek vyšel

x) Ještě před válkou ji Kominternu rozpustila pro "trockismus". (Pozn. překl.)

na první straně vládního literárního týdeníku. Byl to článek o humanismu. Pokud si vzpomínám, Alfa v něm hovořil o etice úcty k člověku, jakou s sebou přináší revoluce.

Byl máj 1945 ve starém středověkém městě Krakově. Alfa, já i mnoho jiných spisovatelů a umělců se tam uchýlilo po zboření Varšavy. Noc, v níž přišla zpráva o dobytí Berlína, byla rozjasněna výbuchy raket a dělových granátů; na ulicích bylo slyšet nepřetržitý rachot ručních zbraní; to vojáci vítězné Rudé armády dávali najevo radost z brzkého návratu domů. Jednoho klidného jarního jitra jsme seděli s Alfou v místnostech Polského filmu a pracovali na scénáři. Vymýšlení filmových zápletek je vždy únavným zaměstnáním; kladli jsme nohy na stůl nebo přes lenochy křesel, přecházeli jsme po místnosti, vykouřili jsme spoustu cigaret a stále nás to táhlo k oknu, kterým pronikalo cvrlikání vrabců. Za oknem byl dvorek s mladými stromky a za ním veliká budova, nedávno proměněná v sídlo Bezpečnosti s vězením. V zamřížovaných oknech v přízemí jsme si všimli spousty mladých mužů. Někteří se snažili opalovat, nastavovali tváře slunečním paprskům, jiní lovíli drátěnými háky motáky vyhazované do písku z oken sousedních cel. Stáli jsme s Alfou mlčky u okna a pozorovali je. Dalo se snadno uhadnout, že jsou to vojáci "podzemní armády"; kdyby se do Polska vrátila londýnská emigrační vláda, byli by tito vojáci "podzemního státu" ctěni a odměňováni jako hrdinové. Teď byli jako politicky nespolehliví uvězněni. Příklad ironických žertů Historie. Ti většinou velmi mladí chlapci, zvyklí za války žít se zbraní v ruce a ve stálém nebezpečí, museli teď na své konspirační návyky co nejrychleji zapomenout; mnozí to dokázali dostatečně rychle a předstírali, že v podzemí nikdy nepracovali; jiní však dále zůstávali v lesích; některé z nich v lesích či městech chytli a posadili za mříže. I když jejich nepřítelem byl Hitler, teď je označili za agenty třídního nepřítele. Byli to bratři bojovníků a padlých z varšavského povstání; jedni z těch, jejichž slepá obětavost u Alfy vzbuzovala výčitky svědomí. Nevím, co cítil, když se díval na okna vězeňských cel. Myslím, že se mu už tenkrát rýsoval plán jeho prvního poválečného románu.^{x)}

x) Popel a démant (pozn.překl.)

Z celého Alfova životopisu je zřejmé, že jeho ambice byly nesmírné. Nemohl být jenom jedním z mnoha, musel stát v čele a ve vedení nacházet dostačující důvody vlastní povznesenosti. Román, který začal psát, ho měl - jak věřil - učinit prvním mezi spisovateli působícími v nové situaci. Tito spisovatelé se snažili změnit styl a obsah svých knih, ale toho se nedalo dosáhnout, aniž by změnili vlastní osobnost. Alfa prožíval morální konflikt, jenž byl jeho vlastním konfliktem, ale současně byl i opakováním konfliktu mnoha jeho krajanů už známého. Cítil v sobě sílu, která plynula z jeho osobního a zároveň všeobecného dramatu. Jeho cit pro životní tragiku hledal nový převlek, v němž by mohl vystoupit.

Ve víře v sebe se nezklamal. Napsaný román byl dílem zralého talentu a na čtenáře udělal velký dojem. Alfa celý život kroužil kolem postavy silného a čistého hrdiny. V předválečném románu byl touto postavou kněz, teď učinil hrdinou představitele Nové víry, to jest starého komunistu. Tento komunist, neohrožený bojovník, strávil řadu let v německých koncentračních táborech. Vyšel odtud nezlomen na duchu a po návratu do zničené vlasti se ocitl uprostřed chaosu, jež májí jasné vědomí a silná vůle proměnit v nový společenský řád. Ten člověk byl jako diamant, zatímco společnost, kterou měl tvůrčí prací přetvořit, nesla znamení morálního rozkladu. Starší generace inteligence se ještě v očekávání pomoci západních spojenců oddávala nesmyslným snům, pila a snažila se zabezpečit si kariéru. Zato mládež, vychovaná za války k slepé věrnosti, přivyklá dobrodružnému životu v podzemí, byla nyní zcela ztracená; protože neměla jiného cíle svého snažení než boj s nepřítelem ve jménu cti, stále se pokoušela vytvářet konspirační spiknutí, tentokrát pro boj s nepřáteli novými, tedy s Rusy vnucenou vládou a Stranou. Ale Strana je přeci jediná síla, která v těchto podmínkách může zajistit klid a obnovu vlasti, dát lidem možnost si vydělat na každodenní chléb, učinit, aby fungovaly školy a univerzity, železnice a vodní cesty. Nebylo třeba být komunistou, aby to člověk uznal. Ten závěr se každému očividně vnucoval. Zabíjet stranické pracovníky, sabotovat železnice dopravující potraviny, útočit na dělníky, kteří se snaží uvést do chodu poničené tovaryny, znamenalo napomáhat prodlužování chaosu. Jen šílenci

se mohli odhodlat k podobným skutkům, jež nemají žádné logické opodstatnění, neboť jsou konány bez jakékoli naděje. Takový obraz země představil Alfa ve svém románu a snad by bylo možno jeho knihu zařadit do literatury publicistické, psané tím, kdo promlouvá jménem zdravého rozumu, kdyby v ní nebylo to, čím se Alfa jako spisovatel vždycky vyznačoval: soucit. Soucítil jak se starým komunistou, tak i s těmi, kdo ho považovali za nepřítel. Jen soucitem s oběma soupeřícími stranami může spisovatel vytvořit tragédii. Alfa, který tento soucit měl, napsal tragický román.

Nutno říci, že vady jeho talentu, zřejmě v předválečných dílech, mu přispěchaly na pomoc. Jeho talent nebyl realistický. Alfa budoval morální konflikty se zdůrazněním charakterových kontrastů, ale jeho charaktery se pohybovaly ve světě, jaký byl sotvakde k vidění. Alfův starý komunista je stejně vzácným zjevem, jakým by na polské vesnici byl farář, jehož svým hrdinou učinil před válkou Alfa.

Alfův komunista nebyl popsán ve své vnější aktivitě, která je obyčejně doménou lidí jemu podobných, inteligentních, fanatických a prohnaných. Naopak, je jako mlčící, nehybná skála, avšak pronikneme-li do jejího nitra, narazíme na to, co je nejlidštější: na touhu po dobru a na utrpení. Už sama postava je monumentální a vzbuzuje soucit bolestí, již nechce nikomu vyznat, protože je to výlučně privátní bolest: hrdina ztratil v koncentračním táboře svou milovanou ženu. Je asketa ideje. Za soukromé problémy se stydí, ale zároveň se jen největší silou vůle dokáže přinutit k životu, náhle zbavenému smyslu. Je to titan s rozedraným srdcem, plný lásky a odpuštění. Vystupuje zkrátka jako potenciální síla, schopná v budoucnu vést svět k dobru. Ve chvíli, kdy jsou jeho city a myšlenky nejčistší, umírá zastřelen mladým mužem, který v něm vidí jen agenta Moskvy.

Lze pochopit, proč Alfa v zemi, kde slovo komunista stále ještě znělo urážlivě, chtěl předvést starého bojovníka jako vzor vyšší etiky; tuto etiku lze zhodnotit teprve však při aplikaci na konkrétní úkoly, kdy zachází s lidmi jako s nástroji. A ve společnosti, kterou se starý komunista chystal přetvářet, by dobře pozorující spisovatel musel nacházet nejen příklady dezintegrace. Intelligence, stejně jako dělníci a rol-

níci, se s velkým zápalem chápala práce; ba uvedení ~~na~~ továren, dolů, škol i divadel do provozu bylo právě dílem inteligence, tedy specialistů všeho druhu. Při práci se řídila pocitem odpovědnosti vůči celku a profesionální ctí, a nikoli vizí socialismu podle ruského vzoru. Politické myšlení to bylo naivní a mravy měly mnohé rysy přežití epochy. Nicméně v první chvíli ne Strana, ale oni pracovali nejenergičtěji. Mládež ztratila orientaci a přišla o jakékoli vedení, avšak její teroristické činy byly ze zoufalství alespoň v téže míře jako z demoralizace. Chlapci, které jsme s Alfou viděli v oknech vězení, se tam nedostali kvůli spáchaným atentátům, ale jen proto, že za války patřili k podzemním skupinám bojujícím proti Hitlerovi. V celé zemi se pořádaly štvance na tuto mládež, jejímž zločinem byla služba "podzemnímu státu", napojenému na Londýn. Alfa to samozřejmě, s ohledem na cenzuru, nemohl napsat; ale jeho zjevný soucit s těmito chlapci umožňoval čtenáři domyslet si, co zůstalo nedopovězeno. Jestliže však chyběl popis mnohostranné osnovy událostí - měnila se motivace činů.

Celou Alfovu knihu prostupoval vztek n a t o , c o b y l o p o r a ž e n o . Tento vztek byl Alfovi i mnoha jiným nezbytný k existenci. Satirický vztah ke konspirativní inteligenci, patrný v povídkách napsaných koncem války, se nyní projevil v kapitolách románu vysmívajících se nadějším na náhlé politické změny. Ve skutečnosti však tyto naděje, jež nabývaly u inteligence často směšných forem, nebyly cizí ani dělníkům a sedlákům. Alfa dělníky a sedláky nikdy blíže nepoznal, a tím spíše mohl víru v magické vytěsnění Ruska připisovat zvláštním znakům inteligence, která bezpochyby politickou představivostí nevynikala.

Román tohoto druhu, tedy román založený na konfrontaci etiky Nové víry s etikou poraženou, měl pro Stranu ohromný význam. Kniha byla okamžitě po vydání široce propagována, Alfa za ni dostal v roce 1948 státní cenu a náklad rychle dosáhl čísla 100 000. Alfa se nemýlil, když se domníval, že mu patří první místo mezi spisovateli v zemi. Jedno město mu darovalo a se značným nákladem zařídilo krásnou vilu. Užitečný spisovatel si v lidových demokraciích nemůže stěžovat na nedostatek ohledů.

Dialektici dobře pochopili, že hrdina Alfova románu není vzorem "nového člověka". Že je to komunista, dalo se uhádnout spíše jen z autorova ujišťování. Na stránkách románu vystupoval, když se na čin připravoval, nikoli přímo při činu. Nebylo obtížné si všimnout, že Alfa svého někdejšího hrdinu převlékl z kněžské sutany do kožené bundy komunisty. I když se změnil jazyk, Alfův tragický a metafyzický postoj zůstal nezměněn, a třebaže se starý komunista nemodlil, čtenář by se nedivil, kdyby se z jeho vždy semknutých rtů náhle vydrala slova nářku Jeremiášova: natolik dobře slova proroků harmonovala s jeho osobností. Alfa se tedy od předválečných dob v podstatě nezměnil, nedokázal se omezit na čistě utilitární etiku, projevující se racionálně pojatou praxí. V jeho hrdinovi hráli král Lear i Faust. Hrdina se poněkud podobal i Peyrolovi z Comradova "Korzára". Nebylo však možné chtít příliš mnoho. Alfa nebyl členem Strany, ale prokazoval pochoopení, učil se, o čemž svědčil - více než postava komunisty - způsob, jakým traktoval teroristickou mládež. Požadovat od spisovatelů socialistický realismus bylo příliš brzo; ten okamžik ještě nenadešel, prozatím byli v přípravce; termín "socialistický realismus" se zatím neužíval, ježto by mohl spisovatele a umělce zbytečně vyděsit; stejně tak ujišťovali sedláky, že v Polsku nikdy nebudou kolchozy.

Den rozhodnutí Alfovi nadešel teprve za pár let po vydání románu. Bydlel ve své nádherné vile, podepisoval se pod četná politická prohlášení, byl členem výborů a objížděl zemi, aby předčítal přednášky o literatuře v zasedacích sálech továren a v kulturních domech; tyto spisovatelské cesty organizované ve velkém měřítku byly pro mnohé jen obtížnou povinností, Alfovi však činily potěšení, neboť se tak seznamoval s dělnickou mládeží, s jejím všedním životem i s problémy, které ji zaměstnávaly. Poprvé skutečně vyšel mimo svůj intelektuální klan. A vycházel navíc jako vážený spisovatel; s ohledem na vysoké postavení spisovatelů v lidových demokraciích se mohl cítit ne-li jako kardinál, pak jistě jako důstojný kanovník.

Přetváření země postupovalo, ve shodě s plány Cětraⁿ kupředu; přišla chvíle, kdy bylo uznáno, že situace je dosta-

tečně zrelé, aby se spisovatelům přitáhlo užde a řádalo se od nich jasné vyznání Nové víry se všemi důsledky: socialistický realismus byl na sjezdech spisovatelů prohlášen nejedinně přípustnou tvůrčí metodou. Zdá se, že Alfa tu chvíli prožil zvlášť bolestně. Nesbyřejná dovednost Strany zavedla spisovatele k bráně obrácení na Víru tek, že to takřka nepostrehli. Nyní se mohli buď ihned vzbuřit a dopadnout až k patě společenského lebříčku, anebo do brány vstoupit. Revolučnost - platit jednu minci Bohu a druhou císaři - už nebyla možná. Nikdo nepožadoval, aby spisovatelé formálně vstupovali do Strany. Avšak při správné dvaze, jestliže se přijala Nová víra, nic tomu nestálo v cestě.

Takové řešení by spíše svědčilo o větší odvaze: vstupem do Strany se přece povinnosti nezmenšují, ale zvětšují. Pro Alfa, který zvláště dbal o svoji důstojnost stranického kruhy nejvíce ceněného romanopisce, bylo možné pouze jediné rozhodnutí. Očekávalo se od něho, že promluví jako spisovatel-morální autorita a svým jednáním dá příklad kolegům. Za první léta nového pořádku revoluci doprovázel propadl. Končel byl lidovým spisovatelem, jeho čtenáři se rekrutovali z dělnických mas. Jeho tolik vychvalovaného předválečného románu se prodalo sotva několik tisíc exemplářů. Nyní se mohl, on i kterýkoli jiný spisovatel, spoléhat na velký okruh čtenářů. Nemil už v izolaci; říkal si, že je potřebný - a to ne jenom několika osobám v kavárně. Celá tato přeměna byla zásluhou vítězství Ruska a Strany, podřízené Centru. Z toho bylo třeba vyvodit důsledky a přijmout nejen praktické výsledky, ale i filozofické základy. Pro Alfa to nebylo snadné. Stále častěji byl terčem útoků pro svoji zálibu v monumentální tragice. Zkoušel psát jinak - ale jakmile si zakázal několi z toho, co spočívalo v samotné podstatě jeho talentu, stával se jeho prósa plochou a bezbarvou, své rukopisy trhal. Kládl si otázku: vidí-li kolem sebe každý den nové tragické konflikty, vlastní životu ve velkém kolektivu, bude o to zájím se jejich zobrazení? Země se stávala takovým kolektivem, příčiny lidského utrpení už byly jiné než v kapitalistickém zřízení, ale nesdalo se, že by se sama utrpení zmenšovala, naopak narůstala. Věděl příliš mnoho o Rusku a věděl příliš mnoho

o nelítostných prostředcích užívaných dialektiky vůči "lid-
skému materiálu", aby na něho nedoléhaly návaly pochybností.
Jasně si uvědomoval, že přijme-li Novou víru, přestane být
spisovatelem a morální autoritou a stane se z něho spisova-
tel-pedagog, který ve svých knihách ukazuje ne to, co ho trá-
pí, ale to, co je uznáno za užitečné. Od té chvíle bude deset
či patnáct odborníků zkoumat každou jeho větu a zvažovat, zda
se nedopustil hříchu čisté tragiky. Avšak nebylo už cesty
zpátky. Alfa si řekl, že ve své praktické činnosti již komu-
nistou je. Když si to uvědomil, vstoupil do Strany a okamžitě
publikoval rozsáhlý článek o sobě jako spisovateli. Byla to
sebekritika, to jest akt, který v křesťanství nese jméno zpo-
vědi. Ostatní spisovatelé si článek přečetli se závistí a úle-
kem. Závist vzbuzovalo, že Alfa musí být vždy a všude první,
a obavou naplňovalo to, že byl tak šikovný a jednal jako hor-
ník-stachanovec, jenž první vyhlašuje, že splní neobyčejně
vysokou normu; horníci nemají příliš v lásce své soudruhy
s přehnaným sklonem k hromadění poct za popohánění jiných
k rychlejší práci.

Alfova sebekritika byla napsána promyšleně. Lze ji pova-
žovat za klasický projev spisovatele, který se zříká minulosti
ve jménu Nové víry. Byla překládána do cizích jazyků a otisko-
valy ji stalinistické časopisy na Západě. Alfa v článku zatra-
til své staré knihy. Použil přitom zvláštního triku: otevře-
ně přiznal to, co si o vadách svých děl dávno v skrytu myslel;
k jejich odkrytí vůbec nebylo třeba Metody; tyto vady znal už
dříve, než se sblížil s marxismem; teď ze své všímavosti uči-
nil zásluhu Metody. Každý dobrý spisovatel ví, že je špatné
nechat se svést krásně znějícími slovy a emotivně účinnými,
ale prázdnými pojmy. Alfa ve svém článku tvrdil, že se dopouš-
těl těchto chyb, poněvadž nebyl marxistou. Dával také na vědo-
mí (ve shodě s příkazem pokory), že se nepovažuje za komunis-
tického spisovatele, ale jen za toho, kdo se teprve snaží
zvládnout Metodu, toto nejvyšší umění. Na článku byl zaráže-
jící nabubřelý tón, plný povýšenosti, Alfovi vždy vlastní.
Tón, jenž vzbuzoval podezření, že se svých chyb při jejich
zatracování znovu dopouští; těšil se záhyby nové kaplanské
sutany.

Jako bývalého katolíka ho Strana pověřila úkolem pronášet filipiky proti politice Vatikánu. Zanedlouho poté byl Alfa pozván do Moskvy. Po návratu uveřejnil knihu o "sovětském člověku". I nyní, když dokazoval, že skutečně svobodným člověkem je pouze občan Sovětského svazu, natahoval ruku po palmě prvenství. Jeho kolegové, píšící chválu Centra, přestože věděli, že uvažování tohoto druhu je dialekticky správné - dosud tohoto hmatu nepoužili. V literárním ghettu nebyl Alfa příliš oblíben. Říkám v literárním ghettu, protože přes vysoké náklady knih a zájezdy spisovatelů do továren - nebyli teď uzavřeni ve svých kolektivních domech a klubech o nic méně než před válkou v kavárnách. Kolegové, žárliví na úspěchy, za něj vděčil ušlechtilému tónu, ho nazývali "děvka se zásadami".

Je mi zatěžko soudit Alfou přísně. Byl jsem už sám na této cestě, která má všechny znaky nevyhnutelnosti. Myslím si, že to, čím se naše osudy nakonec měly lišit, bylo obsaženo v drobném rozdílu v našich reakcích, když jsme procházeli rozvalinami rozbořené Varšavy, stejně jako tehdy, když jsme se dívali na vězně. Cítil jsem, že psát o těch věcech je nemožné: jediné možné by bylo říci celou pravdu, a ne její zlomky. Totéž jsem vlastně cítil jako svědek událostí, ke kterým docházelo za nacistické okupace ve Varšavě: bylo možné je popisovat jakoukoli formou s výjimkou "fiction". Vzpomínám si, že když nám Alfa v městě nakaženém morem předčítal povídky, jež toto téma využívaly ještě za horka, cítili jsme, že nás zvláštním způsobem přivádí do rozpaků: jejich kompozice byla příliš hladká. Nedaleko umíraly v mukách tisíce lidí a okamžitá přeměna jejich utrpení v teatrální tragiku se nám zdála neslušná. Někdy je lépe koktat přemírou vzrušení než se vyjadřovat v zaoblených větách. Vnitřní hlas, který nás zadrží, je-li třeba vyjádřit příliš mnoho - je moudrý. Není pravděpodobné, že Alfa tento hlas neznal. Jen vášeň pro pravdu ho mohla uchránit toho, aby se stal, čím se stal. To by ovšem nenapsal svůj román o starém komunistovi a demoralizované mládeži; soucit si v něm dovolil pouze v míře bezpečné vůči námitkám cenzury a uznání získal tím, že obraz událostí příslušně zjednodušil podle přání Strany. První ústupek vede k druhému a třetímu, až nakonec vše, co se říká, je brilantně logické, zaoblené a uzavřené, ale nemá to už nic společného s lidským tělem

a lidskou krví. To je odvrácená strana mince dialektiky: za myšlenkové pohodlí, jaké poskytuje, se platí. Kolem Alfy žilo a žije mnoho dělníků a sedláků, jejichž slova jsou neohrabaná, ale vnitřní hlas, kterému naslouchají, se nakonec nijak neliší od příkazu, jenž spisovatelům nejednou zamyká ústa a velí: všechno, nebo nic. Kdož ví, možná, že úplně neznámý sedlák nebo drobný poštovní úředník mají stát v hierarchii zásluh o lidský rod výše než moralista Alfa.

R E C E N Z E

P r o b l é m y d i a l o g u

Milým způsobem vzpomněla k Novému roku na své přátele Eva Kantůrková: podarovala je útlou strojopisnou knížečkou shrnující dopisy, které si mezi 15.X.1981 a 25.XI.1982 vyměnila s Josefem Zvěřinou a které se týkají náboženské víry. První z uvedených dat spadá do doby, kdy Kantůrková byla ve vyšetřovací vazbě, a i tato okolnost přispěla nejspíš k tomu, že její dopis obráží tak upřímnou snahu pochopit odlišnou perspektivu druhého člověka, vcítit se do jeho prožitkového světa a objevovat sama v sobě to, co by jí prožily druhého niterně přiblížilo: "...Napadlo mě dneska v noci, že nevěřící špatně chápou Boha. Je to pro ně myšlenková mravní hdonota, zosobněný příkaz - a zrovna ona zosobněnost jim připadá naivní a trochu i směšná; příkaz subjektem zcela oddělený od věřícího. Nevěřící pojmají Boha objektivně, zcela jako jinou osobu, strom nebo větu Pythagorovu; něco, co existuje mimo ne a na mě vykonává vliv mým věřením. Napadlo mě, jestli to není hluboký omyl, omyl povrchní úvahy; nevěřící o věřícím vlastně ani jinou než povrchní úvahu vést nemohou - a naopak."

To, co se před námi v této korespondenci rozvíjí, je opravdové, - byť možná jen dočasné - duchovní setkání dvou lidských bytostí. Jestliže Kantůrkovou k tomuto setkání disponují

vnější podmínky izolace ve vězeňském prostředí, u Zvěřiny jsou k němu dány trvalé předpoklady v jeho pojetí víry, která je mu jakýmsi asymptotickým přibližováním se k Bohu skrze vztah k druhým lidským bytostem. Dovede pochopit, že to, co na jeho představě absolutna naráží na niterný odpor jeho partnerky v tomto dopisovém dialogu, je ztotožnění tohoto absolutna s čímsi jiným, co je za ně nicméně vydáváno, a to právě těmi, kdo "objektivně" stojí na stejných "pozicích" jako on: "Ale já s Tebou vnitřně velice souhlasím; je absolutno, kterého se třeba bát. To je takové chmurné, děsivé, protože se tak povýšilo samo. Tak se tváří a straší, protože má strach, neboť takové není, jen předstírá a lže. /.../ Jenže onož je ještě jiné absolutno. /.../ Tohle absolutno zahlédneš v očích dítěte, v křehké kráse květiny, kterou přece vytvořily strašlivé atomární síly, zahlédneš je ve velikosti srdce čistého, v pokoře silného. Vábí jako nedozírný horizont a neproniknutelné tajemství. Jen filosofové /.../ udělali nám tuhle ledovou abstrakci, ponutě Absolutno. A taky teologové, kteří ztratili lásku a neobjevili živého Boha." Míru oné vzdálenosti, kterou se tato korepondence pokouší překlenout, udává už to, že Kantůrkové se Zvěřinovo chápání božího absolutna "zdá být až herezí; jeho výklad je příliš zaměřen k člověku".

Dialog, který se takto rozvíjí v bytostné otevřenosti druhému, má ovšem na straně Kantůrkové svoji podněcující sílu i v oné potřebě "prožitku čistoty", která je vyvolávána zevními podmínkami, tou "všeobecnou sprostotou", která je pro ni nejhorším vězeňským zážitkem, horším než zima, hlad a samota. Jakmile tyto zevní podmínky zmizí, vůle k dialogu trochu ochabuje, a toto ochabnutí se projevuje příznačnou záměnou, díky které se dialog začíná jevit jako "debata": "Tvůj dopis mám za tečku za debatou; o víře nebo nevíře v božské debatovat nechci, psala jsem, co jsem prožívala, nikoliv, že bych zřídila debatní klub; v tomto mi dobře rozumíš. Až líp usjednotím myšlenky s prožíváním, určitě napíšu." Hledí se nyní spíše utvrdit v názorech, k nimž se v podstatě hlásila vždy a které by bylo možno charakterizovat v podstatě jako humanismus feuerbachovské provenience: "...pro mě je rozsah světa vymezen člověkem. A Bůh je subjektivní člověkovou hodnotou, nikoli objek-

tivní existencí mimo něj." Její poslední dopis vybočuje z "debatní" polohy v podstatě jen na jediném místě, tam, kde pisatelka upřesňuje představu o svém vlastním myšlenkovém vývoji v minulosti: "Jistě, dokud jsme byli mladí a hloupí, byli jsme ideologičtí; byl to výraz ulpívání na vnějších znacích veřejného jednání, jehož jsme se účastnili. Naše zrání a dospívání - a pro mou generaci je právě toto charakteristické - bylo provázeno právě vyhroceným antiideologismem. /.../ od přemýšlivého člověka odpadne ideologičnost jaksi sama sebou; jí se nevzdává, jí se dopouští, když je málo přemýšlivý..." Ale tyto pasáže nemění nic na tom, že tento závěrečný dopis se obrací svou intencí ne tak na svého adresáta, jako spíše skrze něho na ty, kdo jsou s pisatelkou názorově spřízněni, a že myšlení, místo aby bylo úsilím o dialog, se fixuje v jakési humanistické krédo. A zcela logicky s tím souvisí tedy i to, že místo odpovědi má pak stanovisko "druhé strany" reprezentovat jen úryvek ze Zvěřinova kázání, obracející se svou intencí rovněž jinam, než kde stojí pisatelka závěrečného dopisu, neboť jeho tón předpokládá už u posluchačů sepětí společnou vírou nebo aspoň společným hledáním víry. Tomu, kdo dialog, který se rozvíjel v předchozích dopisech, sledoval s niterným zaujetím, připadá toto vyústění trochu zklamávající: ne snad proto, že by očekával nějaký happy-end vzájemné shody, nýbrž právě proto, že dialog tohoto druhu by měl být něčím trvale neuzavřeným, trvale otevřeným...

bm

OPERNÍ HLÍDKA

Prodaná nevěsta k zahájení Roku
českého divadla

Slavnostní představení k zahájení Roku českého divadla dne 1.1.1983 mělo k slavnosti daleko. Ani televize představení nepřenášela, nýbrž vysílala televizní inscenaci téhož díla!

Chvilé radosti v hledišti nastaly především tehdy, když se nezpívalo. Zdeněk Košler, šéf opery, v instrumentální složce představení podal s orchestrem nejlepší výkon představení (a přitom vystupoval jako obvykle velmi skromně); neobyčejně přesná dikce, kterou se mu podařilo z orchestru vyvinout, musela dát hodně práce (zřejmě vlivem zkoušek po sekcích, které zavedl). Ale i tak se zdá, že vše záviselo na dirigentově úsilí: orchestr měl sice výtečná tempa a artikulaci, ale právě v této národní opeře mu jaksi chyběl český zvuk; úspěšně sice plnil dirigentovu koncepci, ale jako by nebyl sžit, jako by mu chyběla vnitřní atmosféra. Podobnou dokonalost jsme shledali i v tanečních vystoupeních, poznamenaných (hlavně v první polovině představení) chladným perfekcionismem, přinášeným "odkudsi", a strnulou akrobacií stroje. O to více jsme ocenili několik mladých, krásných a pohybově nadaných členek operního sboru, které svou přirozeností tolik konkurovaly baletu, že je režisér posléze raději neumisťoval v předním plánu. Jejich projev byl naplněn radostí, což je téměř neuvěřitelné. Ještě než (neradi) dospějeme ke zpěvákům, zmíníme se o scéně K. Svolinského, která vynikala prostorou (jakýsi český "minimalismus"). Vyplnění pozadí "rozmlouvající trojicí" v tomto prostředí působilo značně rušivě. Jak vyplyne dále, nebylo se na co dívat - kdyby ornamenty nebyly provedeny jen v náznaku, mohly by dokonce odvádět pozornost od zpěvu.

Hlavní představitelé, Leo Marian Vodička a Zora Jehličková, tvořili komickou dvojici. Mařenka totiž byla dosti chladná, tak asi vhodná k produkci v Oslo, typem až artemidní, české upřímnosti a boubelatosti vzdálená, zato Jeník, podsaditý jinoch, z jehož úst znělo nevěrohodně "láska nad víno i nad pivo jest", českost vnějškově zachránil. Podstatné však je, že jsme celý pár mohli sledovat tak nejlépe s libretem. Vyjma Kecala (Karel Průša), který měl dostatečný hlasový fond, a Jana Hlavsy (Principál), o němž se ještě zmíníme, připomínaly ostatní pěvecké projevy počínání postav unášených dravou řekou, kterou zastupoval orchestr. Občas se unášení vynořili více nad hladinu, takže jsme se zalekli, když jsme je zaslechli. Pan Leo Marian Vodička plaval "mrtvolu", herecky doplňovanou úsměvem, ovšem stále stejným (známým již z jeho brněn-

ského angažmá), Mařenka, zvyklá severským říčkám, marně vzdorovala mohutnému toku, zahlédali jsme z ní pouze mašli. Ani ostřílená generace v kvintetu třetího jednání (paní Vítková a Soukupová, pánové Jindrák a Horáček + Kecál) nebyla moc patrna na vlnách divého proudu, zaslechli jsme pouze matky. Kecál byl dobře pozorovatelnou bójkou, třesoucí se na hladině místy až moc nápadně. Jediný suverénní výkon (protože Kecál svým pitvořením svou šanci propásl) však podal Jan Hlavsa (při své šedesátce bez jakéhokoliv titulu); v jeho případě nebylo možno říci, kdo koho nese, zda proud plavce, či plavec proud. Rozený komediant rozehrál nejlepší pasus. Esmeralda (Jiřina Marková) je roztomile nemotorná, takže bylo čím se bavit. Miroslava Koppa bychom si spíše přáli v roli Jeníka. V jeho pojetí Vaška nutno ocenit střídny projev.

B r n ě n s k é p ř e k v a p e n í

Premiéra a první repríza Verdiho Simona Bocanegry v brněnském Janáškově divadla dne 13.1. a 14.1.1983 podaly důkaz, že jeden výjimečný pěvec a talentovaný nadšený dirigent jsou s to udělat představení. Ostatní mohou být průměrní, ve svém výkonu nevyrovnaní, a přesto představení jako celek přijmeme. Musí ovšem být splněna jedna v našich poměrech neobvyklá podmínka - onen pěvec musí vystupovat v hlavní roli. A tato podmínka byla v obou představeních splněna Bocanegrou pana Pavla Kamase. V úvodním obraze se sice nijak neliší od ostatních postav, ale hlavní děj následuje až dvacet let po prologu. Stěží poznáváme mladíka z prvního obrazu. Bocanegra (korzár zvolený za dóžete janovské republiky) je suverénním vládcem, ale především suverénně ztělesněn panem Kamasem, jehož zdařilý výkon pěvecký byl vystupňován uměním hereckým; zda jsme skutečně před sebou měli postavu. Jako jediný z ansámblu - dokonale ve forte a pianissimu a dovedně využívající střídání obou forem výrazu - charakterizoval postavu i zpěvem. Ostatní totiž spoléhali spíše na kostým. Tak např. pan Richard Novák (Fiesco) předvedl svůj obvyklý pěvecký standard, který nezkaží gramofonovou nahrávku, ale na jevišti jen rozšířil sérii postav, které se v jeho podání od sebe nijak neodlišují (vzpomeňme na jeho "trojroli" v Hoffmannových povídkách).

Velkou zásluhu o zdar představení měl hostující dirigent Petr Vronský, který vypjal orchestr k neobvyklému výkonu; podařilo se mu vypracovat opravdu plastickou strukturu tohoto velmi melodického díla, jež se v poslední své verzi, která byla na programu, blíží tektonice Othella. Tedy úkol nesnadný, mají-li pasáže přecházející jedna v druhou ve své vrstevnatosti zaznít zřetelně. Celý orchestr, zvláště dechová sekce, se však vyznamenaly vzorným splněním této úlohy.

Ostatní pěvce přijímáme v celku představení, jakmile je však začneme probírat po jednotlivcích, musíme mít výhrady podobně jako u pana Nováka. Gabriele Adorno, milovník představení, zpíváný při premiéře panem Vilémem Přibylem a v repríze panem Jiřím Olejníčkem, nebyl sice při obou příležitostech podán na téže úrovni, zato v obou případech nešťastně. Právě na této postavě lze ukázat, jak pro některé role je obzvláště nutné volit určitý typ pěvce. A tak ačkoliv pan Přibyl zpíval technicky dokonale, rušil svým bivojským charakterem zpěvu o to více, oč předčil ve své technice pana Olejníčka, který jinak patřil k těmž pro roli nevhodnému typu tenora.

Srovnáme-li obě dámy, jak alternovaly v roli Amelie, pak paní Natálie Romanová zpívala vyrovnaněji, ale jen průměrně, naproti tomu paní Zdena Matoušková sice kolísala, ale potěšila několika krásnými pasážemi ve střední poloze. Paní Romanová zase měla větší smysl pro divadelnost.

Na závěr bychom se ještě chtěli vrátit k hlavnímu představiteli. Ve vrcholných scénách - na konci třetího obrazu a v závěrečné scéně - ovládl pan Kamas celou scénu tak, že divákovi (jak neobvyklé!) běhal mráz po zádech a vybavovalo se mu, co slychal o Šaljapinovi (byť pan Kamas patří do jiné hlasové kategorie), který prá ve scéně, kdy Godunov vidí duchy, přiváděl celé hlediště do takového vytržení, že všichni s úděsem hleděli na místo, kde se duchové údajně vyskytovali. Pan Kamas (referent jej zná z brněnské inscenace Rigoletta, ve které rovněž dominoval) je schopen podobného výkonu.

W a g n e r o v s k é o s l a v y

13.2.1883 zemřel Richard Wagner. Toto datum bylo připomenuto i naší veřejnosti.

Dne 10.2.1983 vysílala ČT převzatý záznam premiéry Tannhäusera ze Státní opery v Berlíně. Večer probíhal takto: nejprve hlasatelka "přednesla" obsah prvního jednání, pak dr. Holzknecht podal obsah všech tří jednání, doplněný touto poznámkou: "Je to krásná hudba; zvláště když začneme přemýšlet, pak si uvědomíme, že i v Rusalce se hrdina setkává se dvěma ženami, jednou démonickou a druhou čistou, a také tento hrdina končí tragicky." A to bylo vše, co naše TV připojila, nepočítaje hledání sněžného pluha televizní rozvědkou o přestávce po prvním jednání. Není známo, zda desynchronizace zvuku s obrazem byla dílem naší nebo bratrské televizní společnosti. Po dvojitém vyličení prvního dějství počla předehra, jejíž obrazový doprovod byl lahůdkou pro ontologa umění. Nejprve translokační záběr na hrad Wartburg uprostřed lesů, ale to bylo režisérovi příliš málo, protože tento pohled je vzápětí umocněn romantickou malbou téhož hradu i s rámem; hne jsme ale vráceni k tvrdé skutečnosti: neohrožení houslisté vyluzují své asynchronní tóny; a již tu máme jakési Dämenovské jeskyně i s vodopádem - ne, nejde o přírodovědný film, protože náhle vidíme, jak se stránky středověkých rukopisů samy obracejí. A zase Wartburg, tentokrát s nádvořím a lucernou (počínáme se hrozit, že půjde o jakousi Noc na Karlštejně), ale hbitý střih do iluminovaných rukopisů, nyní v klidu, nás má přes orchestr, první stranu partitury, výčet osob a obsazení zavést do hlediště: půjde tedy skutečně o záznam představení! Jen si stačíme povzdechnout, jak jsou bayreuthské záznamy při předehrách chudé, když obvykle po celou dobu hledíme pouze na oponu, - a již se na nás řítí další silný dojem, zjišťujeme totiž, že byla zvolena (to asi nevěděl ani dr. Holzknecht, když namlouval svůj proslov) pařížská verze opery, tedy zároveň příležitost pro hrdá poprsí východoněmeckých striptérek, předváděná nám ve všech myslitelných perspektivách. Bakchanáliemi skončila úvodní pasáž a začala vlastní opera pro diváka poněkud vyčerpaného uvedenou premírou nalaďujících efektů. A skutečně to referent, ačkoliv napomínán kategorickým impe-

rativem Operní hlídky, vydržel jen do konce druhého jednání. Průměrné až podprůměrné obsazení, korunované představitelem Tannhäusera (S. Wenkoff), který s deanreedovským úsměvem vnášel do inscenace civilnost a svou osobu, tedy ne-umění, chvílemi ještě podtržené záchvaty padoucnice. I když všechny postavy nebyly podány tak uboze jako postava titulní (ale Venuše L. Dvořákové byla velmi slabá), nemohly dojem z této asynchronní produkce napsavit.

O to vděčnější je třeba být za představení Mistrů pěvců norimberských (11.2. ve Smetanově divadle). Díky několika pěvcům, dirigentovi a sboru možno prohlásit, že toto představení, které ani nebylo vyhlášeno za slavnostní, bylo důstojnou oslavou Wagnerova jubilea. Pochopitelně i zde byly nedostatky (pan Leo Marian Vodička blýskal očima, což plně charakterizuje jeho Stolzinga, pan V. Kocián svého Davida považoval za příležitost k rozvíčování svého nepatrného hlasu), ale díky třetímu jednání, které by samo vydalo za operu, trvá déle než celá Tosca, bylo vše odpuštěno. Ve třetím obraze tohoto jednání jsme začli tušit, čím by u nás Wagner být mohl. Dokonalost dialogu Beckmesser - Sachs nutí stále k přemýšlení (také se zde ozval jediný potlesk při otevřené scéně). Rozvážnost Sachsova (Karel Průša) nemůže být překvapením, na ní by měl celý kus stát, vlastně všechno záleží na Beckmesserovi. Pan Bohumil Maršík předvedl Beckmessera nikoliv jako směšného člávička, jako představitele školometské "staré" (nerevoluční) epochy, jak by ho chtěla vidět interpretace spatřující v této postavě pouze parodii na kritika Eduarda Hanslicka, nýbrž jako důstojného partnera všech novotářů. Smějeme se, ale rozumíme - vlastně přijímáme Beckmessera více než nafouklého krocana Stolzinga páně Vodičkova; jsme svědky obrázku všech revolucí - a jsme-li alespoň trochu konzervativní, jsme na straně Beckmesserově. Jistě to nebyl úmysl Wagnerův, ani režiséra Václava Kašíka, ale představení je událost, která se nedá nalinkovat předem - a konstelace Vodička-Maršík může odhalit nové aspekty díla (za předpokladu, že Sachs pana Průši je dokonalý; Průšův Sachs byl dokonalý, byl to klasický Sachs, neklasickou situaci odhalila teprve ona vedlejší konstelace). Druhým vrcholem představení byla instrumentální pasáž mezi

čtvrtým a pátým obrazem téhož dějství. Pan Zdeněk Košler strhl orchestr do vzepětí, jaké je u nás vzácné. Trubky za oponou spolu s hlukem přestavby dekorací, to vše bylo příležitostí zahlédnout divadlo; dotkla se nás v tu chvíli extatická Tristana. Zmínme ještě precizní sbory, tanec řemeslníků v posledním obraze, a máme představení, na které budeme dlouho vzpomínat.

Vzpomínat, protože kdo snad se opozdil a chtěl si Wagnerovy výročí připomenout Zlatem Rýna (25.2.1983) ve Smetanově divadle) byl otřesen. Orchester spíše nehrál než hrál - každý, jak se mu právě chtělo. Dirigent byl sice přítomen, ale jen fyzicky. Rozpadlé představení, ovšem nikoliv ve výkony hodné pozornosti. Pan Heriban jako Alberich se zmátožil až v závěrečné kletbě, věrme, že neplatila i budoucím inscenacím.

K wagnerovským oslavám měl přispět i vzdělávací pořad Životem a dílem Richarda Wagnera, vysílaný po pět týdnů v neděli odpoledne na stanici Vltava (leden a únor) od dr. Milady Landmannové. Paní doktorka se k Wagnerovi stavěla vcelku pozitivně, opravila i zjednodušující kritická tvrzení "romantického přítele" Wagnerova, Friedricha Nietzscheho. V hledání zdravého jádra však odvedla nutnou daň faktu rozděleného světa, takže se popularizační výklad změnil ve frašku. Prý teprve v "reálném socialismu" bylo možno uskutečnit mnohé ze snů revolucionáře Wagnera a socialistická společnost klade důraz především na Wagnerův Ring. I bez tohoto tvrzení již sama znělka seriálu - závěr Soumraku bohů - ironicky připomíná díla, které nebylo v reálném socialismu této země dosud kompletně provedeno (a Soumrak bohů sám nebyl v Praze proveden nikdy). To samo by mohlo být i projevem sebekritiky, ať pak by bylo možno to dát najevo aspoň v rozhlasu či v televizi nebo převzetím světové nahrávky pro místní gramofonovou reedici. Ale nestalo se tak. Televize vysílala Tannhäusera, rozhlas Bludného Holanďana, žádné nahrávky Ringu gramofonové firmy neohlašují. A tak reálný socialismus v této zemi podle paní doktorky uskutečnil sice mnohé z Wagnerových snů, nikoli však ten, kterému Wagner zasvětil podstatnou část svého života, provedení Ringu, byť alespoň z gramofonové desky.

F I L M O V Ý O B Z O R

S t a l k e r a n e b d e v e r i t a t e D e i

Ze Západu k nám přicházejí mnohé filmy, z nichž některé jsou vynikající, a proto jsme - právem - zahleděni tímto směrem. O to víc jsme pak překvapeni, když nám - takříkajíc do zad - vpadne film sovětský. Takovým překvapením je Tarkovského Stalker, i když Tarkovskij sám nám není neznám (Ivanovo dětství, Andrej Rublev, Solaris, Zrcadlo).

Mnozí filmoví tvůrci ukazují věci a události "ve světle pravdy", ale jen jeden obrátil kameru "do světla pravdy", na ni samu, i když ovšem v metafoře, kterou je "Zóna".

Zóna je místo, kde, podle námětu povídky bratří Strugackých Piknik u cesty (Praha 1974), přistála a zase odletěla mimozemská civilizace. A to místo se pak začalo chovat divně, Ztráceli se tam lidé, pak i armáda, která chtěla místo obsadit (Zóna nepropouští ozbrojené lidi), a nakonec - když se pro-slechlo, že ve středu Zóny je místnost, ve které se každému splní jeho nejtajnější přání - je místo obehnané ostnatým drátem a střeženo policií. Současně se však objevují celé generace lidí-stalkerů (od slova to stalk - plížit se), kteří s nasazením života a pod hrozbou vězení pronikají do Zóny, a dokonce tam vodí jiné.

Svět mimo Zónu je ve filmu hnědo-bílý, jakási upadlá industrializovaná země, vyčerpaná a skomírající, zatímco Zóna, kam Stalker vede Vědce a Spisovatele (dva zástupce výšin lidského ducha), je barevná. Je to krajina po katastrofě, zarůstající podivně bujnou vegetací. Tedy nic mimozemského, ani "panensky" přírodního, ale nový celek, vznikající ze zbytků lidských staveb, z techniky, z mimolidské přírody a vymykající se našim estetickým soudům.

To podstatné však není vidět. Zóna je nebezpečná, přestoupení svých zákonů trestá smrtí. A nikdo v ní není doma, dokonce ani průvodce Stalker. I když ji uctívá a považuje za svůj pravý domov, nasbíral v ní jen hrstku zkušeností, a i ty se nakonec ukáží jako nespolehlivé. Zóna totiž někdy ruší i své

vlastní zákony. Je prostě, jaká chce, ve smyslu: "Jsem, kterýž jsem" (Exodus 3,14). Co Zóna dovolí a co ne, záleží evidentně i na tom, kdo se v ní pohybuje, ale kritérium zná opět jen ona. Stalker však už vyzbrojoval, že to nejsou takzvaní "dobří" na rozdíl od "zlých", které Zóna propouští.

Tak třeba: Zóna nikoho nevaruje, ale Spisovateli se přesto ozve varovný hlas, byť jen jednou, když odmítne Stalkerovu zkušenost, podle které je třeba se k místnosti přibližovat namáhavou oklikou, přestože cíl cesty je dobře vidět hned na jejím počátku. Nebo: v Zóně se nelze vracet, ale Vědec zákaz překročí a vrátí se pro zapomenutý batoh. Stalker a Spisovatel ho však po namáhavém putování najdou, jak klidně svačí u svého zavazadla.

To ovšem vůbec neznamená, že komu Zóna promíjí, ten se v ní může pohybovat, jak chce. I nadále je třeba podříditi se jejím zákonům tak, jak je zná Stalker, a prověřování jednotlivých úseků cesty se děje na člověka směšně chabým nástrojem: házením kovových matek, uvázaných na fáci, před sebe.

Něhem cesty pak vedou ti tři řeči. Nejvíce se ke všemu a ke všem - hlavně k sobě - vyjadřuje Spisovatel v černém, patřičně dlouhém, vždy rozepjatém kabátě. Vědec ve sportovním, jako na vědecké expedici, sleduje jen svůj cíl a obor, a jeho zbytečné žvásty odráží invektivy Spisovatelovy (mimoходом, Spisovatel tu na malém prostoru řekne na sebe víc, než toho na sebe prozradil jistý klasik existencialismu v celé knize). Stalker má kostým lesního dělníka, svým posláním poněkud neurotizovaného, protože vidoucího a vědoucího, oč jde.

Promlouvá tu i krajina - zvláště voda. Jako hučící a podemílající, jako prosakující a zavlažující, jako tiše plynoucí a stápějící ve svém klínu ikonu, injekční stříkačku, mince i zrezivělý samopal. I řeřavé uhlíky táborového ohně, které náhle (poryvem větru?) zasvítí jako strašlivé oko, i černý pes, který za soumraku přiběhne a bez štěkotu se přidruží k unaveným poutníkům, tím vším promlouvá okolní krajina.

Film jednoznačně akcentuje význam cesty nad cílem, jímž je proniknutí do místnosti splněných přání. Zde také, u cíle, končí možnosti metafory a otevírá se problém hodnocení: Nejprve jsou, v drsné básničce recitované Stalkerem, odmítnuty všechny - po lidsku viděno - hodnoty a krásy, protože předsta-

vuji "tak málo". Na prahu místnosti se pak Spisovatel neodvážívá vstoupit, patrně proto, že se bojí splnění svého skutečně nejtajnějšího přání. I Stalker si vstup do místnosti zapovídá. Vidí své štěstí ve svém stalkerství a ne v uchopení mečí, kterou Zóna má. Vědec se po krátké rvačce zřekne svého záměru místnosti (aby ji uchránil před zneužitím) zničit bombou, kterou nesl v batohu (hle, co Zóna dovolila).

Cesta zpět je snadná. V okamžiku jsou všichni tři - mlčící - opět ve špinavém buřetu světa tam venku. Co se změnilo? Pochopili ti dva něco? Co jim dala Zóna? Zřejmě nic. A tu pustil Mosfilm patrně své nejpravoslavnější dílo - neboť v Rublevovi je ještě stejnou měrou víra i nacionalismus - zde už jen víra. A ta je upřena jak Vědci, tak Spisovateli, je svěřena toliko jurodivým Stalkerům. Ba dokonce to tak musí být: "Je možné je jen litovat," řekne Stalkerova žena na jeho zoufalství nad tím, že "oni nemají víru". I to je dobře pravoslavné. Ovšem, odporuje to tradici západního křesťanství, které se vždy staralo, aby právě nositelé kultury byli ovlivněni vírou. Krom toho, pravda Boží, ať není z tohoto světa, do světa míří, proměňuje lidská srdce a působí k přeměně světa. Na této víře se ustavil západní svět. A co se stalo zde? Po návratu ze Zóny vidíme náhle na plátně hlavu Stalkerovy chromé dcerky, zahalenou v zlatohlav (barevně!), a vidíme, že jde, slyšíme její kroky na sněhu. Tedy práce něco - zázrak - chromí chodí! Leč běda! Kamera popojede a vidíme, že dcera sedí otci na ramenou. Zázrak se nekoná, tak jednoduché to není. Nestalo se tedy nic, jen tento šedivý svět je na chvíli barevný.

Tarkovskij sám se dokonce trochu od věci distancuje, když na několika místech připouští, že Zóna je jen poslední zryl pro ty, kteří nic jiného nemají. Ráj pro zoufalé. (Snad i to je v pravoslaví možné.) Nejde ani tak o distanci, jako spíš o takové: "ačkoli, vlastně, nevím".

I to je ovšem třeba odmítnout. Opítní charakter měla víra vždy jen v podstatné deviaci. Ačkoli, vlastně, má-li tím být ukázáno na známou neschopnost těch, kteří "něco mají", přijmout, vejít do království Božího, pak nevím.

Film prý je málo sdělný - t.j. ponechává obrovskou práci na divákovi. Ano, dovedu si představit zoufalého cenzora s mužkami - není co stříhat - prostě, tři lidé jdou krajinou.

A půjde-li to tak dál, pak v příštím filmu nám Tarkovskij ukáže jen kamení a kvítí polní cesty a na ní bude demonstrovat všechnu slávu i bídu i poslední útěchu člověka.

J. Böcklein

TELEVIZE

Vina doktorů Leroye a Štrosmajera

Nestává se příliš často, aby československá TV vysílala hodnotný pořad, natož pořad západní provenience. Když už se západní pořad na obrazovky dostane, je to nejčastěji komerční záležitost, nejraději taková, jež je použitelná k účelům tzv. kontrapropagandy, která se ostatně prakticky vždycky míjí účinkem, narážejíc na zeď divákova skálopevného přesvědčení: "my víme svý".

Televizní film francouzského režiséra kriminálních příběhů Cayetty "Vina doktora Leroye" byl výjimkou. Už proto, že nešlo o běžný kriminální náměr, ale o eticky laděný, komorní příběh z lékařského prostředí. Děj příběhu je prostý: úspěšný mladý lékař na dovolené se dozvídá, že manžel jeho pacientky - reprezentant v ragby - ho veřejně nařkl, že špatnou diagnózou zavinil náhlou smrt své pacientky. Sledujeme zoufalou snahu lékaře a několika jeho nejbližších přátel vystopovat, co se vlastně stalo, proč je náhle terčem štvance veřejného mínění. Pomocí dokumentace a analýzou vzpomínek zpřítomňuje dr. Leroy krok za krokem událostě onoho běžného pracovního dne lékaře až k osudné vteřince, kdy telefonát ~~xx~~ z nemocnice přeruší jeho vyšetřování pacientky a strhne jeho myšlenky k osudu dětského pacienta, který právě prochází krizí. Stačí jediný moment nedostatečného soustředění, a lékař

přehledně symptom choroby, která má posléze v souvislosti s banální příhodou při rekreačním dovádění smrtelné následky.

Přitom vše v mezích normy dobré, kultivované zábavy. Příběh má napětí, gradaci i humanistický akcent. Fandíme tomu sympatickému, mimořádně schopnému lékaři, který se dopustil chyby, a očekáváme katharsi, osvobozující vyústění. Autor našemu soucitu přihrává, když nechává zdrceného lékaře, který právě odhalil svoji vinu, aby se zeptal svého přítele advokáta, co bude dál. Advokát věcně rozebere vzniklou situaci a konstatuje, jaký bude průběh vyšetřování a soudu. Ano, nebezpečí, že lékaře odsoudí pro zanedbání povinné péče, není příliš velké, i když jeho úspěšnost bude na druhé straně pro kolegium odborníků důvodem k obzvlášť přísnému postupu. Co však je horší než vyšetřování a veřejný proces, je soud veřejného mínění, který už začal a jehož rezultat je už napsán na dveřích lékařovy ordinace dávno před tím, než kdokoli objektivně zjistil, co a proč se vlastně stalo: "Leroy - vrah!"

V té chvíli se v duši českého televizního diváka cosi zlomí. Do té chvíle totiž vnímal příběh ovlivněn oblíbeným našineckým schématem: zjistil, že francouzští lékaři se pochopitelně mají o dovolené lépe než lékaři naši, že mají lépe zařízené byty i ordinace a hlavně že péče věnovaná pacientům má v sobě cosi pro našince neznámého, onu směs profesionální perfektnosti, lidského zájmu a úcty lékaře k pacientovi, který k lékaři přichází jako zákazník, přináší mu obživu.

To našinec nezná. Našinci při vnímání lékařského prostředí bývají rozpolceni dvojím periferním viděním. Jednak se navzájem straší a vychovávají líčením hrůz socialistického zdravotnictví, kde lékař, který neobdržel příslušnou obálku, obmyslně vraždí respektive mrzačí nepoučené pojištěnce, cjeďnak jsou coby věrní televizní diváci silně ovlivněni atmosférou "Nemocnice na kraji města", Dietlovy seriálové selanky, kde zase lékař - vesměs schopný a obětavý, leč normální člověk s normálními starostmi a strastmi, musí dnes a denně trpělivě a laskavě - byť někdy pořádně rezolutně a bez servítků - přemáhat nechť pacientů se léčit, jejich nekázeň, nedůvěru, sprostáctví a objektivní potíže. Kdyby náš lékař nemusel furt zápasit s člověčinou a fušovat do řemesla pedagogů, dík endo-

protézám, koronárním i jiným jednotkám a našim v podstatě zlatým českým ručičkám by to s tím zdravotnictvím mohlo vypadat jinak, říká si televizní divák. Netřeba utrácet čas důkazy, že oba tyto dvojčediné pohledy jsou falešné, jeden i druhý, jejich souběh, který bývá nejčastějším případem, pak obzvlášť. Martin Čermák odvysílal před časem na Voisu povabný zápisník, v němž se zabýval fenoménem tzv. mýdlových seriálů americké televize, limonád, jejichž nekonečná obliba spočívá asi opravdu v tom, že divák sleduje příběhy lidí, s nimiž je schopen se identifikovat a s úlevou zjišťuje, že jeho přátelům z TV-seriálů se stávají mnohem horší a tragičtější věci než jemu samotnému. Dle Čermáka pak takový divák žije svůj vlastní život s úlevou a spokojeněji, přestože je nudnější než ten televizní.

Není pochyb, že Jaroslav Dietl by se jako autor amerických mýdlových seriálů dobře uplatnil. Z plejády jeho seriálů je tomuto žánru nejbližší právě zmíněná "Nemocnice na kraji města", jejímž cílem mj. nepochybně bylo rehabilitovat šep-tandou i zkušeností těžce zkoušené socialistické zdravotnictví a obnovit narušenou důvěru veřejnosti k lékařům.

Našinec zmítán schizoidním viděním reality socialistického zdravotnictví nicméně se závistí a poněkud nechápavě vnímá realitu zdravotnictví francouzského, neboť již dávno přivykl navštěvovat zdravotnické instituce buď jako prosebník, který si je vědom zaneprázdněnosti svého lékaře, nebo - je to opravdu varianta téhož pocitu - jako hulvát, který se rozhodl, že se pozorností a péčí těch lotrů v bílých pláštích domůže, ať to stojí, co to stojí!

(Stálo by za pořadnější studii ukázat, že tento ambivalentní vztah zaujímají našinci mimoděk ve vztahu k jakékoli instituci: nakupující osciluje od takřka radostného pocitu, že jej prodávající okradl jen celkem nepatrně, a dokonce mu prodal, k agresivnímu nákupčímu, jehož návštěva v samoobsluze se spíše podobá loupežnému přepadení. I ve vztahu k dalším institucím přecházíme často od agresivní pohrdavé negace k trpitelné podlézavosti).

Co však se u nás opravdu nemůže stát, je osud dr. Leroye. Prozkoumejme tento fenomén opět skrze oba extrémy našineckého vidění: Ona zkušenost "my víme svý" si nedělá iluze, pokud

jde o omyly našich lékařů při stanovení diagnózy. Otázkou je spíše, zda je vůbec možné riskovat léčení podle diagnózy lékaře "na pokladnu", tedy nikoli lékaře podplaceného či alespoň sehnaného ze známosti. Co však je nesporné, je přesvědčení, že dokázat takový omyl v diagnóze je zcela vyloučeno, protože solidarita lékařů si nezádá s mafiánstvím. Kromě notorických kverulantů si tedy prakticky nikdo z našich nestěžuje, o to však bujněji bují v čekárnách, v tramvajích i v tichu domácností ono populární "my víme svý".

Tato problematika se řeší i v Nemocnici. Případ je zpracován s dietlovskou bravurou: subjekt stížnosti je seč možno nesympatický (zelinářka Zázvorková), divák ví, že stížnost je nesmyslná; viděl obětavé úsilí celého kolektivu Nemocnice na vlastní TV-oči, přesto - přesněji právě proto - bude poučen, že ani takováto stížnost nekončí v koši. Mašinérie spravedlnosti se zvolna, ale neúprosně rozjede a stačí maličko, a naši hrdinové jsou bezmála v průseru. Samozřejmě: pravda zvítězí, jak jinak v Dietlově seriálu; navíc je z toho pěkné téma pro jedno pokračování i pro populární, byť notoricky obehnanou fintu, která doporučuje propuknutí krize předsadit před titulek: pokračování příště. Divák se už nepozastaví nad tím, že autor, jak je ostatně pro Dietla příznačné, nic neriskuje. Neriskuje např., že by diagnóza mohla být opravdu stanovena mylně, že lékařská péče mohla být zanedbána. Divák bezpečně, předem ví, jak to bylo, terapeuticky se zde působí pouze na jeho chorou občanskou zkušenost. Je mu názorně předvedeno, jakou patálii může způsobit neuváženě podaná stížnost. Do podvědomí je mu opětovně vkládáno poučení, že státní mašinérie je nebezpečný kolos, se kterým raději, pokud možno, nic nemít; vždyť napětí celé epizody spočívá vlastně jen v tom, podaří-li se určitou, divákovi známou informaci doručit včas na správnou adresu, což by se asi nepodařilo, nebýt moudrého, zodpovědného přístupu kompetentních míst (v našem případě hraje roli dietlovské Strany ředitel nemocnice Somr).

Divákova zkušenost z běžného života je v takovýchto případech zpravidla negativní, učí, že průsery zpravidla odšumí, ale zhusta dopadají, a to pak špatně v závislosti zejména na tom, jak vysoko postavená osoba či instituce je v nich zaan-

gažována. Právě této zkušenosti dostává se terapeutického bezmála zásahu, jenž spočívá v poučení, že průserovost průseru záleží na tom, kdo je v naší nemocnici Somrem, přesněji řečeno Stranou.

Našinec - divák je nakloněn zahlédnout v příběhu dr. Leroye ambivalentní fenomén kontrapropagandy (u vedení televize oblíbené, u diváků neoblíbené, potud ambivalentní). I já si tak vysvětluji důvod, proč Cayettův televizní film spatřil světlo i našich obrazovek. V čem že to tedy spočívá obludnost prohnílé kapitalistické francouzské společnosti? TV-kontraprop-mravokárce by asi dovodil: v tom, že ukazuje, kterak je slušný, odborně způsobilý lékař-lidumil štván tzv. veřejným míněním kvůli pochopitelné, ba omluvitelné chybě, byť tato možná přispěla k zmarnění lidského života. To se u nás stát nemůže, a proto je vlastně dobře, že u nás nekontrolované veřejné mínění neexistuje.

Nejen TV-kontraprop, ale i prostý TV-našinec ovšem už stěží chápe, proč režisér francouzského filmu končí svůj příběh nikoli v atmosféře znechucení či kritiky nad bulvární štvanicí sdělovacích prostředků na slušného, byť provinilého člověka. Vyznění "Viny dr. Leroye" je prosté: Dr. Leroy je vinen a přijímá trest, tedy onen trest soudní i onen soud neúprosné veřejnosti. Ethos jeho příběhu je v pochopení odvrácené tváře prominence: Úspěšný lékař patří ke společenské elitě; to se odráží na jeho příjmu, prestiži, perspektivě. Odvrácenou tvář takového života, jež ovšem je neoddělitelnou součástí údělu dr. Leroye, je pak námaha, vypětí a rizikovost takového způsobu života. Úspěch je vykoupen nadáním, tvrdou prací, schopností obstát v tvrdé konkurenci - a štěstím. Ale toť přece dávná etika kapitalismu, jak už jsme my, našinci, zlenivělí v bezperspektivním socialistickém zápečí, bezmála zapomněli!

Lékař nemá právo se mýlit, byť je pouze omylný člověk, to je etika francouzského filmu. Omyl, jenž snad má za následek smrt bližního, si žádá trest, jehož tíže ovšem nespočívá ve výroku soudu. Veřejné mínění, ono moderní vtělení antikých lític, jež štvaly Oresta, jest neúprosné, protože neosobní. Každý z nás, snad i onen krutě postižený manžel zemřelé pacientky, by po důkladném zvážení viny dr. Leroye

vyřkl osvobozující rozsudek, ale viník je přesto štván a zničen; to vyplývá z neosobní povahy moderního života. Tu však nezrušíme odstraněním novodobých erinyí, onoho příslo-večného veřejného mínění s jeho slídívou smečkou mrchožroutských reportérů. Veřejné mínění můžeme pouze spoutat státní intervencí, sdělovací prostředky můžeme učinit služebními, závislými na státní investici. Takový zásah však neodstraní neosobnost z našeho života, učiní ji pouze nezřetelnější.

V seriálu "Nemocnice na kraji města" je ještě jedna epizoda, která vyznívá instruktivně jako kontrastní etický akord k vyznění příběhu o dr. Leroyovi. Po odchodu primáře Sovy do důchodu stává se jeho nástupcem dle nepsaného zákona tradice nejstarší lékař oddělení dr. Štrosmajer. To se ovšem autorovi příliš nehodí, potřebuje na primářském místě dynamičtější figuru - mladého, ambiciózního a konfliktního dr. Blažeje - Abraháma. Štrosmajer musí zmizet. Když jsem to při sledování seriálu jasnozřivě pochopil, zlomyslně jsem pro J. Dietla vymyslel několik věrohodných kombinací vyřazení dr. Štrosmajera ze hry o primářské místo, vyňatých přímo ze žhavé reality reálného socialismu. (Mimoходом: shledávám s podivem, že nejreálnější realita reálného socialismu je nám dána v počítacích televizních, což jest výrok, který lze bez rozpaků klasifikovat jako reálně marx-leninský). Nejlepší by asi bylo, kdyby se provalilo, že dr. Štrosmajer se dosud nevypořádal s náboženskými předsudky a navzdory své naodiv stavěné svě- tácké cyničnosti navštěvuje pravidelně a veřejně katolické bohoslužby... Takovou variantu ovšem Jaroslav Dietl zvolit nemohl, zavání totiž příliš onou realitou, jež se beznadějně nevejde do reality reálného socialismu, jehož soc.realistic- kým zobrazitelem J. Dietl je. (Ani nechci pomyslet na to, že by snad měl dr. Štrosmajer bratra či dceru v Austrálii, natož pak na to, že by snad - nedej Bůh! - mohl být signatářem Charty, to bych sympatickému Miloši Kopeckému na stará kolena opravdu nepřál!)

Nu což, fabulátor Dietl si, jako vždy, ví rady i bez ki- biců a vymyslel zápletku s nezdárnou dcerou a jejím povedeným nápadníkem. Když si tento "umělec" (ejhle, stará dobrá zásada soc. realismu: potřebuješ-li zhýralce, obrať se na umění!)

pokusí domluvit s primářem Štrosmajerem podmínky soužití s jeho slečnou dcerou - ostatně život s tou hysterkou musel být hotovým peklem! - žádaje protihodnotou jistou měsíční aparáž ze Štrosmajerova primářského platu, primář orthopedie se neudrží a tomuto výlupku maloměstské TV-reality dá za vyučnou, přičemž mu způsobí menší újmu na zdraví (tuším: fractura claviculae). Bezcharakterní Kodet podá na lékaře lidumilaprudinu Štrosmajera žalobu a sici Štrosmajer přijde o místo primáře! Že by tlak seriálového veřejného mínění, alias maloměstské šeptandy? Nebo snad měl zkrachovaný kavárenský kapelmajstr známosti na odboru školství a kultury či snad přímo na partaji? To se ze seriálu nedovíme. Dietl se omezí na to, že primář Štrosmajer přijde o místo kvůli facce, bez soudu. Nekoná se dokonce ani soud soudružský, či jak se tomu teď v reálném socialismu říká, protože řádný soud spovědeným nápadníkem pochopitelně odpadne - i v seriálu. Povědený příživník ještě rád vezme žalobu zpátky; to tak, žalovat primáře ortopedie a mít ruku v sádře! Na to je v reálně socialistickém zdravotnictví potřeba odvahy přímo sebevražedné či konexí nejméně ministerských. (I zde se ukazuje, že kapelník Kodet nějaké ty známosti přece jen asi měl!)

Rozdíl mezi TV-medicínou reálně socialistickou a TV-medicínou reálně kapitalistickou (francozskou) je však poučný. Dr. Leroy je vláčen v bulvárním tisku, rozhlase i televizi, možná dostane důtku lékařské komory, snad i pokutu nebo i podmíněný trest. Přijde o pacienty, snad i o kariéru, ale svou vinu přijímá, dokonce ještě dříve, než je vyřčena. Dr. Štrosmajer naproti tomu souzen nebude, pro celé své okolí je po té facce spíše hrdinou a ani sám se ve svém chlapáckém uspokojení vinen necítí (i když, přiznávám, připadá mi poněkud nefér, když se primář-chirurg pere s laikem s následkem laikovy fraktury, připadá mi to trochu jako když judista zpřeláme pár rukou a nohou partě hospodských opilců, kteří na něj urážlivě pokřikovali). Přesto však je sesazen z primářského místa, a dokonce v žádné z příštích četných seriálových primářských krizí není pro tuto funkci pokládán za vážného kandidáta.

Jaroslav Dietl nám tak - nechtěně - uštědřil morální lekci z kodexu společnosti, kde je veřejné mínění substituováno

negativní spoluprací šeptandy a propagandy. Příznačné totiž je, že dr. Štrosmajera - tedy postiženého hrdiny - se počesku v příběhu nikdo nezastane. Co na to ROH, když, jak pevně doufám, platí předpoklad, že dr. Štrosmajer je notoricky bezpartijní? Ani poněkud střelená a spravedlností postižená dr. Balzerová, jinak agilní předsedkyně SS mládeže v Nemocnici, pro staršího kolegu nehne prstem. Autor si je slabosti svého řešení vědom, ale zákony seriálové tvorby a zvyklosti reálného socialismu mu příliš možností neskýtají. Spokojí se s tím, že dr. Štrosmajer je takový samorost, na penězích mu nesejde, kariéra ho nezajímá, snad by bylo lepší svést to na tuchu blížící se smrti... Nesuďme však J.Dietla příliš přísně - ostatně, povšimněme si: kdejaký nýmand z jeho vrstevníků už je alespoň zasloužilý, kdejaký z jeho protagonistů dokonce národní umělec; chtělo by se říci: zejména za role v Dietlových seriálech, ale za role se národní umělcovství přece nedává! Zákony seriálové tvorby působí dojmem libovolnosti, ale ten odpovídá pouze skutečnosti, že na seriálové schéma, jež je produktem úpadkového umění odvozeného z reklamy, lze naroubovat jakoukoli ideu či ideologii. Podle týchž schémat lze pojednat realitu reálně socialistickou, reálně kapitalistickou, zkrátka jakoukoli. Úroveň pravdy sdělení je daná: seriálová tvorba je bytostně založena na sdílení (autorsko-diváckém) polopravdy, a nemůže tedy překročit horizont lži. Přesto - a vlastně právě proto - jsou zákonitosti seriálové tvorby pevné.

Příběh usvědčuje autora, když se mu snaží naroubovat výhon morálky, které patří do příběhu jiného. Kdyby měl J.Dietl autorskou volnost, dokázal by nám, že je ve svém žánru mistrem; Psal by "mýdlové seriály", limonády na pokračování pro uchlácholení TV-konzumenta uplouhaného všedností každodenní reality. Takto je však každý jeho seriál groteskním žonglováním mezi zákonitostí příběhu a reálně socialistickým odhadem: kolik reality je reálně propašovat do příběhu či v příběhu ponechat, aby se neznelíbil svým chleboďárcům? V tomto konání je Jaroslav Dietl náležitě bezcharakterní, ostatně: jakou charakternost lze očekávat od pisálků odvozených z tradice hollywoodských hackwriterů? Ti charakternějšší z nich nepíší úspěšné TV-seriály, spíš se už dávno uchlastali.

DISKUSE POLEMIKY

I d e o l o g i c k á f i k c e s k a t a s t r o f i c k ý m i n á s l e d k y

Poznámka pořadatele KS:

Není v možnostech KS uvést odpověď Luboše Kohouta na stať J. Vrány "Síla ideologické fikce" z č. 2/82 v plném znění (čítá patnáct hustých stránek strojopisu), proto z tohoto textu uvádíme pouze výňatky. KS je a chce zůstat sborníkem; jeho kritický ráz neurčuje "redakce", nýbrž ti, jejichž příspěvky se podaří pořadateli shromáždit. KS je pokusem o východ z nouze, proto i jeho "diskusní etika" zůstává určena nouzovými možnostmi. Pořadatel nechce zaujímat stanoviska k uvedeným příspěvkům; ani uvedení výňatků ze statí L. Kohouta neznamená, že se s nimi "redakce" ztotožňuje.

V Kritickém sborníku č. 2/82 zveřejnil pseudonym J. Vrána stať Síla ideologické fikce. Polemizuje zde s dvěma z mých početných úvah, jimiž jsem již od počátku prosince 1980 komentoval asi v třítydenních intervalech poľskou společenskou krizi. Všechny mé soudy, varování, prognózy vývoje se ukázaly být správné. Mohl jsem se tudíž ve statí Politický iluzionismus a diletantismus s katastrofickým vyústěním spokojit pouhým shrnutím statí předcházejících výjimečnému stavu. Vrána se snaží v čtenáři vzbudit dojem, že diskutuje s textem psaným jako celek teprve po 13. prosinci 1981, což není poctivé a fair. Autor zplodil emotivní text fakty nedoloženými spekulacemi a navíc jej prolnul - nikoli "sine ira et studio" - posměšnými a hrubě urážlivými poznámkami vůči mně i vůči reformním komunistům vůbec. Redakce sborníku nepříčinila jedinou kritickou poznámku, takže se s ním ztotožnila. Vrána i redakce určili polemiku k diskuzi pouze "laskavému čtenáři". Neobtěžovali se publikovat ani úryvky z mých četných textů na polské téma, ani zaslat své urážlivé poznámky člověku, jehož čest neomaleně napadají. Projevili tak onu diskusní "etiku", kterou čs. disidenti jako celek právem vytykají oficiálním vládním tiskovinám.

/.../

Ve Vránově textu jsou některé antilogismy, z nichž uvedu dva nejzávažnější: 1/ Na jedné straně vůbec popírá existenci umírněně reformního křídla v PSDS (což nelogicky vyvozuje z nesporného faktu značného rozkladu strany), a na druhé straně se dovolává a svérázně interpretuje M. Rakowského, jednoho z čelných představitelů umírněně reformních komunistů. 2/ Z reálné hrozby sovětské vojenské intervence dělá pouhou Kaniovu zastrašující propagandu, a zároveň mi vyčítá, že s intervencí nepočítám, když (zdůvodněně) soudím, že sovětský emisar Suslov souhlasil s reformně komunistickým kursem připravovaného (a potom realizovaného) mimořádného sjezdu. /.../

V žádném z textů psaných od sklonku r. 1980 jsem nikdy nehlásal nezměnitelnost polského statu quo. Stále jsem vyslovoval myšlenku o reálné možnosti jiného reformního progresivního pohybu - nikoli jen v polských rozměrech - ovšem jen pokud by KPN, KSS, KOR a Solidarita radikálně změnili svou ne-realistickou, vlastní síly přeceňující politiku konfrontace s mocí. Mé úvahy byly v logické kontinuitě s předchozími studiemi věnovanými pražskému jaru 1968. Zde rovněž nepochybuji o progresivní smysluplnosti čs. společenského pohybu r. 1968, ovšem neopomím ostrou kritiku oněch společenských proudů, jež i u nás představovaly myšlenku konfrontace s představiteli "superstruktury", jejíž jsme my i Polsko pro dohlednou etapu historického vývoje nevymanitelnou součástí. Nikoli z pozic strohého determinismu, nýbrž z pozic přesného reálného hodnocení poměru střetávajících se a koalujících sil jsem vždy tepal a budu tepat indeterministický voluntarismus, jakož i ideologické fikce z něho se rodící a pronikající posléze do praktické politiky se zhoubnými a katastrofickými následky. Opravdu moudré - par excellence politické - vedení obrodného procesu mohlo v československém i polském případě znamenat společenský progres nemalého "soustavového", evropského, ba světového významu.

V té souvislosti pozitivně hodnotím v Polsku politiku episkopátu i politiku "umírněně reformního" proudu v PSDS, představovaného mj. i Kaniou, Jaruzelskim, Barczykowskim, Rakowskim, ale i Olszowskim, proudu, který dle názoru Rakow-

ského (jejž uvádím v textu z léta 1981) byl v PSDS převažujícím, ať už pohnutkami pro zastávané reformní pozice bylo přesvědčení, nebo chladná pragmatická úvaha politicko-taktického charakteru. Souhlasím s jeho charakteristikou situace ve straně i společnosti, jak ji podává na sjezdu.
/..../

Vránův "totalitní obraz světa" ignoruje skutečnost, že ve všech režimech "reálného socialismu" je vládnoucí politická strana, ať jakkoli sektářská, součástí společnosti. Neoddělitelnou!! Hluboce na ni působí, nejvíce v krizových obdobích, všechny podstatné společenské procesy, vždy ve směru diferencování mezi těmi, kteří by chtěli společenský pohyb zastavit a vrhnout do původního "statu quo" užitím hrubého násilí, a těmi, kdo společenský pohyb chtějí vhodnými a situaci adekvátními prostředky usměrnit k progresivnímu a přitom objektivně dané determinanty ctícímu pohybu. V neuznávání takového procesu je Vrána opravdu "vránou bílou". Správně píše předkrizový Michnik: "Stranický pragmatik nemá důvodu, aby toužil po demokratických změnách... Ale titíž pragmatikové mají důvod, aby kompromis se silami bojujícími za politický pluralismus považovali za rozumnější než brutální násilí. Pragmatik velmi dobře ví, že represe neřeší problém, ale vytváří půdu pro další výbuchy nespokojenosti s důsledky, které nelze předvídat." Straničtí pragmatikové, dodávám, představují ovšem pouze jednu složku umírněných reformistů. Druhou složkou (v Polsku r. 80-81 silnější než v "znormalizovaném" Československu, ale podstatně slabší než v ČSSR r. 68) jsou ideoví umírnění reformátoři (nejtypičtější okruh "Politiky" Rakovského), kteří chápou hloubku společenské krize způsobené neostalinismem, obávají se nekontrolovatelných výbuchů a vzpour a současně měří hloubku žádoucích změn a možných reforem mezinárodními determinanty, přičemž předstihově i v průběhu událostí formulují obsah reforem. Obě složky společně dosáhly významného úspěchu, když při značné roli Kanií a rozhodující roli ministra národní obrany Jaruzelského odmítly nabízející se řešení: násilně potlačit s využitím armády stávkové hnutí. Dodnes(!!) jim to konzervativní, dogmatické, násilnické síly ve straně nemohou zapomenout. Kritiku počínání reformních podává

(stojí za přečtení, zejména pokud jde o cenná uváděná fakta, nikoli pokud jde o jejich hodnocení) kniha M. Matouše Spiknutí proti Polsku, Svoboda 1982.

/.../

Suslovovy postoje ve Varšavě před sjezdem, zřejmě ovlivněné i názory Jaruzelského a maršála Kulikova, že varianta "horšího zla" v podobě zásahu vlastních poblých sil je perfektně připravena (nepochybuji o tom, že dobře byla připravena i varianta "nejhoršího nutného zla", vlastního sovětského vojenského zásahu), představovaly obrovskou pozitivní šanci pro reformní vývoj v Polsku, šanci, která nebyla čs. reformním komunistům v r. 1968 poskytnuta (vzhledem k tehdejšímu reálnému poměru mocenských sil). Proto tolik záleželo na tom, jak bude probíhat a s jakými výsledky skončí sjezd Solidarity. V "Politickém iluzionismu" podrobně na faktech dokazují, že vládnoucí polští reformní komunisté se všemi silami snažili této šance využít. Solidarita naopak přešla od původní (rovněž nerealistické) taktiky "postupně krájeného salámu", postupně dobývaných mocenských pozic (uplatněné mj. v "bydhošťském konfliktu") k taktice rychlého úderu, aby plně získala moc. Gdaňský sjezd a vývoj po něm jsou toho zřejmým důkazem.

Poznámka k polemice p. Vrány: nejde tolik o to, zda je pravdivá oficiální verze událostí, kterou podávám ve svém textu já a ještě silněji M. Matouš (str. 112-113), nebo verze Solidarity, kterou přejal J. Vrána. Podstatné je, že v Bydhošti šlo o lokální konflikt mezi mocí a opozicí, který svým významem ustupuje před jinými konflikty, jasně vyvolanými opozicí: uvádím např. zavraždění milicionáře, vypálení budovy milice, obsazování budov Polské lidové strany bojůvkáři selské Solidarity. Kdyby na to moc reagovala stejně, jako reagovala Solidarita na Bydhošť, byl by výjimečný stav skutečností dávno před 13. prosincem 1981. Solidarita tehdy vyhlásila, že provede časově neomezenou generální stávkou jako protitah na Jaruzelského embargo na stávky (aby vůbec mohla vláda něco pozitivního dělat). V Solidaritě vystoupili nositelé tendencí (Gwiazda) přejít již tehdy k pokusu o plné uchopení moci. Zřízená komise měla zjistit, jak to bylo, a Solidarita ultimativně žádala, aby její vidění věcí bylo uznáno za jediné správné a "viníci" aby byli potrestáni. Jestliže to byla pře-

devším provokace státní bezpečnosti (polské? sovětské?), pak ani Jaruzelski, ani Wyszinski na ni nenaletěli. Jenom Solidarita. Kde je tedy její odpovědnost za národní dorozumění, za úspěch reformy?

/.../

Polští umírnění reformátoři byli progresivním společenským faktorem proto, že dlouho odmítali (mj. i proti tlaku z různých zemí "soustavy") politiku konfrontace (ačkoliv k ní byli dobře připraveni) a volili a sledovali - byť nikoli bezchybně - politiku celonárodního dorozumění v rámci mantinelů toho, co A. Michnik nazval "Brežněvovou doktrínou omezené suverenity". Historik-disident Michnik ve svých úvahách předcházejících polskému dramatu přesně stanovil meze progresivního možného pohybu: vůdčí síly "superstruktury" nesmí nabýt dojmu, že 1/ je ohrožena příslušnost Polska k "soustavě", k V-smlouvě, 2/ že je destruována vůdčí společenská role strany (pro Solidaritu dle mého názoru mělo být axiomem to, co bych vyjádřil parafrází Palackého: "Kdyby nebylo PSDS, museli bychom ji vytvořit"), 3/ že v zemi zavládl chaos a anarchie. Svými texty jsem dokazoval, že vedení Solidarity, Rulewski, Gwiazda, Bujak, KSS-KOR, Kuroň, Modzelewski, nejvíce KPN-Moczulski, ale i Walensa a Michnik sám, ony mantinely nejen překročili, ale orientací na konflikt s celou PSDS šli na riziko občanské války a cizí intervence s nedozírnými následky pro Polsko, "soustavu" i svět. Nejméně realističtí z nich - žel, patřil tam i J. Kuroň - pak věřili, že tato válka, v souladu s nevědeckými vizemi ruského autora Amalrika (Přežije SSSR r. 1984?), povede při polském impulsu k definitivnímu rozkladu soustavy. Již s původním Michnikem jsem se ovšem rozcházel v jednom podstatném bodu: Michnik sice (na rozdíl od ideologickými fikcemi prosáklého J. Vrány) nepopíral existenci a významnou politickou roli umírněných reformátorů v PSDS, avšak rigorózně prohlašoval, že se polské nonkonformní síly nikdy a v žádném případě s nimi nemají spojovat, aby jimi nebyly pohlceny, a tím aby reforma neutrpěla porážku. Proti Michnikovi jsem stále zdůrazňoval, že právě podmínkou zdaru reformy je (s podmínkou nepřekročení mantinelů Brežněvovy doktríny), aby se disidenti pokusili o celonárodní dorozumění s oněmi reformními komunisty, kteří ještě po sjezdu strany udávali v ní tón.

/.../

Kuriózní, avšak poučné je, že ve vodách malešného ideologického vidění věcí pluli i ti, kdo měli přístup k serióznějším informacím - oficiální vládní, političtí a vojenští činitelé v USA. Ve formě ostré výčitky polským opozičníkům to vyjádřil v týdeníku Newsweek J. Luns, generální sekretář NATO. N.: "Nezmýlily se země NATO, když předpokládaly, že bude-li hnutí Solidarita potlačeno, musí se to stát silami V-paktu?" L.: Určitě jsme se zmýlili. Proč? protože nám to říkali Poláci. Oni sami byli nemístně optimističtí. Nemysleli si, že by proti nim mohla zasáhnout jejich armáda. Spolehli jsme se na to, co oni mysleli. Tak došlo k nepříjemnému překvapení po všech stránkách..."

/.../

Ovšem máme tu i novum: prvky sebekritiky polských nnonkonformistů. Dokument varšavské Solidarity kupř. kritizuje podléhání mýtu "velkých úderů" a "iluzi rychlých a snadných změn" a mýtu "nebezpečí každého vstupu do systému". Poučné je číst i sebekritiku Michnika. V motáku propašovaném z internačního tábora Bialoleka u Varšavy mj. píše: "Stát, jako protivník Solidarity, ovládal umění rozbít společenskou soudržnost a využil toho, že Solidarita zaměňovala politickou slabost režimu s jeho všeobecnou slabostí a zapomněla, že mocenské orgány zůstaly nedotčeny demokratickou korozí a nadále zůstávaly užitečným nástrojem vlády. Ve chvíli, kdy vznikl tlak na likvidaci stranických organizací na závodech a další požadavky související s blížícími se volbami, sáhl stát k poslednímu prostředku a vyhlásil výjimečný stav. Solidarita to neočekávala a byla tím zcela překvapena. Odpovědnost za to, že se nechala zcela zaskočit vývojem událostí, neneseou řadoví členové, ale ti, kdo svým intelektuálním povoláním byli předurčení k tomu formulovat politické vize budoucnosti, včetně autora... Základní spor uvnitř Solidarity, i když nikdy nebyl přesně vyjádřen, se týkal tempa změn a jejich rozsahu. Někteří soudili, že by se už neměly dělat stávky, protože už nemohou nic přinést, jiní žádali generální stávku; nevím, kterých bylo víc, ale radikály bylo víc slyšet... Téměř nikdo nevěřil v možnost vojenského převratu. Příčinou tohoto myšle-

ní byla naivita a přání. Jež často v polských dějinách bylo otecem myšlenky." (Podtrhl L.K.) Na rozdíl od Vrány, který Jaruzelského "výjimečný stav" neprávem (vysvětlím později) označuje za fašistický stát, končí Michnik svůj moták optimističtěji: "Vojenský převrat je technika společenských změn, která sama o sobě nemusí určovat jejich obsah; např. v Portugalsku otevřel cestu demokratickým přeměnám; také v Polsku může hrát roli různou; v tom by Polsko mohlo být paradoxním příkladem."

/.../

Sledujme velmi důležitý vztah episkopát-stát po 31.srpnu 82! V září 82 se Tribuna ludu odvolává na stanovisko mimořádného, IX. sjezdu PSDS o vedení "konstruktivních kontaktů" s episkopátem, jež se zakládají na "oboustranném porozumění a úctě". Dle listu se nemůže podceňovat úloha církve při "vytváření konstruktivního klimatu". "Církev může mít významnou úlohu v celonárodním úsilí, jež by napomohlo východisku z krize a realizaci ideje renesance." Rovněž Rakowski v uvedeném již rozhovoru s Fallaciovou říká lapidárně: "My potřebujeme je a oni potřebují nás." Známy katolický spisovatel Dobraczynski v interview pro Rzecz pospolita a Żolnierz wolności říká, že na ideu porozumění hledí stejně vláda jako episkopát. Všechny, i občanské strany nekomunistické, soudí, že na tom závisí naše budoucnost. Dobraczynski se zasazuje za to, aby se působilo na mladé kněze, aby "proměnili své chování" (část kléru totiž setrvává na nerealistických pozicích kritiky episkopátu a požadovala energičtější obranu Solidarity). V říjnu prohlašuje - dnes již kardinál - Glemp, že církev nepřestane upozorňovat na zlo, ale bude zdůrazňovat potřebu odpouštět. Říká, že rozpuštění Solidarity přijal s velkým politováním, avšak zdůraznil, že "v každém rozhořčení je i zrnko naděje. Mír v zemi se nemůže zabezpečit bez křesťanského realismu" (podtrhl L.K.), i když katolická církev, jak přiznal, je vystavena velkému riziku nepopulárnosti. 9. října prohlašuje Jaruzelski, že je pro dialog s církví, je připraven sejít se s Glempe. 14. října ho podporuje Tribuna ludu speciálním, velmi tolerantním článkem. 8. listopadu se oba scházejí u vědomí dilematu, před nímž stojí polská

společnost: ještě znovu se postavit proti vojenským vládám stávkami a demonstracemi, které nemohou skončit jinak než prohlubováním společenského konfliktu a konfrontace, nebo poskytnout třeba jen minimální podporu reformní politice (nebo poctivé snaze o ni) současného státního vedení. Glemp se vyslovuje pro druhou variantu. Hned nato následuje apel episkopátu k humanitní inteligenci, aby přestala s bojkotem televize a rozhlasu; na schůzce dosaženo rámcové dohody o nové návštěvě papeže v Polsku v létě 83. Ve společném komuniké se praví, že premiér i primas "vyjádřili společnou starost o udržení a posilování klidu, veřejného pořádku a svědomité práce". Ještě den před přijetím společného komuniké vyslovil se Glemp znovu (na katolické univerzitě v Lublinu) proti vyvolávání neklidu a nepokojů. Cituji podstatné pro p. Vránu a pro všechny ty, kteří se živí jen poslechem komolených relací západních rozhlasových stanic: "Nejsme národem sebevrahů, kteří ztratili jakoukoli naději. Jsme národem, který má svoji hrdost, svoji moudrost a který mírovými prostředky a cestami může dosáhnout více než desperátskými akcemi." Zicze Warszawy mu vzápětí přitakává: "Musíme učinit významnou volbu: buď poslechnout hlas rozumu, prokázat odpovědnost za osudy země, toleranci a umírněnost, nebo kráčet za hlasem nenávisti, netolerance, za hlasem ústupu před tlaky z různých stran, které nás chtějí učinit figurkami ve hře, za niž bychom platili hroznou cenu, nemajíce přitom žádný prospěch." Varšavský deník přiznává, že "internace, slzný plyn a obušky nejsou skutečnými argumenty dialogu" (p. Vráno, tohle se píše svobodně ve "fašistickém", dle Vás, režimu!), ale uzavírá, že to jsou pouze negativní "následky situace, kdy se stát rozhodl pro cestu, zachraňující nejen vlastní existenci, ale i existenci národa".

/.../

Pokud jsem v materiálu Co po mimořádném stavu?, jež p. Vrána kritizuje, vyslovil názor, že si nekonvenční politika gen. Jaruzelského zaslouží podpory všech realistických sil polské společnosti, nevyslovil jsem požadavek podpory fašistické diktatury, nýbrž podpory pokud možno nejdemokratičtější podoby "normalizace". Jsem potěšen, že spolu se mnou /.../ zastávají mně blízké či totožné názory i vlivné polské

společenské síly - episkopát, ostatní politické strany, část přemýšlející a realistické inteligence, i rozumní lidé na Západě. Jde o podporu jedině možného, obtížného, pomalého, ale žádoucího východiska z polské krize.

/.../

Nespornou a nevyvratitelnou skutečností je, že stranicko-státní vedení, řídící se údajně "vědeckým světovým názorem", "vědou všech věd a uměním všech umění - marxismem-leninismem", dokázalo proti sobě popudit drtivou většinu národa. Tady nestačí tázat se, jak to činí např. M. Matouš, zda se dodržovaly či nedodržovaly "obecné zákonitosti výstavby socialismu", nýbrž je třeba klást otázku, zda krach režimu v Polsku není krachem celého konzervativního, nereformovaného politického a ekonomického systému a zda to není jeden z projevů hluboké a těžko řešitelné krize celé soustavy tzv. reálného socialismu. Jsem přesvědčen - i schopen zdůvodnit - že pravdivý je soud druhý. Avšak v této studii nehodlám tuto složitou problematiku řešit. Aktuální otázkou však je, zda Polsku ve vzniklé situaci nehrozily antihumanismy větší, pokud by k výjimečnému stavu se všemi jeho antihumanismy nedošlo.

/.../

K ilustraci míry represí (v porovnání s tím, co se událo u nás) uvádím situaci na vysokých školách (k 5. říjnu 82): Došlo k prověrce učitelů a vědeckých pracovníků. Propuštěno 2 %, podmíněčně ponecháno v práci 5 %, přemístěno na jiné pracoviště v oboru 2,6 % učitelů. Kritériem nebyl postoj k zavedení výjimečného stavu (u nás hlavním kritériem byl postoj k vstupu vojsk V-smlouvy na území ČSSR a přiznání, či nepřiznání kontrarevolučnosti situace), nýbrž otázka, zda má být škola "totálně nezávislá na státu", což požadovala Solidarita.

/.../

Aniž chceme přeceňovat roli mocné osobnosti v dějinách, můžeme již nyní říci, že s nástupem Andropova do funkce gen. taj. ÚV KSSS objevily se některé nové, pozitivní prvky v zahraniční i vnitřní politice SSSR, a tím i "soustavy". Budoucnost ukáže, zda jde o prvky podstatné, potřebné reformy - nebo pouze o nepodstatné prvky kosmetických úprav, neřešících hlubokou všestrannou krizi soudobého socialismu.

Luboš Kohout

Zapomenutý otazník nad "ineditní" literaturou

V poslední době se u nás rozmáhá podivný zvyk nazývat veškerou literaturu publikovanou samizdatem literaturou "ineditní". Snad je to jen móda, která zas přejde. Je-li to však výraz vážně míněné snahy vyřešit už konečně ony vleklé terminologické obtíže spjaté s pojmenováním svobodné, nezávislé literatury, jež se v pozdně totalitním režimu komunistického typu rozvíjí mimo oblast oficiálního dozoru, tu je třeba upozornit, že přívlastek "ineditní" je v daném užití netoliko nevhodný, ale přímo protismyslný. Když se v KS č. 4/82 objevil článek Otazníky kolem ineditní literatury, čekal jsem, že pisatel na tuto okolnost poukáže: bohužel, nestalo se tak. Ačkoli zde - mimo jiné - zvláště pojednává o terminologické vhodnosti nového názvu, na hlavní otazník autor kupodivu zapomněl: zváživ pečlivě různá pro a proti, dospívá k závěru, že "jinak je to termín poměrně přesný a jasný". Nuže, s tím je možno souhlasit jen potud, že uvedený termín vskutku poměrně přesně a jasně vyjadřuje - pravý opak toho, co má být označeno. Je-li přesto v tak široké míře přijímán, svědčí to patrně o tom, že pisatel věru trefil (bezděky) do černého, když vyslovil názor, že "dokonce i mnozí vzdělanci nevědí, co se jím vlastně rozumí".

Tedy chceme-li už naši mateřštinu mermomocí obchatit tímto cizím slovem, budiž alespoň jasno, v jakém smyslu ho lze užívat. Přeloženo do češtiny, "ineditní" znamená prostě "nevydaný". "Ineditní" je tedy takový rukopis, který dosud odpočívá v šuplíku. Jakmile je rukopis jednou vydán, přestává ovšem být "ineditní": stává se "editním" (je-li libo, můžete obohatit češtinu i v tomto směru). Nanejvýš se ještě slůvko "ineditní" může objevit na titulní stránce prvního vydání, aby čtenář věděl, že dostává do rukou text dosud nevydaný. (K takovéto praxi se však editor uchyluje zpravidla jen tehdy, jde-li o vydání posmrtné.) Nu, a tím jsou možnosti legitimního užití daného přívlastku vyčerpány. Všechno ostatní je jen bezmyšlenkovité nadužívání, v zásadě stejně absurdní, jako kdybychom maso i po uvaření stále nazývali "syrovým".

Teď asi mnozí namítnou, že ovšem to vše je jim známo, ale že přece, když se text rozepíše na stroji a takto se publikuje samizdatem, je to něco jiného, ba přímo nesrovnatelného s tím, když se řádně a normálně vydá tiskem v nějakém nakladatelství. Arciže je to něco jiného; je to však opravdu nesrovnatelné? Dovolte mi otázku: Co tedy vlastně s těmi rukopisy v samizdatu děláme, jestliže je nevydáváme? A proč pak vůbec užíváme samotného slova "edice" (Petlice, Expedice atd.)? A není-liž pravda, že kdybychom měli být v tomto směru důslední, nesměli bychom užívat ani slova "sam-izdat"? Avšak zastánci přízviska "ineditní" si takové otázky patrně vůbec nekladou; je to vidět z toho, že docela nenuceně vypouštějí z úst, jako to učinil např. autor zmíněné úvahy v KS, obraty typu "ineditní edice". Jako básnické oxymoron je to jistě přijatelné, ale nám jde přece, nemýlím-li se, o praktické pojmenování určité skutečnosti.

Snad by nám trochu pomohlo, kdybychom si ujasnili význam samotného pojmu "vydání" (čili "edice") rukopisu: otázka totiž zní, nakolik tento pojem zahrnuje i naši samizdatovou praxi.

Chápeme-li "vydávání" textů v širším smyslu, můžeme tu rozlišit dva aspekty: řekněme technický a tvůrčí. Pokud jde o aspekt technický, nevidím žádného důvodu, proč by pojem "edice" musel být nutně vymezován použitím knihtisku či velikostí nákladu. Jistě že počet vydaných exemplářů ovlivňuje "publicitu" textu (ve smyslu jeho rozšíření ve veřejnosti). Tu ovšem je pravda, že pro samizdatovou literaturu, jak praví autor citovaného článku, je příznačná "silně omezená publicita čili počet čtenářů". To však ještě není důvod, abychom ji nazývali "ineditní". Víme přece, že i ve svobodných poměrech vycházelo u nás množství tisků (bibliofilských či soukromých) nákladem zcela nepatrným, a přesto nepochybujeme zajisté o tom, že tu šlo o regulérní činnost "ediční". Nehledě k tomu, že "publicita" pojatá jako "počet čtenářů" zdaleka není přímo úměrná výši nákladu; z tohoto hlediska mohou mít mizivou "publicitu" i tisky vydávané nákladem vpravdě masovým, jak je tomu např. v případě klasiků marxismu-leninismu, jejichž spisy naše nakladatelství neúnavně chrlí

snad jen proto, aby byla zachována nepřetržitá látková výměna mezi stoupou a tiskařským lisem. Je to zajisté činnost marná a zbytečná, ale patrně přece jen "ediční". Na druhé straně je zřejmé, že v ohledu technickém není samizdat zásadně a jednou provždy omezen pouze na psací stroj: toto omezení je diktováno aktuálními mocenskými poměry; tam, kde to podmínky dovolí, sahá samizdat i ke knihtisku, jak tomu např. bylo jednu dobu v Polsku a jak je tomu dodnes (prozatím) v Maďarsku.

Určující je však u pojmu "vydávání" aspekt tvůrčí. Mám tu na mysli nezastupitelnou roli, kterou v tomto procesu hraje (či aspoň má hrát) editor resp. redaktor. Už jen pro samotného autora, pro rozvoj jeho talentu je dobrý editor skoro stejně důležitým činitelem jako dobrý literární kritik; ba v jednom ohledu snad ještě důležitějším, neboť právě spoluprací autora s editorem se teprve dotváří konečná podoba díla, které potom dostane do ruky kritik. A to ani nemluvím o nemalé odpovědnosti, kterou má editor vůči čtenářům.

Nuže, jak vypadá po této stránce současná situace v samizdatu? I při velmi střízlivém, ba skeptickém pohledu nemůže, myslím, ujít naší pozornosti, že po počátečním období růstu spíše extenzivního se v našem samizdatu od jisté doby projevuje rostoucí péče o kvalitu ediční přípravy publikovaných textů. Vzpomeňme například vydávání Patočkových "Opera omnia", sešitového překladu Sein und Zeit, obnovené edice Kvart (jmenuji jen namátkou) a ovšem, last not least, našeho drahého KS: může snad být sebemenší pochybnost, že za takovými počiny stojí poctivá ediční práce? Domnívám se, že je to pouze spravedlivé konstatování faktů, řekneme-li, že - globálně vzato - v našem samizdatu se v posledních letech pomalu, ale jistě prosazuje vědomí nezastupitelné tvůrčí úlohy editora. Spatřuji v tom potěšující známku celkového obratu od víceméně nezávazného amatérství k odpovědné koncepční práci. Věřím, že není tak vzdálena doba, kdy bude obecně přijímáno jako samozřejmost, že samizdatový strojopis měl by být edičně vypraven tak, aby se v případě potřeby mohl "okamžitě tisknout".

Klade-li se stále ještě otázka, jak tuto "neoficiální" ediční činnost (a zároveň i literaturu takto publikovanou) nazývat, - věru nevím, proč bychom se nemohli držet vžitého již termínu "samizdat": ze všech souběžně užívaných titulů je to totiž jediný, proti němuž nelze mít žádné námitky z hlediska přesnosti a výstižnosti a jenž je přitom dokonale prost jakýchkoliv rušivých, zavádějících konotací. To slovo vyjadřuje myslím nejlépe podstatu věci: v samizdatu si prostě vydáváme svépomocí to, co v institucích podléhajících státnímu dozoru vydávat nelze. Přičemž na tento akt svépomoci se zase můžeme dívat ze dvou různých hledisek. Po stránce materiální je to ovšem východisko z nouze, prostředek mimořádný a nenormální, který nám byl vnucen mimořádnými a nenormálními poměry; je to ediční procedura odpovídající situaci kultury za výjimečného stavu; procedura drahá a neefektivní, která se z hlediska normálních poměrů musí jevit jako fantastické plýtvání silami fyzickými i duševními. Na druhé straně však - z hlediska duchovního - lze v tomto fenoménu spatřovat nadějnou jiskřičku normality; máme tu totiž reálnou šanci, abychom takto (byť ve velmi omezené míře) zachovali i pro další pokolení nejen teoretický postulát, ale praktický smysl pro to, čemu se říká svobodná, autonomní kulturní instituce.

Lze-li vůbec proti termínu "samizdat" něco namítat, tož jediné snad ve jménu jazykové estetiky: tato typicky ruská zkratka zavání tak trochu všelijakými těmi "kolchozy", "politruky" apod., kterážto slůvka se v češtině, pravda, nevýmínají zvláště pěkně. Ale když už jsme se koneckonců smířili i s takovým monstrem jako "chozrasčot", tedy s výrazem, který by se dal po stránce estetické snad nejlépe přirovnat k prasečímu rypáku, jak bychom mohli v naší mateřštině upírat domovské právo nesporně libozvučnějšímu výrazu "samizdat"? Nehledě k tomu, že je jistě slušné a spravedlivé, aby už samo slovo trvale připomínalo prvenství, jež Rusům v tomto oboru po zásluze připadá.

===== K N I Ž N Í

===== Z P R A V O D A J

Smysl smyslu

(Edice Nové cesty myšlení, Praha 1980. 159 s. Strojopis. Formát 18 x 25 cm. Celoplátěná pevná vazba.)

Sborník tří filosofických studií, které se zabývají fenoménem smyslu: Martin Palouš: Filozofie, řeč a smysl (Několik črt k problematice pojmu smysl v epoše krize); Zdeněk Neubauer: Co je to smysl? (Z první části rukopisu Smysl a duch); Radim Palouš: Smysl a dějiny (Pokus o autorinterpretaci Patočkova motivu a o křesťanské variace na dané téma). Sborník je doplněn záznamem diskuse o smyslu (J. Němec - Z. Neubauer et alii) z 8.1.1979.

PAMMROVÁ, Anna: Dopisy

(Praha 1981, 285 stran, strojopis A 5, celoplátěná pevná vazba, 7 fotogr. příloh)

Dopisy duchovní přítelkyně O. Březiny, básnířky a esejistky Anny Pammrové (1860-1945), psané v letech 1915-1925 rodině Havlově a jejich příbuzné M. Zinfelové. Zčásti (hlavně v dopisech paní Emilii Havlové) jde o věcnou, nikoli intelektuální korespondenci. Avšak právě z oněch zdánlivě podružných reálií a všedních problémů tu a tam (mnohdy v nečekaných místech, prolnutých hlubšími postřehy o přírodě, morálce, politice či okultismu) na nás bezprostředně dýchne čas a prostor, ve kterém samotářská pisatelka žila.

CHALUPECKÝ, Jindřich: Jakub Deml

(Praha 1982. 154 s. Strojopis A 5. Měkké desky.)

Monografická studie věnovaná básnické osobnosti Jakuba Demla. Svérázné dílo Demlovo se mimořádně výrazně váže na básníkovo curriculum vitae, a tak i jeho podání spojil Chalupецký v jedno s výkladem biografickým. Vlastní interpretaci ovšem nestaví na pouhé souvztažnosti biografie a díla, jako by se "jedno promítalo prostě v druhé".

Básnickou inspiraci Demlovu spatřuje Chalupecký, spíše než v životě, v řeči, která "svým mocným proudem vyvolává tento život do vyslovení a vědomí". V jistém smyslu navazuje studie na starší pojednání Richard Weiner a český expresionismus: jako tam na díle Weinerově, tak zde na postavě Demlově pokouší se autor ukázat jeden z hlubokých pramenů "velikého proudu moderního umění a moderní poezie, jenž od konce osmnáctého století znepokojuje evropské svědomí".

Oslovení - oslavení. Laudatio Z.N.

(Praha, květen 1982. 246 s. 2 fotogr. přílohy, 2 kresby /dle S. Steinberga/. Strojopis. Formát 18 x 26 cm. Celoplátěná pevná vazba)

Sborník filosofických studií, poezie a jiných textů, věnovaný Zdeňku Neubauerovi k jeho čtyřicátým narozeninám. Seznam příspěvků: T. Halík: Cesta myšlení ze stínu vědy k ontologii pokání; L. Hejdlánek: K otázce založení "ontologie subjektivity"; P. Bratinka: Interview; R. Palouš: Archetyp výchovy; D. Kroupa: Já myslím; M. Palouš: Věda a konečnost; V. Havel: Krize identity; V. Benda: Z dopisů; J. Němec a M. Hybler: Východiště komunikace a společnosti; V. Jirousová (básně); E. Bondy: Ontologické učení tzv. "Komentáře" k Čuang-c'Čuovi; A. Stankovič (básně); E. Abrams: Réponses; J. Vodňanský (básně); P. Vopěnka: Dělský problém; I.M. Havel: Podivná setkání. Sborník je doplněn životopisem oslavence a jeho bibliografií vědeckou (51 titulů) i filosofickou (13 titulů).

NIEUWENHUIS, Jan: Výchova k víře

(Praha 1983, strojopis A 4, 175 s. Z německého překladu Gläubige Erziehung. Patmos-Verlag, Düsseldorf 1974, přeložil F. Moravský)

Kniha holandského náboženského pedagoga vznikla na podkladě studie vypracované z popudu nizozemského pastorálního koncilu r. 1970. Autor u čtenáře nepředpokládá filosofické či teologické vzdělání, nepoužívá ani zvláštní odborný slovník. V prvním díle vede pozvolna k chápání toho,

co vlastně víra je, ve druhém objasňuje cesty k víře. Třetí díl je věnován psychologii dítěte, zejména z náboženského hlediska. Čtvrtý díl je nejobsáhlejší; mohli jsme se s ním setkat již před několika lety v samostatném českém vydání. Shrnuje všechno předešlé v aplikaci na konkrétní pedagogickou praxi; stává se tak průvodcem na cestě k nové náboženské pedagogice. Za zvláštní zmínku stojí epilog Být jako dítě, který je naléhavým podnětem k zamyšlení pro všechny, kdo si zakládají na své autonomii a dospělosti.

Škoda, že z technických důvodů nebylo možné připojit k českému překladu rozsáhlý poznámkový aparát a četné literární odkazy, které ukazují, jak je tato čtivá a místy poetická kniha podložena hlubokou odbornou znalostí.

PATOČKA, Jan: Platón (Přednáška z let 1947-49)

(Praha 1983, druhé, opravené vydání. 425 s. Strojopis. Formát A 4. Celoplátěná pevná vazba.)

Text Patočkových přednášek, které probíhaly v zimním semestru 1947/48, letním semestru 1948 a v zimním semestru 1948/49 na filosofické fakultě Karlovy university. Podkladem pro toto vydání bylo několik zachovaných exemplářů cyklostylovaného textu, který si podle autorovy předlohy svépomocně rozmnožili posluchači. Tiskem přednášky nevyšly. Text má sedm částí: (I) Působnost Platónova díla v dějinách lidského ducha. Nepřítomnost skutečného Platóna v evropské tradici. (II) Platónovo mládí a politická situace v Athénách na přelomu 5. a 4. stol. Vliv Sokratův. (III) Apologie. Kriton. (IV) Ion. Euthyfron. Laches. Hippias. Protagoras. Gorgias. (V) Platónova první cesta na Sicílii. Menon. Paidon. (VI) Přejít od antropologie ke kosmologii. Problém ideje. (VII) Parmenides.